

T.C. Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

İslam Hukuku Bilim Dalı

**ABBASİLER DÖNEMİNDE
DEĞİŞİM ARACI OLARAK PARA**

Emre Şimşek

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Hakkı Aydın

Sivas

Mayıs 2010

ABBASİLER DÖNEMİNDE DEĞİŞİM ARACI OLARAK PARA

Emre Şimşek

Cumhuriyet Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

İslam Hukuku Bilim Dalı İçin Öngördüğü

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Olarak Hazırlanmıştır.

Sivas

Mayıs 2010

KABUL VE ONAY

Emre Şimşek'in hazırlamıŐ olduğu "Abbasiler D6neminde Değişim Aracı Olarak Para" baŐlıklı bu 7alıŐma, 21/06/2010 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda baŐarılı bulunarak j6rimiz tarafından, "Temel İŐlam Bilimleri Anabilim Dalı İŐlam Hukuku Bilim Dalı"nda Y6ksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Hakkı AYDIN (DanıŐman)

Prof. Dr. Talip 6ZDEŐ

Prof. Dr. Sabri ERTURHAN

Yukarıdaki imzaların adı ge7en 6Đretim 6yelerine ait olduğunu onaylıyorum. / /

Prof. Dr. Mehmet ARSLAN

Enstit6 M6d6r6

ÖZET

ŞİMŞEK Emre, Abbasiler Döneminde Değişim Aracı Olarak Para, Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2010

Abbasi Devletinin hayat bulduğu döneme tekabül eden IV/X. yüzyıllar, iktisadi gelişmede hem zirve, hem de gerilemenin başlangıcı olmuştur. Ticaretin gelişmesine paralel olarak sarraflık-cehbezlik kurumlarının, sakk-süftece uygulamalarının gelişimi, mali yapının zirveye ulaşmasını sağlamıştır. Fakat Büveyhîlerin hâkimiyeti ele geçirmeleriyle birlikte iktisadi hayatın gelişiminde sapsmalar oluşmaya başlamış, para ve para kurumları zaafa uğramış, ticari faaliyetler yerini tarımsal faaliyetlere bırakarak ticari canlılık kaybolmuş ve bölgede yavaş yavaş askerî iktâ rejimi ortaya çıkmaya başlamıştır.

Bu çalışma, paranın mübadele aracı olarak Abbasiler dönemindeki oluşumu, yapısı, işleyiş şekli ve kullanım alanları gibi konuları, 750-945 (Abbasi devletinin kuruluşundan, Büveyhîlerin hâkimiyetinin başlangıcı olan 945 yılına kadar) yılları arasına tekabül eden zaman dilimi esas alınarak hazırlanmış; fakat yeri geldiğince 945 sonrası dönemlere de çeşitli atıflarda bulunulmuştur.

Çalışma giriş ve sonuç dâhil olmak üzere dört bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde, takasın başlangıcından paralı ekonomiye geçişe kadar ki mübadele süreci, para ve İslam tarihinde paranın geçirdiği süreç ele alınarak, paranın durumu hakkında genel bir çerçeve çizilmeye çalışılmış, yeri geldiğince fukahanın para ile ilgili değerlendirmelerine yer verilmiştir. İkinci bölümde ise, altın-gümüş para, mağşuş para ve felsler hakkında bilgi verilerek, Abbasi tarihinde paranın seyri hakkında bilgi sunulmaya çalışılmıştır. Yine bu bölümde, para ile ilgili konularda Abbasi fukahasının görüşleri sunularak şer'i açıdan para olayları hakkındaki değerlendirmelere yer verilmiş, sonuç bölümüyle çalışma tamamlanmıştır.

Anahtar Sözcükler: Abbasi, Mübadele, Fels, Mağşûş, Süftece, Para

ABSTRACT

The life period of Abbasid State, corresponding to the IV/X. Century, is not only the summit of the development but also the beginning of the decline. In parallel with the development of commerce, the development of sarraflık-cehbezlik institutions and the development of sakk-süftece applications ensure that the financial structure has reached its peak. But with links to the Buveyhi's dominance, deviations in the economy have begun to occur, money and monetary institutions have been weak, commercial viability have been lost, agricultural activities have taken the place of commercial activities and iktâ military regime in the region began to emerge.

This study is prepared according to money exchange as a means of Abbasid period; the formation, structure, operation mode and application areas, between the years of 750-945 (from Abbasid state of establishment till the Buveyhi's domination started in 945) in a time zone basis. However, in some places in the text, there are various references to the period after 945.

Study consists of four parts including entrance and conclusion.

In the first part, the period which is between the beginning of the exchange economy and monetary economy has been taken to date. By taking the process of money in its' history and Islam, a general framework on the status of money has been drawn. In the text, the assessments of "fukaha" was also given place. In the second part, the information about gold-silver coins, "mağşuş" coins and Fels has been given. According to these, the information about the situation of money in Abbasid history has been presented. In the second part, Abbasid's "fukaha"s views on the issues related to money have been presented. There are also assessments about money events in terms of "şer'i" perspective. And the study is concluded with the results part.

Key words : Abbasi, Exchange, Fels, Mağşûş, Süftece, Money

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	İİİ
KISALTMALAR	Vİ
ÖNSÖZ	Vİİ
GİRİŞ	1
1. ARAŞTIRMANIN KONUSU.....	2
2. KAYNAKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ.....	4

BİRİNCİ BÖLÜM

MÜBADELENİN ORTAYA ÇIKIŞI VE PARANIN GELİŞİMİ

1. MÜBADELENİN ORTAYA ÇIKIŞI.....	7
a. Hesap Parası Kavramı	11
b. Paralı Mübadeleye Geçiş.....	12
2. PARANIN TARİFİ VE MAHİYETİ.....	13
a. İslam Hukukçularına Göre Para.....	14
b. İslam Hukukçularına Göre Mal Kavramı.....	16
c. İslam Hukuku Açısından Semen.....	19
d. İslam Hukukuna Göre Para	21
3. PARA ÇEŞİTLERİ.....	22
a. Mal Para.....	23
b. Temsili Para	24
c. Kaydî Para	25
4. PARANIN FONKSİYONLARI.....	26
a. Mübadele Aracı Olarak Para.....	26
b. Değer Ölçüsü Olarak Para	28
c. Tasarruf Aracı Olarak Para.....	29
d. Borç Ödeme Aracı olarak Para	30
5. PARANIN TARİHÇESİ	31
a. İslam Öncesi Devir.....	31
b. Hz. Peygamber Dönemi	34

c. Hulefâ-i Râşidîn Dönemi.....	36
d. Emeviler Döneminde Para ve Abdülmelik b. Mervan'ın Para Islahatı..	39

İKİNCİ BÖLÜM

ABBASİLER DÖNEMİNDE PARA VE FİKHÎ HÜKÜMLERİ

1. SİYASİ VE İKTİSADİ VE FİKHÎ AÇIDAN ABBASİLER DÖNEMİNE GENEL BAKIŞ.....	45
2. ABBASİLER DÖNEMİNDE MÜBADELE ARACI OLARAK PARA	47
A. ALTIN (Dinar) VE GÜMÜŞ (Dirhem) PARALAR.....	47
a. Dinar ve Dirhem Kelimelerinin Menşei	48
b. Abbasiler Döneminde Paranın Tarihî Seyri.....	49
b.a. Birinci Devir (132-218/749-833).....	51
b.b. İkinci Devir (218-334/833-945)	53
b.c. Üçüncü Devir (555-656/1160-1258).....	55
c. Paraların Ağırlıklarının Belirlenmesinde Kullanılan Ölçüler	56
d. Altın ve Gümüşte Zekat Nisabı Hakkındaki Görüşler.....	59
e. Şer'î Dinar ve Dirhem Miktarı Hakkındaki Görüşler.....	61
f. Nisabın Tamamlanmasında Altın ve Gümüşün Birbirine Eklenmesi Hakkındaki Görüşler.....	64
g. Altın ve Gümüşte Riba Hakkındaki Görüşler	64
h. Aynî Gelirin Paraya Çevrilmesiyle İlgili Görüşler.....	67
B. MAĞŞÛŞ PARA VE MAĞŞÛŞ PARAYLA MUAMELENİN HÜKMÜ .	68
a. Mağşûş Paranın Ortaya Çıkışı.....	68
b. Mağşûş Para Çeşitleri	69
c. Para Tağşişi Yasağı.....	70
d. Sarf Akdi ve Mağşûş Parayla İlgili Görüşler	73
C. FÛLÛS VE FÛLÛSLA MUAMELENİN HÜKMÜ.....	76
a. Fels Kavramı	77

b. Felslerde Zekat	78
c. Felslerde Riba.....	80
d. Felslerin Satın Alma Gücündeki Değişmeler.....	86
e. Felsler Hakkındaki Görüşler	90
3. ABBASİLER DÖNEMİNDE MÜBADELE UYGULAMALARI.....	91
a. Sakk	91
b. Sarraf ve Cehbez	93
c. Süftece.....	96
SONUÇ	101
BİBLİYOGRAFYA	107

KISALTMALAR

A.Ü.	: Anadolu Üniversitesi
AÖF	: Açık Öğretim Fakültesi
AÜHF	: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Bkz.	: Bakınız
Ç.	: Çoğulu
Çev	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
Gr.	: Gram
h.	: Hicrî
İA	: İslam Ansiklopedisi
İSAV	: İslamî Araştırmalar Vakfı
İÜİF	: İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
m.	: Miladi
M.Ü.	: Marmara Üniversitesi
md.	: Madde
md.	: Madde
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
MÜİFV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
Nşr	: Neşreden
Sy.	: Sayı
T.T.K.	: Türk Tarih Kurumu
Thk.	: Tahkik eden
ty.	: Tarih yok
Trc.	: Tercüme eden
Üniv.	: Üniversitesi
v.	: Vefat
vs.	: Vesaire
Yay.	: Yayınları
YKY	: Yapı Kredi Yayınları
yy.	: Yer yok
Yy.	: Yüzyıl

ÖNSÖZ

İslamın ortaya çıkması toplumsal hayatta pek çok değişiklik ve değişimin başlangıcına vesile olmuştur. Yeni din, toplumda var olan kimi gelenek ve göreneklere değiştirmiş, bazı uygulamalar ise varlığını aynen devam ettirmiştir. Toplumsal hayatın önemli unsurlarından birisi olan para da İslamın gelmesi ile birlikte bir takım yeni uygulamalarla karşı karşıya kalmıştır. Yeni kurulan devletler, parayla ilgili uygulamalarda İslamın temel esaslarını göz önünde bulundurarak yeni yaklaşımlar geliştirmeye başlamış; İslam hukukçuları da bu yaklaşımların İslam hukuku açısından uygun olup olmadığını tartışmışlardır.

Zaman içerisinde parayla ilgili uygulamalar hızlı bir gelişim göstermiş, bankacılık sistemi ileri bir seviyeye ulaşmıştır. Ancak modern ekonomi sistemleri İslamın temel esaslarına uygun olmayan karakterde bir gelişim gösterdiğinden Müslümanlar, inançlarıyla örtüşmemesi sebebiyle, teoride tamamen sistemin dışında kalmışlardır. Fakat pratikte, alternatif bir sistemin olmamasından dolayı, modern ekonomi sistemlerini kullanmak mecburiyetinde kalmışlardır. Peki, Müslümanlar inançlarıyla örtüşen finans sistemini nasıl kuracak ve ne zaman faaliyete geçireceklerdir? Kuşkusuz bu sorunun cevabını verebilmek kolay değildir. Ancak İslamın gelişinden sonra, Müslümanların finans sistemlerini ve para politikalarını tesbit edip ortaya koymak, yeni bir alternatif finans sistemi geliştirebilmenin ilk basamağını oluşturacaktır.

Biz bu çalışmamızda Abbasiler’de paranın durumunu ve dönemin âlimlerinin bu uygulamalara hukuki açıdan nasıl yaklaştıklarını ortaya koyarak, ilk devirlerde Müslümanların finansla ilgili temel ilkelerinin neler olduğunu tesbit etmeye çalışacağız.

Çalışmamız giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Girişte araştırmanın konusu, sınırları ve kaynak tanıtımına yer verilmiştir. Birinci bölümde mübadelenin ortaya çıkışı, paranın tanımı, fonksiyonları ve çeşitleri üzerinde durulmuştur. Daha sonra çalışma konumuzu oluşturan Abbasiler öncesi dönemde Müslümanların kullandıkları

parlar ve bu uygulamaların hukukî boyutu ele alınmıştır. İkinci bölümde ise Abbasilerin kullanmış olduğu para çeşitleri ve mübadele uygulamalarına dair meseleler hakkında ilgili dönem fukahasının görüşlerine yer verilmiştir.

Bu çalışmanın başlangıcından itibaren ilgi ve destekleriyle daima yanımda bulunan değerli hocalarım Prof. Dr. Hakkı Aydın'a, Prof. Dr. Abdullah Kahraman'a, Prof. Dr. Sabri Erturhan'a ve Prof. Dr. Mehmet Erkal'a, tezin okunması-düzeltilmesi aşamalarında eleştirilerini dile getiren değerli abim Dr. Ali Avcu'ya, yetişmemde maddi-manevi desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen fedakâr anneme ve babama, sıkıntılı zamanlarımda sabrıyla daima yanımda olan vefakâr eşime ve çalışmalarım esnasında tebessümlerini esirgemeyen kızıma şükranlarımı sunmayı bir borç biliyorum.

Emre Şimşek
Ankara, 2010

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU

Mübadelelerin ortaya çıkışına bağlı olarak meydana zorluklar, zamanla alternatif mübadele sistemlerinin oluşturulmasını zorunlu kılmış, daha sonra paranın kullanılmaya başlanmasıyla iktisat tarihinde farklı bir dönem başlamıştır. İhtiyaçların temin edilebilmesini kolaylaştıran ve eski çağlardan beri kullanılagelen, alış veriş işlemlerini yapmada, mal ve hizmet alımında insanın edindiği en önemli araçlardan biri olan “para”; herkes tarafından hayatın farklı alanlarında kullanılır olmuştur. Diğer yandan paranın pek çok fonksiyonunun olması zamanla parayla ilgili farklı ilmî alanların ihdasını gerekli kılmış; konu, İslam fihkî ve ekonomisinde de ehemmiyet arz eden ve üzerinde yoğun tartışmaların yaşandığı meselelerden biri olmuştur.

İslam Hukuku açısından “Para” konusunu inceleme ve değerlendirme düşüncesiyle başlanan bu çalışmanın hazırlık devresinde yapılan okumalarda, sistemli ve resmî tedvin faaliyetlerinin Abbasi Devleti döneminde ortaya çıktığı kanaatine ulaşılmış, bu nedenle Abbasiler döneminde para konusunun bilimsel bir bakış açısıyla ele alınmasının gerekliliği zorunlu görülmüştür. Çünkü Abbasiler, diğer devirlere göre hem uzun bir dönem hüküm sürmesi, hem de siyasi, dînî ve iktisadi alanlar başta olmak üzere pek çok sahada İslam toplumunun tarihsel tecrübesine şahit olması bakımından İslam tarihi içerisinde mühim bir yer işgal etmektedir. Bundan dolayıdır ki, bu dönemle ilgili epeyce çalışma yapılmıştır. Yapılan bu çalışmaların bazıları halifeler etrafında gelişen siyasi tarihi, bazıları belirli dönemleri ve bu dönemlerde öne çıkan bir takım olayları, bazıları da bölgelerin tarihi gelişimini ele almışlardır. Bunların dışındaki bir kısım araştırmalarda da, dönemin sosyo-kültürel ve iktisâdî boyutları ile dînî yapısı ele alınarak İslam tarihinin bu evresine ışık tutulmaya çalışılmıştır.

Abbasi Devletinin egemen olduğu döneme tekabül eden VI-X. yüzyıllar, iktisâdî gelişmede hem zirve, hem de gerilemenin başlangıcı olmuştur. Ticaretin gelişmesine paralel olarak sarraflık-cehbezlik kurumlarının, sakk-süftece uygulamalarının gelişimi mâlî yapının zirveye ulaşmasını sağlamıştır. Fakat

Büveyhîlerin hâkimiyeti ele geçirmeleriyle birlikte iktisadi hayatın gelişiminde sapmalar oluşmaya başlamış, para ve para kurumları zaafa uğramış, ticari faaliyetler yerini tarımsal faaliyetlere bırakarak ticari canlılık kaybolmuş ve bölgede yavaş yavaş askerî iktâ rejimi ortaya çıkmaya başlamıştır. Büveyhiler ve akabinde 1087'den sonra Selçuklular döneminde halife ve vezirler önce emirlere, ardından da kumandan ve yardımcılarına, maaş olarak vergi arazilerini ilzâm ve iktâ yoluyla vermek mecburiyetinde kalmışlardır.

Bu çalışma da, paranın Abbasiler dönemindeki oluşumu, yapısı, işleyiş şekli ve kullanım alanları gibi konular, 750-945 (Abbasi devletinin kuruluşundan, Bermekilerin hâkimiyetinin başlangıcı olan 945 yılına kadar) yılları arasına tekabül eden zaman dilimi esas alınarak incelenmiş; fakat yeri geldiğince 945 sonrası dönemlere de çeşitli atıflarda bulunulmuştur.

Çalışma giriş ve sonuç dâhil olmak üzere dört bölümden oluşmaktadır.

Giriş bölümünde, araştırmanın konusu, amacı ve yararlanılan kaynakların değerlendirmesi sunularak çalışma hakkında ön bilgi verilmeye çalışılmıştır.

Birinci bölümde, takasının başlangıcından paralı ekonomiye geçişe kadarki mübadele süreci, para ve İslam tarihinde paranın geçirdiği süreç ele alınarak, paranın durumu hakkında genel bir çerçeve çizilmeye çalışılmış, yeri geldiğince fukahanın para ile ilgili değerlendirmelerine yer verilmiştir.

İkinci bölümde, altın-gümüş para, mağşuş para, felsler, Abbasi tarihinde paranın seyri, paralarla ilgili Abbasi fukahasının görüşleri sunularak şer'î açıdan parayla ilgili hükümler hakkındaki değerlendirmelere yer verilmiş, sonuç bölümüyle çalışma tamamlanmıştır.

2. KAYNAKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Çalıştığımız konunun bir tarafı Hukuk'a (mübadele-para), bir tarafı Tarih'e (Abbasiler), bir tarafı da İktisat'a (para) dayanmaktadır. Bu nedenle çalışmamızda, bu üç alanı ilgilendiren kaynakları ön planda tutarak konuyu İslam Hukuku dairesi içerisinde tamamlamaya çalıştık.

Çalışmanın şer'î-hukûkî bölümlerinin oluşturulmasında birincil kaynak olarak Kur'an-ı Kerim esas alınmış, bununla beraber Kur'an'ın umûmî ahkâmı esas almasından dolayı, husûsî meselelere dair bilgi edinmede hadislere başvurulmuştur. Bunun yanında ictihâdî özellikli konuların değerlendirilmesi için klasik fıkıh literatüründen istifade edilmiş, meseleler konu bütünlüğü içerisinde ana mezheplerin görüşleri çerçevesinde sunularak, gereksiz kaynak kullanımından ve konunun genişletilmesinden kaçınılmıştır. Hanefî mezhebine ait görüşlerde Kâsânî'nin *Bedâi'u's-Sanâi'*, Serahsî'nin *el-Mebsût*, İbn Hümâm'ın, *Fethu'l-Kadîr*, İbn Âbidîn'in *Reddü'l-Muhtâr*, Mavsılî'nin *el-İhtiyâr*, Zeylâî'nin *Tebyînü'l-Hakâyık* adlı eserlerinden; Şafii mezhebine ait görüşlerde, Şâfiî'nin *el-Ümm*, Nevevî'nin *el-Mecmû'*, Hatib Şirbînî'nin *Muğni'l-Muhtâc* adlı eserlerinden; Maliki mezhebine ait görüşlerde İbn Rüşd'ün *Bidâyetü'l-Müctehid*, Sahnûn'un *el-Müdevvene* adlı eserlerinden; Hanbeli mezhebine ait görüşlerde, İbn Kudâme'nin *el-Muğni* ve Behûtî'nin *Keşşafü'l-Kınâ'*, İbn Kayyim'in *İ'lâmü'l-Muvakkîn* ve İbn Teymiyye'nin *Mecmû'u Fetâvâ* adlı eserlerinden; Zahirî mezhebine ait görüşlerde İbn Hazm'ın *el-Muhalla* adlı eserlerinden istifade edilmiştir.

Mâlî-hukûkî bölümlerin oluşturulmasında Ebû Ubeyd'in *Kitâbü'l-Emvâl*, Ebû Yusuf'un ve Kudame b. Cafer'in *Kitabu'l-Harâc*, İbn Abidin'in *Tenbîhi'r-Rukûd alâ Mesâili'n-Nukûd*, Maverdî'nin ve Ebû Ya'la Ferrâ'nın *Ahkâmu's-Sultaniye*, Belâzûrî'nin *Fütûhu'l-Büldân*, Anastase Kermelî'nin *İlmu'n-Nümiyyât*, Hasaneyn Mahluf'un *et-Tibyân fî Zekâti'l-Esmân*, Makrîzî'nin *Nukûdu'l-Kadîme ve'l-İslâmiyye* adlı eserlerinden istifade edilmiştir.

Tarihî bölümlerin oluşturulmasında Taberî'nin *Tarihu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, Mes'ûdî'nin *Murûcu'z-Zeheb*, Hamevî'nin *Mu'cemu'l-Büldân*, İbn Esîr'in *el-Kâmil fi't-Târih*, İbn Haldun'un *Mukaddime* adlı eserlerinden istifade edilmiştir. Bunun yanında Muhammed Hamidullah, Corci Zeydan, Adam Mez, Hasan İbrahim Hasan, Abdülaziz ed-Dûrî, Philip K. Hitti, Bernard Lewis, Ali Mazâherî gibi ilim adamlarının eserlerinden de faydalanılmıştır.

Para ve İktisatla ilgili bölümlerinin oluşturulmasında Muhammed Bâkır Sadr'ın *İktisâdunâ ve İslam Ekonomi Sistemi*, Mustafa Ahmed Zerkâ'nın *Fıkhü'l-İslâmî*, Abdulkadim Zellum'un *İslam'da Maliye*, Sıddıkî'nin *İslam Devletinde Malî Yapı* adlı eserleriyle birlikte; Paul Samuelson, H.İ. Mannan, İlker Parasız, Refii Suvla, Ali Özgüven, Feridun Ergin, H.A. Kuyucak gibi günümüz iktisatçılarının eserlerinden istifade edilmiştir.

I. BÖLÜM
MÜBADELENİN ORTAYA ÇIKIŞI VE PARANIN
GELİŞİMİ

1. MÜBADELENİN ORTAYA ÇIKIŞI

İnsan hayatında önemli bir rol oynayan paranın keşfi veya ortaya çıkışı hakkında, iktisat tarihi araştırmacıları şu ana kadar kesin bir şey söyleyememişlerdir. Onların yaptıkları yorumlar, kesin bilgiden çok tahmine dayanmakta, bu sebeple de farklı fikirler ortaya çıkmaktadır. Yorumlar ne şekilde olursa olsun ibtidâî hayat şartları içerisinde bireyi göz önüne aldığımızda, başlangıçta herkesin kendi ihtiyacını karşılama zorunluluğu bulunduğunu, daha sonra sosyal dayanışma ve iş bölümünün gelişmiş olduğunu tasavvur edebilmekteyiz.¹

Mübadele, ekonomik hayatın temel unsurlarından biridir. Bu unsur, her ne kadar zaman bakımından üretim ve dağıtımdan sonra ise de, önem bakımından önce gelmektedir. Üretim ve dağıtımın tarihsel süreçte var oluşları, her zaman insanın sosyal varlığına bitişik olmuştur. İnsan gruplarından oluşan her toplum, hayatını ve geçimini sürdürebilmek için üretim şekillerinden birisiyle uğraşmak zorundadır. Çünkü üretim ve dağıtım olmayınca insanın sosyal hayatının olması da mümkün olmamaktadır.²

Aile, kabile veya toplumsal yapıda iktisadi faaliyetler ve üretim işlemi, doğrudan insanın ihtiyaçlarını karşılamaya yöneliktir. Her topluluk, yiyecek, içecek ve mesken ihtiyacını kendisi üretmeye çalışmış ve ürettiğini tüketen, ihtiyaçlarını karşılayan bağımsız bir birim oluşturmuştur. Bu nedenle ilk dönemlerde topluluklar arasında ürünlerin değişimi, yani bir toplulukla diğerleri arasında herhangi bir iktisadi muamele olmamıştır.³

Toplumların gelişmesi, nüfus artışı, üretim gücünün fazlalaşması, ihtiyaçların çoğalması, fertler arasında iş bölümü ve uzmanlaşmanın yayılması, toplumların üstün oldukları ve diğer toplumların muhtaç oldukları bazı mal ve hizmetlerde fazla üretim yapmalarını sağlamıştır. Böylece diğer toplumlarla mübadele doğmuş ve bu

¹ es-Sadr, Seyyid Muhammed Bâkır, *İktisâdunâ, Dârü't-Taâruf*, Beyrut 1987, 613-614

² es-Sadr, Seyyid Muhammed Bâkır, *İslâm Ekonomi Sistemi*, Rehber Yay., (Çev. Mehmet Keskin), Ankara 1993, 356

³ el-Hasenî, Ahmed, *İslamda Para*, (Çev. Adem Esen), İz Yay., İstanbul 1996, 17

mübadeleler takasla gerçekleşmiştir.⁴ Zamanla ekonominin gelişmesine paralel olarak iş bölümü artmış, üretim çeşitlenmiştir. İnsanlar bu çeşitlilik içerisinde üretmedikleri ihtiyaçlarını elde edebilmek ve kendi yaşadıkları coğrafyada üretilmeyen ürünlere sahip olabilmek için mübadeleye başvurmuşlardır.

Mübadele, insanların mala olan ihtiyacından doğmuştur. Allah, malı, insanların ihtiyaçlarını tatmin etmesi için bir vasıta kılmıştır. İnsanların ihtiyaç duydukları malları her zaman ve her yerde mübah olarak bulma imkânının olmamasından dolayı Allah, insanlara bir nimet ve ihsan olmak üzere mübadeleye izin vermiş ve ticaret yolunu meşru kılmış; toplumda anarşi ve kargaşaya sebep olabilecek davranışlardan olan ‘insanların mallarını ellerinden zorla almak’ fiilini ise yasaklamıştır. Yüce Allah’ın “ Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda batıl sebeplerle yemeyin. Ancak kendiliğinizden rızalaşarak akdettiğiniz bir ticaret müstesna”⁵ emri, bu konuda ancak mübadele yolunun esas olduğunu göstermekte, mübadele ve ticaretin karşılıklı rızaya dayandığına delalet etmektedir.

Tarihsel gelişim süreci içerisinde mübadele değişik aşamalardan geçmiştir. Bu aşamalardan birincisi aynî mübadele veya trampadır.⁶ İlkçağda, ticari faaliyetlerin oldukça gelişmesine rağmen, mübadelelerde yüzyıllarca para kullanılmamıştır.⁷ İnsanlar paranın kullanılmadığı bu dönemlerde alışverişlerini trampa (takas, mukâyaza) yoluyla yapmışlardır. Trampa, bir malın doğrudan doğruya diğer bir malla değiş tokuşudur.⁸ Yani bir malın bedelinin, başka bir mal ile ödenmesidir. Trampa usulü, bir bakıma şartlı bir mübadeledir. Çünkü taraflardan birisi bir malı verirken, diğer tarafın malını mutlaka alma gibi bir zorunluluğu vardır.⁹

Trampa usulünün İslâm hukuk ilmindeki karşılığı “mukâyaza”dır. Bey’i mukâyaza; nakit kabilinden olmayan bir ayn’ı diğer bir ayn ile, yani altın ve

---

⁴ Hasenî, *İslamda Para*, 18

⁵ Nisâ 4/29

⁶ Yahşi Yazıcıoğlu, Samiye Erdoğan, *Aile Ekonomisi*, A.Ü. Yay, Eskişehir 2004, 216

⁷ Ergin, Feridun, *Para Politikası*, Filiz Kitabevi, İstanbul 1983, 27

⁸ Özgüven, Ali, *İktisat Bilimine Giriş*, Filiz Yayınevi, İstanbul 1997, 307

⁹ Türkbâl, Aydın, *İktisada Giriş*, Aktif Yay., Erzurum 2000, 353; Özgüven, *İktisat Bilimine Giriş*, 307

gümüştten başka bir malı, diğere bir mal ile mübadele etmektir.¹⁰ Bu akd çeşidi Mecelle'de de şöyle tarif edilmiştir: “Aynı ayna, yâni gayri ez-nakdeyn (altın ve gümüştten başka ayn olan) mala mübadele etmektir ki, lisan-ı Türkîde buna trampa denilir.”¹¹ Bir kitabı diğere bir kitap ile değışmek gibi.

Trampa sistemi ilkçağda, alışveriş yapanların aldıkları ve sattıkları malı gerektiğı gibi değerlendirmelerine fırsat verecek bir değer ölçüsüne dayanmaksızın yürütülmüştür. Tarafların müşterek bir değer ölçüsü kullanmadıkları mübadelelerde, profesyonel satıcıların fahiş kârlar sağlamaları kolay olduğundan, trampa sistemi tatbikatta tacirlerin lehine sonuç vermiş, bu avantajı dolayısıyla da tüccar kavimler uzun süre trampa usulünü tercih etmişlerdir.¹² Ancak insanların mübadele ihtiyacı ve arzusu arttıkça, aynı mübadele sisteminin iktisâdî açıdan yeterli olmadığı ve bazı güçlükleri olduğu görülmeye başlanmıştır. Bu güçlükleri şu şekilde özetlemek mümkündür:

a. *Malların değerinin takdirindeki güçlükler:* Takas sisteminde çeşitli mal ve hizmetlerin kıymetlerini belirleyen ortak bir ölçü yoktur. Mübadele konusu olan malların ve hizmetlerin neye göre değerlendirileceğı belirsiz olduğundan, her malın değeri, ancak diğere bir mal cinsinden belirlenebilmektedir.¹³ Mallar arasında değışim, her alış verişte, sabit olmayan ve malın arz ve talebine bağılı olarak değışen bir oran üzerinden gerçekleştiğı için, takas edilen malların sayısı arttıkça zorluklar da artış göstermektedir.

b. *Tarafların isteklerini gerçekleştirmedeki güçlükler:* Aynı mübadelenin gerçekleşebilmesi bir takım şartlara bağılıdır. Öncelikle, elindeki A malını B malı ile değıştirmek isteyen şahıs, elinde B malı olan ve bu malı A malı ile değıştirmek isteyen bir başka şahsı bulmalıdır.¹⁴ Daha sonra, karşılıklı olarak elden çıkarılmak

---

¹⁰ Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukûku İslâmiyye ve Istilâhâtı Fıkhiyye Kâmusu*, Bilmen Yayınevi, İstanbul 1967, VI/8

¹¹ Öztürk, Osman, *Osmanlı Hukuk Tarihinde Mecelle*, İstanbul 1973, İSAV Yay., 166

¹² Ergin, *Para Politikası*, 29

¹³ Orman, Sabri, *Para Faiz ve İslâm*, “Modern İktisat Literatüründe Para, Kredi ve Faiz”, İlmî Neşriyat, İstanbul 1992, 3

¹⁴ Hiç, Mükerrrem, *Para Kredi ve Fiyatlar*, A.Ü. Yayınları, Erzurum 1971, 2

istenen malların sahiplerinin arzularının ve mübadele değerlerinin uyuşması gerekir ki bu çok nadir görülen bir durumdur. Çünkü malların özellikleri, miktarları ve çeşitleri konusunda fertlerin tercihleri farklıdır.

c. *Malların saklanmasıdaki güçlükler:* Eğer kişi ihtiyacından fazla mal üretmişse ve mübadelede bulunma ihtiyacı da yoksa ileriki bir zamana kadar ürettiği malları saklaması gerekecektir. Mal depolamanın ve bozulabilecek olan malları muhafaza etmenin zorlukları ve hatta saklanacak malların gelecekteki değerlerinin değişebilme ihtimali göz önüne alındığında, kişinin zarara uğraması söz konusudur. Bu nedenle para, kolay taşınıp saklanabildiği ve herkes tarafından her zaman kabul edilebildiği için, satın alma gücünün muhafazası açısından en elverişli vasıta¹⁵.

d. *Malların bölünmezliği:* İki mal arasında takas yapılabilmesi için, bu iki malın kıymetlerinin eşit olması gerekir. Ancak mübadele edilecek her iki malın da aynı değerde olması ender görülen bir durumdur. Bunun için taraflardan birinin malını bölmesi gerekir. Deve, koyun vs. gibi bölünmesi mümkün olmayan bir mal söz konusu olduğunda, mukayeselerde ortak bir değer ölçüsü bulunamamakta, dolayısıyla taraflar arasında takas gerçekleşmemektedir.

e. *Malların taşınmasındaki güçlükler:* Eğer bir mala mevcut olduğu yerde ihtiyaç yok da, bir başka yerde ihtiyaç varsa, malın ihtiyacın olduğu yere taşınması gerekir ki bu hem maliyetli hem de zor bir durumdur. Malın naklinin zorluklarına göre, paranın nakli çok daha kolay ve külfetsizdir.

f. *Vadeli ödemelerdeki zorluk:* Eğer taraflar aynı zaman içinde mübadelede bulunurlarsa herhangi bir sorun yoktur. Fakat taraflar vadeli bir muamelede bulunmak isterlerse, bu durumun birçok anlaşmazlığa sebebiyet vermesi mümkündür.¹⁶ Çünkü hemen teslim edilen malın evsafı bellidir; ancak ileride teslim edilecek olan malın her ne kadar evsafı belirtilse de, o evsafı şimdiden tesbit etmek zordur.

---

¹⁵ Suvla, Refii Şükrü, *Para ve Kredi*, Güven Basımevi, İstanbul 1963, 16

¹⁶ Özgüven, *İktisat Bilimine Giriş*, 309

Bunun dışında, gerek alacaklı gerek borçlu, vadesi geldiğinde teslimi gereken malın kıymetinde, mukavele süresince meydana gelecek değişimlere katlanmak zorundadır. Malın kıymetinin yükselmesi borçluyu, düşmesi ise alacaklıyı zarara uğratacaktır. Böyle bir durumda, tarafların vadeli mübadeleye kolayca razı olmayacakları aşikârdır.¹⁷

g. *Büyük kârların ve büyük zararların olmasından kaynaklanan zorluk:* Malların malla değiştirildiği bir iktisat sisteminde, taraflardan hiç olmazsa birinin mübadeledeki gayesi fayda sağlamaktır. Eğer diğer tarafın maksadı fayda değil de mübadele ise, yani bu işten kar etmek ise, bu takdirde fayda için mübadele etmek isteyen büyük zarara uğraması ihtimali vardır.¹⁸

a. Hesap Parası Kavramı

Aynî mübadele sisteminde yaşanan zorluklar, insanları bu zorlukları telafi edecek alternatifler bulmaya sürüklemiş; çare olarak, seçilecek bir malın değerini diğer mallar için değer kabul etme eğilimi öne sürülmüştür. Bir ortak kıymet bulma zarureti “hesap parası” kavramının doğmasına sebep olmuş, böylece bir yöre veya bölgede mal mübadele edenlerin tek ve ortak bir değer ölçüsünde birleşmeleri mümkün hale gelmiştir.

Hesap parası kavramı, bir malın veya eşyanın kıymetini esas alarak, diğer mal ve hizmetlerin değerini bu ortak ölçü birimi cinsinden değerlendirme esasına dayanır.¹⁹ Hesap parası, ne mübadele aracı, ne de bir değer saklama aletidir. Değer hesabına yarayan bir kavramdır.²⁰

Ticari mübadelelerin cereyanını kolaylaştırmak için bazı değerler “ödeme aracı” olarak kullanılmış ve satıcılar ihtiyaçları olsun veya olmasın belirli malları ödeme aracı olarak kabul etme alışkanlığı kazanmışlardır. Ödeme aracı olarak kullanılan mal, genellikle piyasada aranan ve kolayca el değiştirebilen mallar

¹⁷ Suvla, *Para ve Kredi*, 16

¹⁸ Orman, *Para Faiz ve İslam*, 5

¹⁹ Çivi, Halil, *Para ve Banka*, Erzurum 1981, 4

²⁰ Ergin, Feridun, *Para ve Faiz Teorileri*, İstanbul 1983, 12

arasından seçilmiştir. Her kavim kendisine göre bir malı değer ölçüsü olarak seçmiştir. Örneğin; İspanya'da pirinç, Arabistan'da tuz, Çin'de bıçak, Roma'da öküz, Amerika'da hayvan derisi ve tütün, Afrika'da esirler kıymet hesabına ölçü teşkil etmiş, bu ölçüler borçların ödenmesini ve mübadelelerin cereyanını sağlayan birer ödeme aracı hizmeti görmüşlerdir.²¹

Hesap parasının bulunması, trampanın arzettiği tüm güçlükleri ortadan kaldırmaya yetmemiştir. Fayda ölçüsüne göre yapılan mübadelelere nazaran, alış veriş şartlarını biraz daha dengeye yaklaştırmışsa da, mübadeleye girişenlerin istedikleri malları daima bulmalarına imkân vermemiştir. Mübadelelerde yine gecikmeler devam etmiş ve taraflardan birinin, istediği malı satana rastlayamadığı zamanlarda, mübadele işlemleri gerçekleşmemiştir.²²

b. Paralı Mübadeleye Geçiş

Aynî olan malları diğer mallarla mübadele etmenin güçlüğü insanları malı mal ile değiştirmek yerine, istihsal ettikleri mal ve hizmetlerin mübadelesini kolaylaştıracak bir vasıta icadına zorlamış,²³ bunun sonucunda, bazı kıymetli madenlerin satış bedeli olarak kullanılması yoluna gidilmiştir.²⁴ Bunlar; demir, bakır, bronz, gümüş ve altından yapılmış madeni paralar olup, önceleri külçe, halka veya çubuk şeklinde tedavül etmiştir. Bunlardan altın ve gümüşün değeri ağırlıklarına göre belirlenmiş, külçeler şekil bakımından standart hale getirilerek, üzerlerine ağırlık ve ayar durumlarını belirten işaretler konulmaya başlanmıştır. Bu maden parçalarının yassı ve yuvarlak bir biçim alınca daha kullanışlı bir hale geldiği, hilenin güçleştiği ve kolaylıkla saklanabildiği anlaşılmıştır.²⁵

---

²¹ A. Özek, H. Karaman vd., *İbadet ve Müessesese Olarak Zekât*, İSAV Yay., İstanbul 1984, 67; Ergin, *Para Politikası*, 29; Samuelson, Paul A., *İktisat* (Çev. Y. Demirgil), İstanbul 1966, Mentş Yayinevi, 58

²² Türkbal, *İktisada Giriş*, 355

²³ Ebu's-Suud, Mahmud, *İslâmî İktisadın Esasları*, (Çev. Ali Özek), İstanbul 1969, Fatih Matbaası, 38

²⁴ Ergin, Feridun, *İktisat*, Hamle Matbaası, İstanbul 1964, 533-535

²⁵ Ergin, *İktisat*, 535-536; Koloğlu, Mahmut, *Ekonomi Dersleri*, A.Ü.H.F. Yay., Ankara 1970, II/6

Bu şekilde değer ölçüsü, mübadele, değer saklama ve ödeme aracı fonksiyonlarını yerine getirmeye en uygun madenlerin eritilip kullanılmaya başlanmasıyla, trampa usulü ile mübadele sisteminden paralı mübadele sistemine geçilmiştir.

2. PARANIN TARİFİ VE MAHİYETİ

Para insanlığın kurduğu medeniyetin eskiliği kadar eskidir. Her ne kadar bugün bizim alışık olduğumuz şekillerden tamamen farklı şekillerde uygulanmışsa da ilkel toplumlarda dahi paranın kullanıldığı bilinmektedir.²⁶ İnsanlar ilk toplumlarda, tuz, tütün, çay gibi tüketim maddeleri ile boynuz ve bıçak gibi doğrudan doğruya tüketilmeyen malları para olarak kullanmışlardır.²⁷ Çoban kabilelerde deri, post ve boynuzların, balıkçılıkla geçinen topluluklarda kuru balıkların ve istiridye kabuklarının para olarak kullanıldığını antropologlar vesikalarla ispat etmişlerdir.²⁸

Bugüne kadar ekonomi alanında araştırma yapan ilim adamları, eşya ve üretimin mübadelesinde vasita olarak kullanılan paranın çıkış tarihini ve sınırını kesin olarak tayin edememişlerdir. Bu konuda yapılan araştırmalar hicri takvimin bin yıl öncesine kadar uzanmaktadır.²⁹ Tarihi incelemeler ilk sikkelerin milattan 6-7 yüzyıl kadar önce Batı Anadolu'da, antikçağın ticaret yolları üzerinde devlet kuran Lidyalılar³⁰ ve daha sonra Eski Yunanlılar tarafından basıldığını göstermektedir.³¹

Paranın birçok tanımı bulunmakla beraber, nasıl tarif edileceği hususunda iktisatçılar arasında görüş birliği yoktur.³² Genellikle iktisatçılar, paranın tarifinden ziyade, mahiyetinin anlaşılması için fonksiyonları üzerinde durmuşlar ve tanımlarını

²⁶ Ebu's-Suud, *İslâmî İktisadın Esasları*, 38

²⁷ Özgüven, *İktisat Bilimine Giriş*, 313

²⁸ Suvla, *Para ve Kredi*, 16; Şevket Pamuk, *Paranın Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, 1

²⁹ en-Neccâr, Ahmet, *İslam Ekonomisine Giriş*, (Çev. Ramazan Nazlı), Hilal Yay., İstanbul 1978, 183

³⁰ Pamuk, *Paranın Tarihi*, 2

³¹ Zarakolu, Avni, *İktisat İlminin Temel İlkeleri*, A.Ü.H.F. Yay., Ankara 1974, 2

³² Parasız, İlker, *Para Ekonomisi*, Ezgi Yay., Bursa 1999, 5

bu fonksiyonlara dayanarak yapmışlardır. İktisatçıların paraya bakış açılarındaki bu farklılık, doğal olarak paranın tanımına da yansımıştır. Günümüzde yapılan tanımlardan bir kısmını burada zikretmenin faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Özgüven'e göre para, değer ölçüsü fonksiyonuna sahip olan ve mübadelelerde kullanılan, kanun tarafından kabulü zorunlu kılınan bir ödeme aracıdır.³³ Yazıcı'ya göre ise, devlet gücüyle kağıt yada madenden damgalanıp, kesilip, tedavüle sürülen biriktirme, değer ölçme, mübadele ve ödeme aracıdır.³⁴ Diğer bir tanıma göre, devlet tarafından tedavüle çıkarılmış üzerinde sayı değeri yazılı, kağıt veya madenden yapılmış ödeme aracıdır.³⁵ Yine para, malların ve hizmetlerin ödenmesine yarayan genel değişim aracı³⁶ ve muayyen bir toplulukta istenilen anda istenilen mallardan alma hakkını veren bir vasıta³⁷ olarak tanımlanmıştır.

a. İslam Hukukçularına Göre Para

Günümüzde para kavramı, Arapça'da genellikle “nukûd” ve “umle” kelimeleri ile ifade edilmektedir. Tarih boyunca mal, bidaa, ayn, metâ, zeheb, fidda, dirhem, fülûs ve varak kelimeleri de daha özel anlamlarda para kavramı yerine kullanılmıştır.³⁸

Nukûd nakd'in çoğuludur. Nakd; “peşin verilen şey” anlamından³⁹ hareketle, alışverişlerde genellikle malın karşılığında verildiği için bu ismi almıştır. Nakd, paraya isim olunca, mastar anlamından çıkıp ismi mef'ul olarak -peşin verilen şey- anlamında kullanılmıştır.⁴⁰

³³ Özgüven, *İktisat Bilimine Giriş*, 309

³⁴ Yazıcı, Mehmet, *Faiz*, Yaylın Yay., İstanbul 1999, 13

³⁵ Döndüren, Hamdi, *Ticaret Rehberi*, Erkam Yay., İstanbul 1998, 111

³⁶ Ete, Muhlis, *Para ve Kambiyo*, Bozkurt Basımevi, İstanbul 1936, 6

³⁷ Koloğlu, *Ekonomi Dersleri*, II/2

³⁸ Za'terî, Alauddin Mahmud, *en-Nukûd Vazâifuha'l İslamiyye ve Ahkâmuhe'-Şer'iyye*, Dâr'u Kuteybe, Dimeşk 1996, 93

³⁹ Fîrûzâbâdi, Ebu't-Tâhir, *el-Kâmûsu'l Muhît*, Dârü İhyâit-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1991, I/642

⁴⁰ Ebu Ceyb, Sa'dî, *El Kâmûsu'l-Fikhî Lüğaten ve Istilâhen*, Dârü'l Fikr, Dimeşk 1982, “n-k-d”

Paraya neden nakd denildiği hususunda bir başka izah da şudur. Nakd; dirhemlerin gerçeği ile sahtesini ayırmak ve sahte olanları diğerlerinin içinden çıkarmak demektir.⁴¹ Kaliteli ve ayarı tam olan gümüş zamanla sıfat olarak nakd denilmiştir.⁴² Nakd kelimesi zamanla dirhem anlamına gelen bir isim olmuş, mastarlığı veya sıfatlığı unutulmuştur.

Nakit kavramı sözlükte, altın ve gümüş oranı yüksek olan paraları düşük ayarlılarından ayırt etmek için kullanılır.⁴³ Mutlak olarak kullanıldığında nakit; altın, gümüş ve diğer madenlerden basılı olan parayı ifade eder. Eğer madrub değilse buna “tibr” denilir.⁴⁴

Arap dilinde “nakit” kavramı ile birlikte para anlamında başka kelimeler de kullanılmıştır. Bunlardan en yaygın olanı, basılı altın ve gümüş paralar anlamında kullanılan “sikke” dir.⁴⁵ Sikke; üzerinde dönemin hükümdarının ismi, devlet arması gibi yazı, işaret ve desenler bulunan paralara basılan mühürdür.⁴⁶ Böyle olmasına rağmen, hem dinar ve dirhem basmak için üzerinde yazı ve nakış bulunan demir kalıba, hem de basılı olan paraya sikke denmiştir. Altın ve gümüşe sikke denilmesi, sözünü ettiğimiz demir kalıplarla basıldığı içindir.⁴⁷ Fakat sonraları, madrub altın ve gümüşler için kullanılmıştır.⁴⁸

Fıkıh kitaplarında, altın ve gümüşün para vazifesini görmek üzere yaratıldıkları ifade edilmektedir.⁴⁹ Dirhem ve dinar mutlak paradır; mutlak para ise

⁴¹ İbn Manzûr, Cemaluddin Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânu'l Arab*, Daru's-Sadr, Beyrut 2000, III/425

⁴² İbn Manzûr, *Lisânu'l Arab*, III/425

⁴³ Fîrûzâbâdi, *el- Kâmûsu'l Muhît*, I/642

⁴⁴ er-Râzi, Muhammed b. Ebi Bekr b. Abdulkadir, *Muhtârü's-Sihah*, el-Matbaatü'l Âmîriyye, Kahire 1922, 74-675

⁴⁵ Fîrûzâbâdi, *el- Kâmûsu'l Muhît*, III/446

⁴⁶ İbn-i Haldun, Abdurrahman b. Muhammed, *Mukaddime*, İstanbul 1968, II/11

⁴⁷ İbn Manzûr, *Lisânu'l Arab*, X/441

⁴⁸ Hasenî, *İslamda Para*, 22

⁴⁹ Serahsi, *Mebisût*, II/191-192, XII/115,137; Mavsîlî, Abdullah b.Mahmud, *el-İhtiyar li-Ta'lîli'l Muhtâr*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1987, I/110-111; Kâsânî, Alâuddin Ebû Bekr b. Mes'ûd, *Bedâiu's-Sanâi' fi Tertîbi's-Şerâi*, Daru'l Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2003, II/405; İbn Nüceym, Zeynüddîn b. İbrâhim b. Muhammed Mısri Hanefî, *el-Bahrü'r-Râik Şerhu Kenzi'd-Dekâik*, el-Matbaatü'l-İlmiyye, VI/143; İbn Abidin, *Reddu'l-Muhtâr ale'd-Dürri'l-Muhtâr*, Beyrut ty., II/34

altın ve gümüşür.⁵⁰ Altın ve gümüş vaz'an ticaret içindirler. Urûz denilen, altın ve gümüş dışındaki diğer mallar ise ca'len ticaret malıdır. Yani Allah, altın ve gümüşü ticaret için yaratmıştır. Diğer mallar ise insanlar tarafından ticaret malı yapılmak suretiyle ticaret malı olmuşlardır.⁵¹ “Altın ve gümüşün hakkı, insanlığın menafii noktai nazarından hikmet-i hilkati, vasıta-i mübadele, yani semen olarak ibadullahın hakiki ihtiyaçlarına sarf olunup tedavül etmektir.”⁵²

b. İslam Hukukçularına Göre Mal Kavramı

Paranın özü ve mahiyetine dair bilgileri ortaya koymadan önce, paradan daha umumi bir kavram olan “mal” kavramının netleştirilmesi ve mal ile para arasındaki ilişkinin açıklanması, para kavramını çok yönlü ve daha sağlıklı anlamamıza yardımcı olacaktır.

Arap dilbilimcileri, “mal” kelimesinin nereden geldiği hususunda iki farklı görüş beyan etmişlerdir. Bazıları, “mal”ın meyledilebilir bir şey olduğunu, dolayısıyla “m-y-l” mastarından türediğini ifade etmişlerdir. Bazıları ise, kelimenin mürekkeb olup, ismi mevsul “mâ”, mülkiyet ifade eden harfi cer “lî” ve birinci tekil şahsa ait “y” zamirinden oluşan “bana ait olan şey” anlamında ki “mâlî” kelimesi olduğunu, terkîbin sonundaki şahıs zamirinin atılarak “sahipli olan şey” anlamına gelen “mal” sözcüğünün meydana geldiğini; daha sonra müstakil bir kelime gibi çekimi yapılarak “emvâl-temvîl-temevvül” şeklinde kullanıldığını söylemişlerdir.⁵³

Bazı kâmus yazarları “mal” kelimesinin sözlük anlamını açıklamaya gerek görmeksizin “maruftur” demekle yetinmişlerdir.⁵⁴ Bununla beraber, özellikle sonraki devirlerde, kelimenin anlamının daha iyi anlaşılabilmesi için pek çok kaynakta sözlük anlamı açıklanmıştır. Fîruzâbâdî; “Mal, herhangi bir şeyden malik olduğun

⁵⁰ Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi*, II/405

⁵¹ M. Hüsrev, *ed-Düerü'l-Hükkâm fi Şerhi Gureri'l-Ahkâm*, İstanbul ty., I/182, İbn Abidin, *Reddu'l Muhtâr*, II/34

⁵² Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, DİB Yay., İstanbul 1936, III/2520

⁵³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XI/636

⁵⁴ er-Râzi, *Muhtâru's-Sihah*, 639; Nezih Hammâd, *İktisâdi Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, (Çev. Recep Ulusoy), İz Yay., İstanbul 1996, 216

şeydir, cem’i emvâl gelir”⁵⁵ şeklinde bir tanım yaparken, İbnü’l Esîr ise; “Mal diye aslında altın ve gümüşten mâlik olduğun şeylere denirken, sonradan, elde edilen ve mâlik olunan her türlü âyân’a (maddi eşya) mal denilmiştir.”⁵⁶ şeklinde tanımlamıştır. Bu tanımlarda, özellikle malın “ayn”lığı yani fiziki bir varlığa sahip olması vurgulanmıştır.

Malın hukukçular tarafından muhtelif tarifleri yapılmıştır. Bu tarifler, neyin mal kapsamına girip girmeyeceğini belirlemek bakımından önemlidir. Hanefilerin anlayışını ortaya koyan Mecelle’de mal kavramını, “Tab’ı insânî mâil olup da vakt’i hacet için iddihar olunabilen şeydir ki menkûle ve gayri menkûle şâmil olur.”⁵⁷ şeklinde tarif edilir. Yani Hanefilere göre mal; insanlar arasında iktisâdî değeri olan maddî bir varlıktır.⁵⁸ Bu tarif iki önemli unsura işaret etmektedir: Birincisi, malın fiziki bir varlığının olması; ikincisi ise, iktisâdî bir değer taşımasıdır. Fiziki bir varlık (nesne) olması, hak ve menfaatleri; iktisadi değer taşıması da ölü hayvan eti, birkaç buğday tanesi gibi değersiz şeyleri tarif dışında bırakmaktadır.⁵⁹

Hanefilerin mal anlayışının ortaya koyduğu en önemli sonuç, sadece fiziki varlıkların mal olarak kabul edilip, hak ve menfaatlerin mal sayılmamasıdır. Bu ise iki önemli sonuç doğurur: Birincisi, hak ve menfaatler hukuki işlemlere konu olmazlar. İkincisi ise, bunlar haksız fiile maruz kaldıklarında hukuk düzeni tarafından korunmazlar.⁶⁰

Diğer üç mezheb ve özellikle Şâfiîler, menfaatleri de mal olarak kabul etmektedirler. İmam Şafii bu anlayışın bir uzantısı olarak malı “satılınca iktisâdî değeri olan ve zarar verilince tazmin edilen şey” olarak tarif etmektedir. Bu görüşte olan hukukçulara göre maldan murad, esasen onun sağladığı menfaattir; değeri de bu

⁵⁵ Fîrûzâbâdi, *el-Kâmûsu 'l-Muhît*, IV/70-71

⁵⁶ İbnü’l Esîr, *en-Nihâye fî Ğaribi 'l-Hadîs*, IV/114

⁵⁷ “Mal, insan tabiatının meylettiği, ihtiyaç için elde biriktirebilen şeyler olup, menkul ve gayrimenkulü kapsamına alır. md. 126 ”, Ali Himmet Berkî, *Mecelle-i Ahkam-ı Adliyye*, Hikmet Yay., İstanbul 1979, 31; İbni Abidin, *Reddû 'l Muhtâr*, IV/3

⁵⁸ Zerka, Mustafa Ahmed, *el-Fıkhü'l-İslâmî fî Sevbihî'l-Cedîd*, Dârü'l-Fikr, Dimaşk 1967, III/100

⁵⁹ Aydın, M. Akif, *Türk Hukuk Tarihi*, Hars Yayıncılık, İstanbul 2005, 359

⁶⁰ Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, 359

menfaate göre belirlenmektedir. Menfaat de bir maldır ve müstakil olarak hukuki işlemlere konu olabilir. Dolayısıyla haksız fiile maruz kaldığında tazmin borcu doğurur.⁶¹

İslam Hukukuna göre; insanların faydalanma (intifa'), edinme (temevvül) ve sahip olma (temellük) konusu yapabilecekleri bütün eşya ve haklara mal denebilir.⁶² Malın mütekavvim-gayri mütekavvim, kıyemî-mislî, menkul-gayrı menkul, arz (menfaat)-ayn (nakit) gibi ayrımları mevcut ise de, biz burada konumuzla ilgili olması bakımından sadece ayn ve arz ayrımı üzerinde kısaca duracağız.

Arz (meta'), ev gibi bizzat kendisinden faydalanılan şeylerdir. Ayn ise, nakit de denilen basılı madenî altın ve gümüş paralardır. Kullanılış gayesi açısından, para ile diğer mallar arasında fark vardır. Eğer bir mal, kendisinden yararlanmak için değil de, diğer bir mal veya hizmeti satın almak ve ihtiyacı karşılamak için kullanılırsa buna para (ayn-nakit) denir. Eğer amaç ihtiyaçları karşılamak ise, buna arz (meta') denir.⁶³

İslam hukukçuları, ayn ve deyn oluşlarına göre mübadeleyi dört kısma ayırmaktadırlar: Malın mal ile mübadelesi (Trampa), Malın para ile mübadelesi (Satım Akdi), Paranın mal ile mübadelesi (Selem), Paranın para ile mübadelesi (Sarf).⁶⁴

Bir taraftan İslam hukukçularının kendi aralarındaki ihtilaflarını, diğer taraftan İslam hukukçuları ile iktisatçılar arasındaki tanım farklılıklarını göz önünde bulundurarak mal kavramını şöyle tanımlamak mümkündür: Para gibi malik olduğumuz, kıymeti olan her şeye "mal" denir. İlave etmek gerekir ki, malı kanunla tarif eden sistemlerde nelerin mal sayılacağını belirlemek yasama konusu iken, kanunla tarif etmeyen sistemlerde ictihad konusudur. Bu itibarla İslam Hukukuna

---

⁶¹ Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, 359

⁶² Demir, Fahri, *İslam Hukukunda Mülkiyet ve Servet Dağılımı*, İlmî Yayınlar, yy. 1981, 20

⁶³ Hasenî, *İslamda Para*, 21

⁶⁴ Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâî*, IV/532; İbn Âbidîn, *Reddû'l Muhtâr*, IV/3

göre, her dönemin gelişen ve değişen şartları sebebiyle intifa' ve temevvüle konu olabilecek yeni şeyler, ictihad yoluyla hukukî muamelelerin konusu olabilecektir.⁶⁵

c. İslam Hukuku Açısından Semen

İslam hukukçuları “semen” kavramını da, gerçekte ivaz olmasına rağmen⁶⁶, para anlamında kullanmışlardır. Semen, sözlükte “satış bedeli, kıymet, paha” anlamlarına gelmektedir.⁶⁷ Fıkıh kitaplarında ise “zimmette borç olarak sabit olan şey, bir şeyin para cinsinden kıymeti” şeklinde tarif edilmiştir.⁶⁸ Mecelle’de ise “Semen, satılan şeyin bahasıdır ki, alıcının zimmetine taalluk eden şeydir” diye tarif edilmiştir. Mesela; bir kimse bir kitabı elli liraya satın alsa, bu elli lira o kitabın semeni olur. Kişi bu semeni derhal ödenmezse, zimmete taalluk etmiş bir borç olur.⁶⁹ Semen iki kısımdır:

a. *Semen-i Müsemma*: Satıcı ile alıcının karşılıklı rıza ile aralarında satılan mal için belirledikleri bedeldir. Bu bedel, malın hakiki kıymetine eşit olabileceği gibi, ondan fazla veya eksik de olabilir.⁷⁰ Mesela bir kimse; değeri elli lira olan kitabı elli liraya satsa, semen-i müsemma gerçek değere uygun; yetmiş liraya satsa, semen-i müsemma gerçek değerinden fazla; otuz liraya satsa, semen-i müsemma gerçek değerinden noksan olmuş olur.

b. *Semen-i Misil*: Hukukçular tarafından kavramın farklı tarifleri yapılmıştır. Satılan şeye, emsaline kıyasen ve bilirkişiler tarafından takdir edilen kıymettir⁷¹; bir şeyin gerçek değeri olup, bu da o şeyin piyasa fiyatıdır⁷²; bir malın bahây-ı hakikisidir⁷³ şeklinde muhtelif eserlerde tarif edilmişse de; İbn Abidin’in,

⁶⁵ Demir, *İslam Hukukunda Mülkiyet ve Servet Dağılımı*, 19-20

⁶⁶ Berkî, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*, 34 (md. 152)

⁶⁷ İbn Manzûr, *Lisânu'l Arab*, XIII/81-82; Bilmen, *Istılâhâtü Fıkhiyye Kâmusu*, VI/9

⁶⁸ Serahsi, *Mebûsûl*, XIV/2

⁶⁹ Berkî, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*, 34 (md. 152)

⁷⁰ Bilmen, *Istılâhâtü Fıkhiyye Kâmusu*, VI/9; Berkî, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*, 34 (md. 152)

⁷¹ M.Z. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB Yay., İstanbul 1971, III/172

⁷² Zerka, *el-Fıkhü'l-İslâmî fi Sevbihi'l-Cedîd*, I/115-379

⁷³ Berkî, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*, 34 (md. 154)

“bir malın fazla veya eksik olmaksızın nefsu'l emir'deki tam değeridir”⁷⁴ şeklindeki izahı, kavramı diğer tariflere nazaran daha anlaşılır ve daha kapsamlı bir şekilde ortaya koymaktadır. İmam Şafii ve İmam-ı Züfer'e göre, semen ile mebi' (satılan şey), aynı manada kullanılan müteradif kelimelerdir. Bunlar birbirlerinden “be” harfi cer'i ile ayrılırlar.⁷⁵

İmam Züfer'in aksine Hanefilerin çoğunluğu semen ve mebi' kavramlarının birbirinden farklı olduğuna işaret etmişlerdir. Bu konuda esas kıstas, bunların ta'yin ile taayyün edip etmemeleridir.⁷⁶ Hanefilere göre; bey' akdinde semen olarak kullanılan altın ve gümüş paralar, ta'yin ile taayyün etmezler.⁷⁷ Ancak semen; cins, nev'i, miktar ve sıfat bakımından tayin ile taayyün eder.⁷⁸ Yani hangi cins ve nevi paradan pazarlık yapılmışsa, o cins ve neviden, aynı vasıflara haiz, aynı miktar paradan ödeme yapmak gerekmektedir. Ancak gösterilen paranın bizzat kendisini vermek şart olmayıp, özellikleri aynı olan başka paralar da verilebilir.

Mebi', tayin ile taayyün eder; yani onun yerine artık başkası verilemez. Semen ise ta'yin ile taayyün etmez; yani para, bedelli akitlerde belirleme ile belirli duruma gelmez.⁷⁹

Şafii'lere göre, altın ve gümüş semen cinsindedir. Fakat bu iki madenin külçe hali veya bu madenlerden yapılmış kaplar, ziynet eşyaları, her ne kadar semen cinsinden maden iseler de, bizzat kendileri semen olarak kullanılmadıklarından dolayı semen değildirler.⁸⁰

⁷⁴ İbn Abidin, *Reddu'l Muhtâr*, IV/51

⁷⁵ Arapça metinlerde semen olan bedelin başında her zaman “be” harfi ceri bulunur. Bu harf sözleşme yapılırken başına getirildiği malın, bu sözleşmede bedel kabul edildiğini gösterir ve “şu kadar paraya, şu fiyat karşılığında” anlam kazandırır. Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi*

⁷⁶ Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi*, VII/168

⁷⁷ Serahsi, *Mebûsût*, Matbaatü's-Saâde, Kahire 1324-1331, XIV/15

⁷⁸ Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi*, VII/168

⁷⁹ Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi*, VII/168, Serahsi, *Mebûsût*, XIV/15

⁸⁰ Nevevî, *el-Mecmû'u Şerhi'l-Mühezzeb*, Dâru'l Fikr, Beyrut 1996, IX/445

d. İslam Hukukuna Göre Para

Kur'an-ı Kerim insanlar için bir hidayet ve genel bir yasama kitabıdır. Ne var ki Kur'an'da, ortaya konulmuş hükümlerin her birisi için ayrıntılı açıklamalar yoktur. Bu açıklamalar Nebvî sünnet tarafından yerine getirilmiş ya da sabit naslarla, değişen olayları bağdaştırmaları için fakihlerin görev alanlarına dâhil edilmiştir. Bu sayede Kur'an'ı Kerim, aradan çok uzun zaman ve dönemler geçmiş olsa da, her zamana ve mekâna uygun bir kitap olma özelliğini muhafaza etmiştir.

Kur'an-ı Kerim'in inmiş olduğu dönemde tedavülde olan, altın ve gümüşten para olarak bahseden ayetlerde “varık”⁸¹, “derâhim”⁸² ve “dînar”⁸³ kelimeleri zikredilmektedir. “nukûd” kelimesi ise Kur'an'da geçmemektedir.⁸⁴ Kur'an'da, daha önceki milletlerin parayı mübadele aracı olarak kullandıklarına dair bazı işaretler de vardır. Hz. Süleyman'ın göz kamaştırıcı serveti, Karun'un bir topluluğun bile anahtarlarını taşıyamadığı hazineleri, Hz. Yusuf'un Mısır hazinelerini yönetmesi ve Ashabu'l Kehf'in para ile alışveriş yapması bunlar arasında sayılabilir.⁸⁵ “Para” vasfı dışında, maden olarak altın ve gümüşten bahseden ayetler de mevcuttur.⁸⁶

Kur'an'ı Kerim'de olduğu gibi Hadislerde de paralar, Hz. Peygamber döneminde bilinen dirhem, dinar ve altın gibi isimlerle anılmıştır. Sünnette altın ve gümüşün tedavül aracı oldukları sabittir.⁸⁷ Konuyla ilgili birkaç hadisi burada zikretmenin faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Altının mal ile veya gümüşün mal ile değişimi konusunda, Ebu Saîd el-Hudrî'den şöyle rivayet edilmiştir: “ Rasûlullah bir adamı Hayber'e zekât memuru olarak tayin etti. Adam O'na kaliteli cenib hurması getirdi. Rasûlullah ona: Hayberin bütün hurması böyle mi? dedi. Adam: ‘ Hayır, Ey Allah'ın Rasûlü; Vallahi biz

⁸¹ Kehf 18/19

⁸² Yusuf 12/20

⁸³ Âli İmrân 3/75

⁸⁴ Za'terî, *en-Nukûd Vazâifuha'l İslamiyye ve Ahkâmuhe 'ş-Ser'iyye*, 103-116

⁸⁵ İbn Kesir, *Muhtasar Tefsir*, (Thk. M.A. es-Sâbûni), Beyrut 1981, II/409; Ahmet Ağrakça, *Şamil İA*, “Ashabu'l-Kehf”, İstanbul 1990

⁸⁶ Nisâ, 4/14, Âli İmrân 3/14-91, Tevbe 9/34, Yusuf 12/62-65

⁸⁷ Za'terî, *en-Nukûd Vazâifuha'l İslamiyye ve Ahkâmuhe 'ş-Ser'iyye*, 103-116

bundan bir ölçek hurmayı iki ölçek hurmaya alıyoruz, iki ölçeği de üç ölçeğe..' dedi. Bunun üzerine Rasûlullah. 'Böyle yapma! Elindekini tamamını para karşılığında sat; sonra da o paralarla cenib hurması al.' buyurdu. »⁸⁸

Altının altınla veya gümüşün gümüşle değişimi durumunda ise eşitliğin ve karşılıklı teslimin olması gerekir. Çünkü Allah Rasulü; " ...altının altınla, gümüşün gümüşle... eşit miktarda ve peşin olarak değişimi gerekir, fazlalık faizdir. Bu sınıflarda değişiklik olduğunda peşin olmak şartıyla dilediğiniz şekilde satınız." buyurmuştur.⁸⁹

Altın ve gümüş, eşyaların kıymet ölçüsü birimidir. Diyet, zekât, mehir vs. gibi şer'î miktarlar bu ikisiyle bilinir. Zekât nisabının ölçüsü hakkında Rasûlullah buyurmuştur ki: "İkiyüz dirhemde beş dirhem zekât vardır."⁹⁰

Örneklerin çoğaltılması mümkündür. Ancak verilen örneklerin, Nebevî sünnette paraların zikrinin mevcut olduğuna delalet etmesi bakımından yeterli olduğu kanaatindeyiz.

3. PARA ÇEŞİTLERİ

Takas ekonomisinden para ekonomisine geçişe paralel olarak, para yerine geçen araçlar da zamanla nitelik değiştirmiştir. İlk toplumlarda tuz, tütün, çay, midye kabuğu, boncuk, bıçak gibi birçok mal, para olarak kullanılmışsa da, toplumların gelişmesi ve mübadelelerin geniş bir alana yayılmasıyla para da çeşitli aşamalar geçirmiştir. Bu aşamaları mal para, temsili para, kaydi para ve para benzerleri şeklinde incelemek mümkündür.

---

⁸⁸ el-Aynî, *Umdetü'l Kârî*, V/533

⁸⁹ Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi*, VII/162-163

⁹⁰ Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi*, II/405

a. Mal Para

Tarihî süreç içerisinde, mübadelelerde ‘aracı’ olarak kullanılan ilk para “mal para” niteliğindedir. Bu süreçte malın malla mübadele edilmesi esnasında mübadele edilen mallar, para gibidir. Önceleri çeşitli mallar para olarak kullanılırken, daha sonraları altın, gümüş, platin gibi kıymetli madenler para olarak kullanılmaya başlanmıştır. Kıymetli madenlerin para olarak kullanılmaya başlandığı dönemi iki kısma ayırmak mümkündür. Bunlardan birincisi, kıymetli madenlerin külçe veya çubuk şeklinde olduğu ve ödemelerde tartılarak değerinin belirlendiği *tartılan para* dönemidir. İkincisi ise, tartılan para uygulamasının zamanla yerini alan *üzerinde değeri yazılan madeni para* (sikke) dönemidir.⁹¹

Paralardaki altın ve gümüş miktarı ile temsil edilen satın alma gücü arasında bir ahenk ve eşitlik vardır. Bir diğer deyişle; altın ve gümüş, nominal değerleri ile reel değerleri aynı olan tedavül araçları olmuştur. Bu şekilde, tedavülden kaldırılırsalar bile değerleri hiçbir zaman maden değerinin altına düşmeyen,⁹² taşıdıkları maden değerinin satın alma gücüne eşit olduğu paralara mal-para denmiştir.⁹³ Altın ve gümüş paralar hem mal, hem de para olarak aşağı yukarı aynı değeri taşıdıklarından, paranın fonksiyonlarını tam olarak yerine getirebilmişler⁹⁴ ve uzun yıllar para olarak kullanılmışlardır.

Külçe halinde mübadele aracı olarak kullanılan bu madenlerin, her mübadelede tartma zorunluluğunun olması, mübadelelerde farklı bir güçlük doğurmuş; terazi bulmak ve bulundurmamak, doğru tartmak gibi bazı zorlukları da beraberinde getirmiştir. Bu durumu kolaylaştırmak için muntazam şekillerde ve belli ağırlıklarda çubuk ve külçeler yapılmış, ancak bir süre sonra bunun da mahzurları ortaya çıkmıştır. Madenlerin ağırlıkları ve ayarları üzerinde hafifce yapılan hileleri

---

⁹¹ Dinler, Zeynel, *İktisada Giriş*, Ekin Kitabevi Yay., Bursa 2002, 384

⁹² Bayındır, Abdulaziz, “Başlangıçtan Günümüze Kadar İslam Toplumunda Medeni ve Kağıt Paralar”, İÜİF Dergisi, İstanbul 2000, Sy. II/15

⁹³ Türkbal, *İktisada Giriş*, 363

⁹⁴ Özgüven, *İktisat Bilimine Giriş*, 315

engellemek için külçeler üzerine bazı özel işaretler konmuş, fakat bu çözüm yolu da kâfi gelmemiştir.

Taşıma zorluğu, güvensizlik, rastgele para basımı, ağırlığı ve ayarı değişik birçok paranın piyasalarda tedavül etmesinden kaynaklanan güvensizliğin artması gibi sebepler neticesinde, kamu otoriteleri tarafından yuvarlak ve yassı sikkeler basılmıştır. Para darbında muhtelif madenlerden istifade edilmişse de, en iyi para vasfını altın ve gümüş göstermiştir.⁹⁵

Mal para döneminde kullanılan madeni paraların en önemli özelliği, sikkenin içindeki kıymetli maden miktarı ile sikkenin üzerinde yazan değer aynı olmasıdır.⁹⁶ Sikkeler eritilince, elde edilen madenin piyasa fiyatı, resmi değerine çok yakındır.⁹⁷

b. Temsili Para

Bir yandan ekonominin gelişmesi, öte yandan altın ve gümüş paraların muhafaza ve taşınmasındaki güçlükler, kıymetli madenlere çevrilebilir temsili paraların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Tarihî gelişim sürecine bakıldığında temsili paraların başlıcaları; altın ve gümüş sertifikaları, banknot, kâğıt para ve ufaklık paralarıdır.⁹⁸

a. *Altın ve Gümüş Sertifikaları:* Altın ve gümüş paralar tedavül ederken bunların ayar ve vezinlerini kontrol için sarraflara başvuruluyor, sarraflar da kendilerine verilen sikkeler karşılığında sahiplerine makbuz (sertifika) veriyorlardı. Bu makbuzlar “yazılı miktar kadar altın para iade edilecek” anlamına geldiği ve bu durumu herkes bildiği için, bu makbuzların tedavülü rahat ve güven içerisinde devam etmiştir. Böylece tacirler altın sikkelerin korunması külfetinden kurtulmuşlar ve

---

⁹⁵ Oğuz, *İktisada Giriş*, 161

⁹⁶ Dinler, *İktisada Giriş*, 384

⁹⁷ Ergin, *Para Politikası*, 39

⁹⁸ Dinler, *İktisada Giriş*, 384

ayar-vezin kontrolünü sağlamışlardır.⁹⁹ Altın ve gümüş sertifikalarının en önemli özelliği, bu sertifikayı verenin kasasında % 100 karşılığının bulunmasıdır.¹⁰⁰

b. *Banknot*: Zamanla sarraflar, tedavüldeki sertifikaların ancak bir kısmının kendilerine getirildiğini gördükleri için, kasalarındaki atıl sikkeleri kısa vade ile borç verip faiz geliri elde etme yolunu tutarak para işlerinde yeni bir devir açmışlar; daha sonraları atıl mevduatı değil, açıktan sertifika çıkarıp bunlarla borç verme yoluna gitmişlerdir. Böyle olunca, piyasada sarrafların kasalarındaki sikkelerden daha fazla sertifika tedavülü başlamış ve %100 altın karşılığı kalmayan sertifikalar da, nitelikleri değiştiğinden “banknot” (banka senedi) adını almıştır.¹⁰¹

c. *Kâğıt Para*: Maddi değeri (mal değeri) kâğıdın maliyetine eşit, ama satın alma gücü maddi değerinden çok yüksek olan ve tedavülü devlet tarafından zorunlu tutulan paralardır. Bu tür paralara “itibari para” da denmektedir. Kâğıt paraların satın alma gücü hem yasaya hem de miktarına bağlıdır. Miktarı fiyat istikrarını bozmayacak şekilde ayarlanırsa, kıymetli madenler kadar iyi fonksiyon görebilirler.¹⁰²

d. *Ufaklık Paralar (Bozuk Para)*: Bu paraların madeni değeri ile üzerinde yazılı değeri arasında büyük fark vardır. Gümüş, bakır, nikel gibi madenlerden yapılan ufaklık paraların madeni değeri nominal değerinin altında olduğu için böyle paralara “bozuk para” denir.¹⁰³

c. Kaydî Para

Ticari bankaların müşterilerine veya istekleri halinde onların emirlerine kanuni para cinslerinden belirli bir meblağı ödemesinin zorunlu hale getirilmesi ve istenildiğinde hak sahibine ödenmek üzere bankaya borç olarak yazılmasıdır.¹⁰⁴

---

⁹⁹ Özgüven, *İktisat Bilimine Giriş*, 315

¹⁰⁰ Dinler, *İktisada Giriş*, 384

¹⁰¹ Özgüven, *İktisat Bilimine Giriş*, 315

¹⁰² Türkbâl, *İktisada Giriş*, 364

¹⁰³ Özgüven, *İktisat Bilimine Giriş*, 317

¹⁰⁴ Hasenî, *İslamda Para*, 154

Birçok ödemelerde paranın el değiştirmesine gerek kalmadan, hesaptan hesaba aktarılmak suretiyle, satın alma gücü yaratılabilir. Bu tür işlemlere kaydi para denmesinin sebebi, satın alma gücü transferlerinin kayıtlara işlenmek suretiyle yapılmasındandır. Böylece vadesiz mevduat, bir hesaptan başka bir hesaba çek, havale ya da teminat mektupları ile transfer edilebilmektedir. Kaydi paranın yaratılabilmesi için paranın bankadan çekilmemesi ve mevduatın vadesiz olması gerekir.¹⁰⁵

4. PARANIN FONKSİYONLARI

Paranın icadından önce geçerli olan trampa ekonomisinin yarattığı, yukarıda sözünü ettiğimiz, sorunlar aynı zamanda bize paranın ekonomide gördüğü işlevleri de zımnen (üstü kapalı olarak) yansıtmaktadır.¹⁰⁶ Paranın fonksiyonları, paranın iktisadi hayatta ifa ettiği görevler ve sağladığı kolaylıklar bakımından oldukça önemlidir. İktisat kitaplarında paranın fonksiyonları ile ilgili farklı görüşler mevcut olsa da, biz burada sadece dört temel fonksiyonunu¹⁰⁷ incelemekle yetineceğiz.

a. Mübadele Aracı Olarak Para

Paranın en önemli fonksiyonu, mal ve hizmetlerin değişimini kolaylaştırmasıdır. Piyasada gerçekleştirilen tüm işlemlerde, satın alınan mal ve hizmetlerin bedelinin ödenmesinde para kullanılmaktadır.¹⁰⁸ Bu nedenle para, bir bakıma satın alma gücünün sembolü olarak kabul edillir.¹⁰⁹ Para sadece alışverişte değil, her çeşit ödemede ve borçların kapatılmasında da kabul görmektedir.¹¹⁰

Mübadele aracı olarak paranın kullanılması, mal ve hizmetlerin el değiştirmesi sırasında yaşanan zaman kaybını ortadan kaldırması nedeniyle

---

¹⁰⁵ Özgüven, *İktisat Bilimine Giriş*, 317; Türkbal, *İktisada Giriş*, 365

¹⁰⁶ Oğuzhan Ardicı-Pınar Yılmaz, *Para Banka Uluslararası İktisat ve Türkiye Ekonomisi*, Seçkin Yay., Ankara 2002, 21

¹⁰⁷ Oğuz, Orhan, *İktisada Giriş*, M.Ü. Yay., İstanbul, 1992, 157

¹⁰⁸ Şıklar, İlyas, *Para Teorisi ve Politikası*, AÖF Yay., Eskişehir, 2004, 5

¹⁰⁹ Türkbal, *İktisada Giriş*, 358

¹¹⁰ Yazıcıoğlu, Samiye Erdoğan, *Aile Ekonomisi*, 217

ekonomik etkinliği arttırmakta¹¹¹ ve trampa ekonomisinin zorluklarını ortadan kaldıran çok önemli bir vasıta olarak karşımıza çıkmaktadır.¹¹² Paranın bu fonksiyonunun oluşabilmesi, tediyelerde herkes tarafından kabul edilmesine bađlıdır¹¹³. Yani tüm toplumun parayı alış verişte semen, icarede ücret ve ödeme aracı olarak kabul etmesi gerekir. İslam hukukçuları buna “paranın revacı” demektedirler.¹¹⁴ Paranın mübadele aracı olma işlevini etkili olarak yerine getirebilmesi için bazı özelliklere sahip olması gerekir. Bu zelliklerin başlıcaları şunlardır:

- Standart olmalıdır. Bu sayede değeri kolayca öğrenilebilir.
- Ndir olmalıdır. Kolay şekil verilebilmesi, saklanabilir olması ve insanlar tarafından yoğun rağbet görmesi gibi nedenlerden dolayı altın ve gümüş, para olmaya en elverişli madenler olarak kabul edilmiştir. Zaten altın ve gümüş, tabiatı itibariyle semendir; diğerleri ise ıstılâh paradır.¹¹⁵ Bu nedenle altın ve gümüşün eşya olarak kullanımı yasaklanmıştır.¹¹⁶
- Geniş lde kabul görmelidir. Bu durum daha ziyade madeni para sistemleriyle ilgili bir durumdur. Günümüzdeki gibi, kağıt para sistemlerinin böyle bir genel kabule ihtiyaı yoktur. Çünkü devlet denetiminde ve garantisindedir.
- Bölünebilir olmalıdır. Bu sayede değişimi gerçekleştirmek kolaylaşır. Özellikle kk alışverişlerde paranın değişik değerlere bölünebilmesi, kullanımını yaygınlaştıracaktır.
- Taşınabilir olmalıdır. Yani kendisini kullanan ve taşıyan kimse açısından muhafaza ve nakliye maliyeti yaratmamalıdır.
- abuk deforme olmamalıdır. Bu sayede uzun süre kullanılabilir.
- Kolay taklit edilememelidir. Gerek kğit gerekse madeni para sistemlerinin kullanıldığı dönemlerde para, devlet güvencesine alınarak taklid

¹¹¹ şıklar, *Para Teorisi ve Politikası*, 5

¹¹² Ardiç-Yılmaz, *Para Banka Uluslararası İktisat ve Türkiye Ekonomisi*, 22

¹¹³ Suvla, *Para ve Kredi*, 18

¹¹⁴ Hasenî, *İslamda Para*, 25

¹¹⁵ ed-Dehlev, şah Veliyyullah, *Hccetllhi'l-Bâliğa*, Dâru İhyâi'l-Ulûm, Beyrut 1990, I/133

¹¹⁶ Suyti, Celeddin Abdurrahman b. Ed Bekr, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, (Nşr. Muhammed Mu'tasım Billah el-Bağdfi), Dâru'l kütübi'l Arabî, Beyrut 1987, 588

edilmesi engellenmeye çalışılmıştır. Müslüman devletlerde basılan madeni paraların üzerine sultan sikkesinin kazınması ve bazı ifadelerin yazılması bu amaca yöneliktir. Zira mübadele aracı olarak kullanılan paranın kolay taklit edilebilir olması, kendisine duyulan itibarın düşmesine ve toplum tarafından kabul edilebilirliğinin zedelenmesine neden olacaktır.¹¹⁷

b. Değer Ölçüsü Olarak Para

Paranın en temel fonksiyonlarından birisi, toplumda değer ölçüsü olmasıdır. Nasıl ki ağırlık gr-kg (kilogram) bazında, uzaklık m-km (kilometre) bazında ölçülüyorsa, mal ve hizmetlerin değeri de para bazında ölçülür.¹¹⁸ Paranın ekonomi içerisinde mübadeleye konu teşkil eden bütün mal ve hizmetlerin değerini ölçebilmesi, iktisadi hayatın işleyişine büyük bir sürat kazandırmış ve ihtiyaçların daha çabuk tatmin edilmesini sağlamıştır.¹¹⁹ Ancak para birimleri sabitlik ve sağlamlıkta diğer ölçü birimlerinin düzeyine ulaşamamıştır. Çünkü para birimlerinin alım gücü, fiyatların hareketliliğine bağlı olarak değişmektedir. Mal ve hizmetlerin genel fiyat seviyesinin düşmesiyle paranın alım gücü artmakta; bu seviyenin yükselmesiyle de düşmektedir. Bununla beraber paranın alım gücündeki istikrar, paranın fonksiyonunu tam anlamıyla yerine getirebilmesi için esas şart olarak görülmektedir.¹²⁰

Paranın değer ölçüsü olma görevini gereğince yapabilmesi veya kullanışlı bir hesap birimi olabilmesi için her şeyden önce değerinin az çok kararlılık göstermesi, hızlı değer değişmelerine uğramaması gerekir. Çünkü paranın alım gücündeki nisbî istikrar, paranın fonksiyonunu tam anlamıyla yapabilmesi için şart olarak görülmektedir.¹²¹ Para bu fonksiyonunu kaybederse para olma vasfını yitirir.¹²²

---

¹¹⁷ Şıklar, *Para Teorisi ve Politikası*, 6; Hiç, *Para Kredi ve Fiyatlar*, 5; Suvla, *Para ve Kredi*, 20; Manisalı, Erol, *İktisada Giriş*, AR Basım Yay., İstanbul ty., 196; Ardıç-Yılmaz, *Para Banka Uluslararası İktisat ve Türkiye Ekonomisi*, 21

¹¹⁸ Şıklar, *Para Teorisi ve Politikası*, 6

¹¹⁹ Oğuz, *İktisada Giriş*, 157

¹²⁰ Özgüven, *İktisat Bilimine Giriş*, 310

¹²¹ Hasenî, *İslamda Para*, 26

c. Tasarruf Aracı Olarak Para

Para mekanizmasının normal olarak işlediği ve paranın değerini uzunca bir süre koruyabildiği ülkelerde, insanlar gelirlerinin tasarruf etmek istedikleri kısmının tamamını veya bir kısmını para şeklinde saklamak isterler. Bu bakımdan parayı bir nev'î tasarruf aracı olarak kabul etmek gerekir.¹²³ Yani para, mevcut bir değer zaman içinde, bugünden geleceğe taşınmasını ve saklanmasını da mümkün kılmaktadır.¹²⁴

Bir değer biriktirme aracı, gelirin elde edilmesinden harcanmasına kadar geçen süre içinde, satın alma gücünü muhafaza etmek amacıyla kullanılır. Ancak değer muhafaza etmek amacıyla kullanılacak tek araç para değildir.¹²⁵ Günümüzde tahvil, hisse senedi, gayri menkul, mücevherat gibi bazı mâlî yatırım araçlarının paradan daha çok kullanıldığı görülmektedir. Çünkü hisse senedi kârları veya gayri menkullerin kiralrı, sahipleri için yüksek getiriler sağlayabilmekte, piyasa değerleri yükseldiğinde, sahiplerine getirileri de artmaktadır. Fakat bu tür yatırım araçlarının paraya göre likiditeleri azdır.¹²⁶

Bir varlığın mübadele aracına dönüştürülmesindeki nisbi kolaylık ve sürat şeklinde tanımlanan likidite, bir tasarruf aracında bulunması arzulan en önemli özelliktir. Para, tüm varlıklar içinde en likit olanıdır; yani bir satın alma işlemini gerçekleştirebilmek için paranın bir başka şeye dönüştürülmesine ihtiyaç yoktur.¹²⁷ Belli satın alma gücünü her an emre hazır tutan yegâne vasıtaadır.¹²⁸ Çünkü insanlar tasarruflarını; taşıma, saklama ve depolama masraflarının olmaması, istenilen gaye için en kolay kullanılabilme özelliğine sahip olması ve bozulma ihtimalinin olmaması gibi avantajları sebebiyle, genellikle para olarak muhafaza etmeyi tercih

¹²² Çivi, *Para ve Banka*, 9

¹²³ Üstünel, Besim, *Makro Ekonomi*, İstanbul 1983, 23

¹²⁴ Orman, *Para Faiz ve İslam*, 8

¹²⁵ Şıklar, *Para Teorisi ve Politikası*, 8

¹²⁶ Hasenî, *İslamda Para*, 27

¹²⁷ Şıklar, *Para Teorisi ve Politikası*, 8

¹²⁸ Suvla, *Para ve Kredi*, 16

ederler.¹²⁹ Bu açıdan paranın, mevcut servetler içinde en likit (akıcı) servet olduğu söylenebilir.¹³⁰

Tasarrufların para olarak yapılması avantajlı ise de, paranın özellikle enflasyonun yüksek olduğu dönemlerde değer kaybetmesi ihtimali ve paranın atıl olarak tutulmasının iktisadi sakıncaları dolayısıyla bazı mahzurları vardır.¹³¹ Bir paranın tasarruf aracı olma fonksiyonunu en iyi şekilde yerine getirebilmesi için, her şeyden önce değerinin kararlılık göstermesi şarttır.¹³²

d. Borç Ödeme aracı olarak Para

Paranın borç ödeme aracı olma özelliği, ilk iki fonksiyonun tabii bir neticesidir. Mübadelelerde ödemeler hep peşin yapılmamakta, işlerin mahiyeti icabı bazen vadeye bağlanmaktadır. Zamanımızda birçok tediyeenin, muayyen müddetler sonunda yapılması zorunluluk halini almıştır. Bundan dolayı hemen herkes borçlu ve alacaklı vaziyettedir.¹³³

Borçlanma; bedeli daha sonra ödenmek üzere bir mal yada hizmetin önceden alınmasıdır. Önceden belirlenen ödeme tarihi geldiğinde para ödeme aracı olarak görev yapar. Paranın bu fonksiyonu sayesinde ekonomi canlanmakta, iş hacmi genişlemekte, üretim ve tüketim artmaktadır.¹³⁴ Bunun için para, kendisiyle borç ödenen ve müeccel alışverişlerin kıymetlerini gösteren bir ölçüdür. Para bu fonksiyonunu, satın alma gücündeki nisbî istikrar olduğunda yapabilir.

Diğer yandan para, taraflardan birinin lehine veya aleyhine sonuç verebilir. Paranın satın alma gücünde meydana gelen artış veya eksiliş, borç alanların ve

---

¹²⁹ Bulutoğlu, Kenan, *Para ve İnsan*, İstanbul 1984, 34

¹³⁰ Aren, Sadun, *İstihdam Para ve İktisadi Politika*, Savaş Yay., 2005, 100

¹³¹ Bulutoğlu, *Para ve İnsan*, 33-39

¹³² Üstünel, *Makro Ekonomi*, 24

¹³³ Suvla, *Para ve Kredi*, 16

¹³⁴ Yazıcıoğlu-Erdoğan, *Aile Ekonomisi*, 218

müşterilerin faydasına, borç verenlerin ve satıcıların zararına veya bunların aksi olabilir.¹³⁵

5. PARANIN TARİHÇESİ

a. İslam Öncesi Devir

Arap yarımadası, tarih boyunca çeşitli milletlere barınak olmuş, Gassan, Hîre, Sebe, Main ve Himyer gibi devletler, çeşitli tarihlerde bu yarımadanın farklı bölgelerinde hüküm sürmüşlerdir.¹³⁶

Arap yarımadası ekonomik yapısı itibariyle büyük farklılıklar gösteren bölgelerden meydana gelmektedir. Bu farklılığın bir neticesi olarak yarımadanın iklim koşulları, bitki örtüsü ve coğrafi durumu da oldukça değişkendir. Yarımadanın ekonomik yapısı bedevî (göçebe) ve hadarî (yerleşik) kabilelerin yaşayış özelliklerine göre şekillenmektedir. Bedevilerin yaşadığı ve Araplardan başka toplulukların meskûn olmadığı orta kısımlar ile bazı sahil boyları; çok az yağmur alan, su kaynakları yetersiz ve tarıma elverişli olmayan topraklardan ibarettir. Bu nedenle bedevi Araplarda, herhangi bir ticari faaliyete rastlamak neredeyse imkânsızdır. Ama hadarî kabileler, nüfusun kalabalık olduğu, Arap ve Arap olmayanların birlikte yaşadığı, ticarî ve siyasî faaliyetlerin yoğun olduğu Mekke, Yesrib, San'a, Taif, Hayber gibi bölgelerde yaşamaktaydılar.¹³⁷

Her yıl Arap yarımadasının farklı bölgelerinde belirli tarihlerde panayırlar düzenlenmekteydi. Bu panayırlara sadece panayırın düzenlendiği bölgenin tüccarları

---

¹³⁵ Hasenî, *İslamda Para*, 31

¹³⁶ Hizmetli, Sabri, *İslam Tarihi*, Özkan Matbaacılık, Ankara 2001, 111-114; Cevad Ali, *Târihu'l-Arab Kable'l-İslam*, Beyrut 1969, II/315

¹³⁷ Hizmetli, *İslam Tarihi*, 115

değil, yarımadaının diğer bölgelerinin hatta Fars, Hint, Çin gibi uzak ülkelerin tüccarları da katılmaktaydı.¹³⁸

İslam'ın zuhurundan bir asır önce Arap yarımadasındaki bu ticari hareketlilik yön değiştirmiş, ticaret daha çok kuzeyde Basra Körfezi ve Akdeniz limanları arasındaki bölgelerde yoğunluk göstermeye başlamıştır. Durum böyle olmasına rağmen bölgedeki önemli şehirlerde geçim, ticaretle temin edilmeye devam etmiştir.¹³⁹

İslam'dan önce, Hicaz Bölgesinde hususî-mahallî paralar mevcut olmadığından İran, Bizans ve az miktarda Güney Arabistan paraları kullanılmıştır.¹⁴⁰ İslam zuhûr ettiğinde, İran maliyesinin bozukluğu nedeniyle halis olmayan kalitesiz paraların tedavülü devam etmiş; İslâmî dirhem basılıncaya kadar bu paralar, halis para yerinde mübadelelerde kullanılmıştır.¹⁴¹

Mekke ve Medine'de yabancı, bilhassa komşu memleket paraları serbest bir şekilde tedavül etmiştir. Araplar gümüş sikkeleri “dirhem”, altın sikkeleri de “dinar” olarak adlandırıyorlardı. “Dirhem” İran parası, “Dinar” da Bizans parası olarak kabul edildiğinden; Dirhem, Kisrevânî; Dinar, Hıraklî diye anılmıştır.¹⁴² Bu dönemde, İran'ın Bağliye, Sevda-i Vâfiye, Taberiye-i Utk; Bizans'ın Herakliye veya Kayseriye adını alan sikkeleriyle az da olsa Yemen menşeli Himyeriye ve Mağribiye sikkeleri piyasalarda tedavül etmiştir.¹⁴³

İslamdan önce Araplar, özellikle de Kureyşliler, civar bölgeler ve ülkelerle ticaret yapıyorlardı. Ticari işlemler neticesinde Hicaz Bölgesine, Herakl'e (Bizans) ait dinarlar ve Sâsânîlere ait dirhemler geliyordu. Ancak onlar, ellerinde

---

¹³⁸ Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, (Trc. Salih Tuğ, Said Mutlu), İrfan Yayınevi, İstanbul 1969, II/208

¹³⁹ Çağatay, Neşet, *İslam Dönemine Dek Arab Tarihi*, T.T.K. Yayınları, Ankara 1989, 152-153

¹⁴⁰ el-Belâzûrî, Ebu'l Abbas Ahmed b. Yahya, *Futühu'l Büldân*, Matbaatü'l Mısriyye bi'l-Ezher, Kahire 1350/1932, 452-453

¹⁴¹ el-Mâverdü, Ebu'l Hasan Ali b. Muhammed, *el-Ahkâmu's-Sultaniyye*, Dâru'l Kütübi'l İlmiyye, Beyrut 1985, 197

¹⁴² Hamidullah, *İslam Peygamberi*, II/233

¹⁴³ Mâverdü, *Ahkâmu's Sultaniyye*, 195-196

bulundurdukları dinarlarla veya dirhemlerle, rakamsal değer üzerinden değil; külçe (tibr) olarak ağırlık üzerinden tartı ile işlem yapıyorlardı. Dirhemlerin türlerine, ağırlıklarına, dökülmüş (madrub) olmalarına, tedavülde çok kullanılması sebebiyle azalma (aşınma) ihtimalinin bulunup bulunmamasına bakmıyorlar, aldatma ve haksızlıkla karşılaşmamak için ağırlığa göre işlem yapmaya özen gösteriyorlardı.¹⁴⁴ Altın ve gümüşü tartarken; Nüvat (5 dirhem=14,85 gr), Neşş (20 dirhem=59,4 gr.), Ukıyye (40 dirhem=118,8 gr.), Rıtıl (480 dirhem=1425,6 gr.)¹⁴⁵, Dânik, Kırat, Habbe, Miskal gibi özel ölçüler kullanıyorlardı.

Miskal, ne cahiliye zamanında ne islam devrinde hiç değişikliğe uğramamıştır.¹⁴⁶ Fakat dirhemler farklı ağırlıktadır. Dirhem'in resmî ağırlığını tesbit etmek, dinarın ağırlığını tesbit etmekten daha güçtür. Zira dirhemler hiçbir zaman sıhhat ve ihtimamla basılmamışlardır.¹⁴⁷ Abbasi öncesi dönemde piyasada Bağlî, Taberî, Cevrâkî, Himyerî, Mağribî adları ile anılan çeşitli dirhemler kullanılmaktaydı.¹⁴⁸ Bu dirhemlerden Bağlî denileni 8 dânik (6,408 gr), Taberî 4 dânik (3, 204 gr.), Mağribî 3 dânik (2,403 gr.), Yemenî 1 dânik (0,801 gr.) vezninde idi.¹⁴⁹

Kaynaklarda 1 miskalin (dinâr) ağırlığı 20 kırat, 22 kırattan 1 habbe eksik, 72 arpa tanesi olarak verilirken; 1 dirhem bazen 20 kırat, bazen 12, bazen de 10 kırat ağırlığında kaydedilmektedir. Bu farklı ağırlıklar, dânik hesabıyla 8, 6, 5, 2, 1 dânik olarak da gösterilmektedir. Yine bu devirde pazarlarda dinâr ile aynı ağırlıkta dirhemler olduğu gibi, bunun yarısı ağırlığında, bazen daha da farklı vezinlerde dirhemlerin bulunduğu, ayrıca dinâr ve dirhem arasında 7/10 gibi bir ağırlık nisbetinin var olduğu ve bu septimal ölçüye önem verildiği anlaşılmaktadır.¹⁵⁰

¹⁴⁴ Zellûm, Abdulkadim, *İslam'da Maliye*, (Çev. Selim Gökay), Ta-ha Yayıncılık, Ankara 1997, 263

¹⁴⁵ Sahillioğlu, Halil, *DİA*, "Dirhem", IX/369

¹⁴⁶ el-Heytemî, Ahmed b. Hacer, *Tuhfetü'l Muhtâc bi Şerhi'l Minhâc*, Kırâd ty., III/264; Miras, Kâmil, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîdi Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, Ankara 1978, DİB Yay., V/37

¹⁴⁷ Artuk, İbrahim-Cevriye, *İslâmî Sikkeler Kataloğu*, M.E. B. Basimevi, İstanbul 1970, 34

¹⁴⁸ Mâverdî, *Ahkâmu's Sultaniye*, 195

¹⁴⁹ Miras, *Tecrîdi Sarîh*, V/39; Mâverdî, *Ahkâmu's Sultaniye*, 195

¹⁵⁰ Erkal, Mehmet, *Para Faiz ve İslam*, "Madenî Para, Banknot ve Kâğıt para Mübadelesinde Faiz", İlmî Neşriyat, İstanbul 1992, 162

Altın para birimi olan dinâr, ağırlık birimi olan miskal ile eşit ağırlıktadır. Bu itibarla ilk devir tarih yazarları, ikisini müteradif kullanmaktadırlar.¹⁵¹ Tarihi deliller, o dönemde 10 dirhemın 1 dinârla aynı alım gücüne sahip olduğunu göstermektedir.¹⁵²

b. Hz. Peygamber Dönemi

Hz. Peygamber döneminde yeni bir para basılmamış, o zamana kadar Araplar arasında tedavülde olan paralar kullanılmıştır.¹⁵³ Farz kılman zekât da, Mekkelilerin cahiliyetteki teamülleri esas alınarak toplanmıştır.¹⁵⁴ Peygamberimizin o devirdeki paraları herhangi bir değişikliğe tabi tutmaksızın kullanması ve İslam'ın iki temel kaynağı olan Kur'an¹⁵⁵ ve Sünnette bu paraların ismen zikredilip, dini hükümlerin tesbitinde esas alınması, bu paralara şer'î açıdan resmiyet kazandırmıştır. Bununla birlikte Hz. Peygamber tedavül şekline ve kullanımına dair de bazı düzenlemeler yapmıştır. Bu kabilden olmak üzere tedavüldeki paralardan kırpıntı yapmak suretiyle eksiltme yapılmasını yasaklamış¹⁵⁶ ve zaman zaman, Hayber'de zekât tahsili esnasında olduğu gibi, mübadeleye olumlu yönde müdahalede bulunmuştur.¹⁵⁷

Rasûlullah, "Vezin Mekke ehlinin vezni, keyl Medine ehlinin keylidir"¹⁵⁸ hadisinde, Mekkeliler'in ticaretle uğraşmalarından dolayı ağırlık ölçülerini, Medineliler'in de ziraatle uğraşmalarından dolayı hacim ölçülerini iyi bilmelerine işaret ederek, hangi malların keylî hangi malların veznî olduğunun tespitinde bu iki şehri ölçü kabul etmiştir.¹⁵⁹

¹⁵¹ Belazûrî, *Fütühü'l Büldân*, 451-452

¹⁵² Hamidullah, *İslam Peygamberi*, II/233

¹⁵³ Artuk, *İslâmî Sikkeler Kataloğu*, 34

¹⁵⁴ Makrîzî, Takıyyüddîn Ahmed, *en-Nukûdu'l-Kadîme ve'l-İslâmiyye*, (Çev. İ. H. Konyalı), Gavsî Ozonsoy Basımevi, İstanbul 1946, 30

¹⁵⁵ Yusuf 12/20; Ali İmran 3/75

¹⁵⁶ İbn Mâce, *Sünen*, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabî, Kahire ty., II/761; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, II/233

¹⁵⁷ el-Cündî, Muhammed Şehhat, *Fıkhu'l-Teâmüli'l-Mâlî ve'l-Masrafî'l-Hadîs*, Dâru'n-Nahdati'l Arabiyye, Kahire 1989, 208

¹⁵⁸ Dârimî, Ebu Muhammed Abdullah b. Abdurrahman, *Sünenü'd-Dârimî*, Dâru İhyâi's-Sünneti'n-Nebeviyye, yy, ty, Buyu' 8

¹⁵⁹ el-Kardavî, Yusuf, *Fıkhu'z-Zekât*, İstanbul 1981, I/264

Bilindiği gibi Hz. Peygamber dînî-mâlî mükellefiyetlerin nisab ve nisbetlerini dirhem ve dinarlarla tayin etmiş; şer'î muamelatta değer ve zenginlik ölçüsü birimi olarak başta zekât, mehir, diyet ve alış veriş olmak üzere çeşitli konularda bu paraların ismi zikredilerek Peygamberimizden pek çok hadis rivayet edilmiştir.¹⁶⁰ Mesela; gümüşün zekât nisabını 200 dirhem, bu nisabdan verilecek zekât borcunu da 5 dirhem olarak beyan etmiştir.¹⁶¹ O dönemde muhtelif ağırlıklarda dirhemler tedavülde olduğuna göre, acaba müslümanlar sahip oldukları gümüş nisabını, bu çeşitli ağırlıktaki dirhemlerden hangisi ile hesap etmişler ve zekât borçlarını hangi nev'i dirhemlerle ödemişlerdir? Gümüşün zekât nisabını ve miktarını bildiren hadiste, bu husus açıkça belirtilmemiştir.¹⁶²

Hattâbî'nin, Hz. Peygamberin yukarıdaki hadisinin şerhinden anlaşıldığına göre, Hz. Peygamber döneminde malî mükellefiyetlerin nisab ve nisbetleri, “Mekke vezni olan ve her 10 tanesi 7 miskal ağırlığındaki dirhemlerle” hesap edilmiştir. Hz. Peygamber Medine'ye hicret ettiği zaman orada da “Mekkelilerce muteber olan” bu ağırlıktaki dirhemlerin malî ödemelerde esas alınmasını istemiştir. Hattâbînin bu görüşü, Kadı İy'az, İbn Abdi'l-Berr, Aynî, Nevevî, Suyûtî ve Kettânî tarafından da paylaşılır.¹⁶³

Hz. Peygamber döneminde kullanılan paraların en ağırı Bağlî (dirhem-i kebîr = 8 dânik) dirhemler, en hafifi de Taberî (dirhem-i sağîr = 4 dânik) dirhemlerdir.¹⁶⁴ Devr-i İslam hulul ettiğinde Müslümanlar zekâtlarını bu iki nev'i paradan eda etmişlerdir. Daha sonra sikke basmak istenildiğinde, bunlardan büyüğün fazlası küçüğe ilave edilmek suretiyle “altı dânik” kabul edilmiştir. Sonra bu altı dânik veznindeki dirhemi, miskâle de kıyas etmişlerdir. Çünkü miskal, dünya tarihinin her devresinde, artıp eksilmeyen, mahdud ve muayyen bir mizan-ı iktisadi idi. Dirhemi miskale kıyas ettiklerinde her biri altı dânikten ibaret olan on dirhemi, yedi miskal

¹⁶⁰ Nevevî, *Sahihi Müslim bi-şerhi'n-Nevevî*, Daru'l Fikr, 1981-1983, IX/215

¹⁶¹ Ebû Saîd el-Hudrî'den Resulullah'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: “Beş ukıyye (200 dirhem) den az miktarda zekât yoktur. En aşağı üçer yaşında beş deveden aşağısında zekât yoktur. Beş vesk miktarının altındaki hububatta zekât vacip değildir”. Kâmil Miras, *Tecridi Sarih*, V/33

¹⁶² Erkal, Mehmet, *Zekât*, MÜİFV Yayınları, İstanbul 2008, 77

¹⁶³ Erkal, *Zekât*, 77

¹⁶⁴ Makrîzî, *en-Nukûdu'l-Kadîme ve'l-İslâmiyye*, 74

ağırlığında bulmuşlardır. Bir dirhem altı dânikten ibaret olması ve on dirhem yedi miskale eşit olması, cahiliyye döneminden beri uygulanagelen büyük-küçük dirhem hesabına muadildir. Resulullahın sadaka ve zekât hususundaki sünnetine de uygundur. İslam ümmetinin bir dirhem altı dânikten ibaret olduğu konusunda icması vardır ve bu konuda ihtilaf sözkonusu değildir. Halk zekât hususunda bu sünnet ve âdet-i cariyeye uygun muamele etmiş ve bundan hiçbir suretle ayrılmamıştır. Halk arasında mübayaat da bu vechile cereyan etmiştir. İbn-i Hümam ve Makrizi, müslümanların Abdulmelik b. Mervân döneminden önce zekâtlarını bu iki nev’i paradan hangisini bulurlarsa onunla eda ettiklerini ifade etmişlerdir.¹⁶⁵

c. Hulefâ-i Râşidîn Dönemi

Hiz. Peygamber döneminde piyasalarda geçerli olan teamül ve tedavül, Hiz. Ebû Bekr’in hilafeti döneminde, hatta Hiz. Ömer’in hilafetinin ilk zamanlarında da herhangi bir değişikliğe uğramadan devam etmiştir.¹⁶⁶

Hiz. Ömer’in hilafetinin ilerleyen dönemlerinde, Araplar’ın eskiden beri kullanageldikleri Bizans ve Sasani paraları ticari ilişkilerde kolaylık sağladığı için kullanımları aynen devam etmiştir. Bununla birlikte üzerlerine İslam devletine ait olduklarını gösteren bazı ibareler eklenerek yeni sikkeler de kesilmiştir.¹⁶⁷

Ömer b. el-Hattab gerçekleştirilen fetihlerden sonra valilerine, haraçların 4 dânik ağırlığında olan Taberiye dirhemleri yerine, 8 dânik ağırlığındaki Bağliye dirhemleri üzerinden tahsilini emretmiştir. Bu sorumluluk insanlara zor geldiğinden, insanlar halifeden bu külfetin hafifletilmesini istemişler; bunun üzerine Hiz. Ömer, mevcut ölçüleri gözden geçirmiş, farklı ağırlıktaki bu dirhemlerin ortalamasını alarak $(4+8=12/2=6)$, “6 dânik” ağırlığını “şer’î dirhem ölçüsü” olarak kabul etmiştir.¹⁶⁸

¹⁶⁵ Miras, *Tecrîdi Sarih*, V/38

¹⁶⁶ Miras, *Tecrîdi Sarih*, V/40

¹⁶⁷ Tözen, İbrahim, *Arap-Sasani Paraları*, YKY, İstanbul 1975, 3

¹⁶⁸ Mâverdi, *Ahkâmü’s Sultaniye*, 195-196; Hasenî, *İslamda Para*, 63

Medine’de 10, 12 ve 20 kırat ağırlığında üç çeşit dirhem mevcuttur. Ağırlıklarının toplamı olan 42 kırat, Hz. Ömer zamanında üçe bölünmüş, ortalaması olan 14 kırat, şer’i dirhem ağırlığı olarak kabul edilmiştir. Bazı kaynaklar, Hz. Peygamber zamanında Mekke dirhemine itibar edildiğini ve ağırlığının 14 kırat olduğunu bildirmektedirler. Bu sebeplerden dolayı “şer’î dirhem 14 kırat” olduğu hususunda görüş birliği oluşmuştur.¹⁶⁹

Hz. Ömer tarafından gerçekleştirilen dirhemlerin ağırlıklarının tevhidinde bilhassa dirhemle dinar arasında 7/10 gibi bir ağırlık nisbetine dikkat edildiği görülmektedir. Buna göre ağırlığı 14 kırat (veya 6 dânik) olan her 10 dirhem, ağırlığı 20 kırat olan her 7 miskâle (dinar) eşit olmaktadır.¹⁷⁰ Fıkıh kitaplarında umûmi bir ıstılâh olarak geçen “el-aşeratü bi vezni’s seb’a” veya “veznü’s seb’a” veya “aşeratün fi vezni seb’a” tabirlerinin esası budur.¹⁷¹

Hz. Ömer döneminde fethedilen topraklardan tahsil edilen harâc ve cizye vergilerinde, ödemelerin aynı ağırlıktaki paralarla yapılması temin edilmiş, sonra müslüman mükelleflerin yapacakları tediyelerde uyacakları dirhem ağırlığı gösterilerek bu ortalama ağırlık resmîleştirilmiştir. Bundan böyle bütün ödemelerin her 10 dirhemi 7 miskal ağırlığında olan dirhemlerle yapılması kararlaştırılmıştır. Hz. Ömer’in tevhid-i nukûd uygulaması para basımından ziyade, para ayarlaması olarak kabul edilir. Bu girişim daha o dönemde sikkelerin standardizasyonu meselesinin belli ölçüde çözüme kavuşturulduğunu göstermesi açısından önemlidir.¹⁷²

İlk İslami paranın kim tarafından basıldığı hakkında muhtelif görüşler vardır.¹⁷³ Makrîzî, Osman b. Affan’ın (v. 35/655), Muaviye b. Ebu Süfyan’ın (v. 60/659), Abdullah b. Zübeyr’in (v. 72/691) dirhem kestirdiklerini¹⁷⁴; Muhammed Hamidullah ise meşhur eserinde Kettanî’den rivayetle, Hz. Ömer’in yeni bir sikke

¹⁶⁹ Bilmen, *Istılâhâtı Fıkhiyye Kâmusu*, VI/121

¹⁷⁰ Erkal, *Zekât*, 80

¹⁷¹ Kâsânî, *Bedâi’u’s Sanâi*, II/406

¹⁷² Kallek, Cengiz, *Asr-ı Saadette Yönetim Piyasa İlişkisi*, İz Yayınları, İstanbul 1997, 55

¹⁷³ Mâverdi, *Ahkâmü’s Sultaniyye*, 196

¹⁷⁴ Makrîzî, *en-Nukûdu’l Kadîme ve’l İslâmiyye*, 31-33

serisi bastırıldığını, hatta kâğıt ve deriden paraların kullanımının söz konusu olduğunu bildirmektedir.¹⁷⁵ Kadı Ebû Ya'la ise; Hz. Peygamber, Hz. Ebu Bekr, Hz. Osman, Hz. Ali ve Muaviye dönemlerinde sikke basılmadığını söyleyerek bu görüşleri reddetmektedir.¹⁷⁶ Mâverdî de Said b. el-Müseyyeb¹⁷⁷'den rivayetle, ilk islami dirhem basımının, Emevi halifesi Abdülmelik b. Mervan (685-705) zamanında gerçekleştiğini bildirmektedir.¹⁷⁸

Hz. Ömer zamanında tedavüldeki sikkeler değiştirilmemiş ancak devletin sınırları içerisinde bulunan emir ve valiler, ufak tefek değişiklikler ve ilaveler yapmak suretiyle sikke kestirmişlerdir.¹⁷⁹ Fakat bu paralar hususî ve yerel kalmış, ülkenin malî ihtiyaçlarını karşılayacak derecede yaygınlaşmamıştır. Dolayısıyla ülkede İran ve Rûm paralarının tedavülü devam etmiştir. Yabancı sikkelerin tamamen ortadan kaldırılarak, müslümanların paralarının piyasaya hâkim olması Abdülmelik b. Mervan zamanında gerçekleşmiştir. Bundan evvel basılan sikkeler, İran ve Rûm paraları şeklinde iken, Abdülmelik sikkelerinin vezni, Hz. Ömer döneminde belirlenen ölçü ve tartıyı esas alması itibariyle islamî bir şekildedir. Bu sebeple ilim ehli arasında, ilk islam sikkesinin basımının başlangıcı olarak (h. 75) tarihi kabul edilmiştir.¹⁸⁰

Burada bir hususu belirtmenin faydalı olacağı kanaatindeyiz. Hz. Ömer döneminde kâğıt nevinden banknot kullanıldığına ve aynı zamanda Emeviler döneminde kâğıt imal edildiğine dair bilgilerin, kanaatimizce bir tercüme hatasından kaynaklanmaktadır. Arapça'da "varak" kelimesinin hem gümüş hem de kâğıt, "varik" kelimesinin de basılmış veya basılmamış gümüş sikke anlamına geldiği birçok mu'cem ve lügatta zikredilmektedir.¹⁸¹ Bilindiği gibi Arapların kâğıtla ilk

¹⁷⁵ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, II/233

¹⁷⁶ el-Ferra, Ebu Ya'la Muhammed b. el-Hüseyn, *Ahkamu's-Sultaniyye*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Kahire 1938/1403, 181

¹⁷⁷ Tabiinden olup 95 veya 105 tarihinde vefat etmiştir. Kâmil Miras, *Tecridi Sarih*, V/46

¹⁷⁸ Mâverdî, *Ahkâmu's Sultaniyye*, 196

¹⁷⁹ ed-Dûrî, Abdulaziz, *Târihu'l Irâkı'l İktisâdî fi'l Karni'r- Râbü'l-Hicrî*, Dârü'l Maşrik, Beyrut 1974, 222

¹⁸⁰ Miras, *Tecridi Sarih*, V/49

¹⁸¹ er-Râzî, *Muhtaru's-Sihah*, 717; İbn Manzûr, *Lisânu'l Arab*, X/375-376; İbrahim Mustafa-Ahmed Hasan ez-Ziyâd-Hamîd Abdulkâdir, *el-Mu'cemu'l-Vasît*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, II/1026

karşılaşmaları 129/751 yılında Çinlilerle yapılan Talas savaşından sonrasına rastlar. İslam ülkelerinde ilk kâğıt fabrikası ise 172/794 veya 173/795 yılında Abbasi veziri Ca'fer b. Yahya el-Bermekî tarafından Bağdat'ta kurulmuştur.¹⁸² Dolayısıyla belirtilen dönemlerde, kâğıt maddesini para veya diğer amaçlarla kullanmanın mümkün olmadığı apaçık ortadadır.¹⁸³

d. Emevîler Döneminde Para ve Abdülmelik b. Mervan'ın Para Islahatı

İslami paraların ne zaman basıldıkları konusunda eserlerde farklı görüşler zikredilmiştir. Belazûrî, dinarların 74/696, dirhemlerin 76/698¹⁸⁴; İbnü'l Esîr, dinar ve dirhemlerin 76/698 tarihinde basıldıklarını söyler.¹⁸⁵ İbn Haldun, Said b. Müseyyeb ve Ebu Zinad'ın rivayetlerinde Abdülmelik'in Haccac'a dinar ve dirhemlerin darbını 74/696 yılında emrettiğini, Medâinî'nin rivayetinde ise 75/697 yılında bu emri verdiğini, 76/698 yılında da bu paraların tedavüle çıkarılıp, artık bunlarla alış veriş yapılmasını emrettiğini nakleder.¹⁸⁶

Muaviye, Ziyad b. Ebih'in teklifi üzerine kendi adına altı dânikten noksan olan ve "kara dirhem" denilen, ağırlığı 15 kırıttan bir veya iki habbe noksan paralar kestirmiş, daha sonra Ziyad da bu paralardan kendi adına bastırmıştır. Muaviye'nin üzerinde kılıç kuşanmış bir adam figürüyle kestirdiği bu paralar beğenilmemiş, hatta ihtiyar bir asker Muaviye'nin yanına çıkararak, bu sikkeleri şerli ve kötü bulduklarını söylemiştir.¹⁸⁷

Abdullah b. Zübeyr Mekke'de idareyi ele aldığı zaman yuvarlak ve muntazam gümüş paralar kestirmiştir. İlk düzgün ve tam yuvarlak para kestiren de bu

¹⁸² Ahmed eş-Şâmî, *el-İlâkâtü't-Ticariyye Beyne Düveli'l Halic ve Büldâni's-Şarki'l-Aksa ve Eserü Zâlike fi Ba'di'l-Cevânibi'l-Hadâriyye fi'l-Usuri'l-Vusta*, el-Müerrihü'l-Arabî, Bağdat 1980, 12; Lombard, Maurice, *İlk Zafer Yıllarında İslam*, (Çev. Nezh Uzel), Pınar Yay., İstanbul, 1983, 251

¹⁸³ Belazûrî, *Fütûhü'l Büldân*, 450-451; Söylemez, M. Mahfuz, *Bedevilikten Hadârilige Küfe*, Ankara 2001, 246

¹⁸⁴ Belazûrî, *Fütûhü'l Büldân*, 453

¹⁸⁵ İbn Esir, İzzüddin Ebu'l Hasen, *el-Kâmil fi't-Tarih*, Mısır 1348, IV/53

¹⁸⁶ İbn Haldun, *Mukaddime*, II/14

¹⁸⁷ Makrîzî, *en-Nukûdu'l Kadîme ve'l İslâmiyye*, 32-33

zat olmuştur. Bundan önceki paralar kalın, kısa, silik ve biçimsizdir. Abdullah b. Zübeyr, dirhemleri yuvarlak olarak bastırmış ve bir yüzüne “Muhammedün Rasûlullah” diğer yüzüne “emrullâh bi'l vefâ ve'l adl” ifadelerini yazdırmıştır. Kardeşi Mus'ab b. Zübeyr de Irak'ta para bastırmış ve her on dirhemi yedi miskal değeriyle tespit etmiştir. Ancak Haccac, Abdullah'ın hâkimiyetine son verince bu paraları tedavülden kaldırmıştır.¹⁸⁸

İslam'ın ilk yıllarında dirhemın küçük birimlerine rastlanmazken, Emeviler zamanında küçük birimli dirhemler basılmıştır. Bu dirhemlerin 1/6 oranında olanı piyasada daha çok bulunmasına rağmen, 1/2 oranında olanı daha yaygın kullanılmıştır.¹⁸⁹

İslam ülkesi sınırları içinde yabancı paraların tedavülden kaldırılması, şekil, vezin ve nakışlarıyla tamamen islami tarzdaki paraların kesilerek piyasaya sürülmesi Emevi halifesi Abdülmelik b. Mervan (h. 65-86 / 685-705) zamanına rastlar. İlk defa, Teymli Sümeyr adlı bir Yahudi ustası tarafından kalıbı dökülen ve Sümeyr'e nisbetle “Derâhimi Sümeyriyye” adıyla anılan sikkelerin kestirilmesine sebep olarak Makrîzî şu olayı nakleder:

Abdülmelik b. Mervan, Bizans İmparatoruna gönderdiği resmî yazının başına “gul hüva'llâhu ehad”¹⁹⁰ cümlesini başlık yaparak sonuna da Hz. Peygamber'in adını yazmış; bu üsluba kızan Roma İmparatoru Abdülmelik b. Mervan'a, yazılardan bu ifadeleri çıkarmasını, aksi halde İslam ülkelerinde tedavüde olan Roma paralarının üzerine Hz. Peygamberin adını müslümanların hoşuna gitmeyecek bir biçimde yazdıracağını bildirmiştir. Bu tehdit üzerine Halife ilmî bir heyet toplayarak, İslam parası basılmasına ve piyasadaki yabancı paraların derhal tedavülden kaldırılarak değiştirilmesine karar vermiştir. Para kalıpları çeşitli merkezlere gönderilerek basıma

¹⁸⁸ Makrîzî, *en-Nukûdu'l Kadîme ve'l İslâmiyye*, 33

¹⁸⁹ Zambaur, *İA*, “Dirhem”, MEB Yay., İstanbul 1988, III/595

¹⁹⁰ İhlâs 112/1

izin verilmiş, yeni basılan paralar için de halktan, her 100 dirhem için 1 dirhem basım ücreti ve odun parası alınması takdir edilmiştir.¹⁹¹

Abdûlmelik b. Mervan zamanında devletin sınırları genişlemiş, ilk fetih yıllarından bu yana yaklaşık yarım asırdan fazla bir zaman geçmiştir. Devletin iktisaden gelişmesi için, dış ülkelerden gelen ve savaşlar dolayısıyla zaman zaman kesintiye uğrayan yabancı paralara bağımlılıktan kurtarılması gerekmektedir. Ayrıca Maverdi'nin de işaret ettiği gibi, Sâsâni devletinin zayıflaması ve siyasi çalkantıların devam etmesi sonucu dirhemlere hile karıştırılmış, bozuk İran dirhemleri İslam pazarlarını doldurmuştur. Bunlara ilaveten sınırları çok genişleyen İslam ülkesi içindeki muhtelif ağırlıktaki dirhemlerin tedavülde olması, mali mükellefiyetlerin yerine getirilmesinde güçlükler doğurmaktadır. Devlet de cizye ve haraç gibi vergilerin tahsilinde aynı sebeplerden dolayı zorluklarla karşılaşmaktadır. İşte bu iktisadi ve mali sebeplerden dolayı, İslam devleti, kendi damgasını taşıyan paralar basma zarureti duymuştur.¹⁹²

Yeni kesilen bu İslam gümüşlerinin bir yüzünün ortasına “gul hüve'llâhü ehad”, diğer yüzüne de “Lâ ilâhe illallah” nakşedilmiştir. Paraların her iki merkezî kenarlarındaki devrelerden birisine “duribe hâze'd-dirhem bi medîneti”, diğerine de “Muhammedün Rasûlullâh erselehû bi'l-hüdâ ve dîni'l hakkı li'yuzhırahû ale'd-dîni küllihi velev kerıhe'l müşrikûn” yazılmıştır.¹⁹³

Abdûlmelik'ten Ömer b. Abdülaziz zamanına kadar basılan dirhemler hep aynı usluptadır. Bazı kimseler Ömer b. Abdülaziz'e “ Bu gümüş paralar üzerinde Allah'ın kelamı yazılıdır. Fakat bunlar Yahûdi, Hristiyan ve abdestsiz (cünüb ve hayızlı) olan kimselerin ellerinde dolaşıyor. Hâlbuki temiz olmayanların Allah kelamına el sürmeleri caiz değildir. Bu paraların kaldırılmasını emretseniz iyi olur” demişlerdir. Hatta fakihlerin bir kısmının bu paralara dokunmayı mekruh saymalarına atfen, bu paralara “mekrûhiyye” de denmiştir. Halife ise bu itirazlara

¹⁹¹ Makrîzî, *en-Nukûdu'l Kadîme ve'l İslâmiyye*, 36-37

¹⁹² Erkal, *Zekât*, 84

¹⁹³ Makrîzî, *en-Nukûdu'l Kadîme ve'l İslâmiyye*, 37

“ Siz düşmanımız olan milletlerin ellerine, aleyhimizde kullanılmak üzere müthiş bir silah vermek istiyorsunuz. Ömer b. Abdülaziz, Allahın ve Peygamberinin ismini paraların üzerinden siliyor, tağyir ve tebdil ediyor mu dedirteceksiniz! ” cevabını vermiştir.¹⁹⁴

Abdûlmelik b. Mervan zamanındaki sikke, devrin ileri gelen âlimleri ile istişare sonucu ve özellikle Muhammed Bâkır’ın da görüşü alınarak basılmış İslam devletinin ilk parasıdır. Bu paranın basımından sonra yabancı paralar tamamen tedavülden kaldırılmış, bu paraları kullananlara ağır cezalar tayin ve tamim edilmiştir.¹⁹⁵ Abdûlmelik, paranın ayarının bozulmadan korunmasına özen göstermiş, para ölçüsünün azalmaması ve artmaması için ölçü koymuştur.¹⁹⁶

Abdûlmelik b. Mervan’dan sonraki Emevi melikleri, mâlî konulara ve İslâmî sikkenin ayarına önem vererek, Emevî devletinin çöktüğü 132/749 yılına kadar para basma usulünde onun izinden gitmişler, dirhem ve dinar ölçüsünü her dirhem altı dânik ve her on dirhem yedi dinar olmak üzere bırakmışlardır.¹⁹⁷

Abdûlmelik b. Mervan tarafından kestirilen paralar Hz. Peygamberin zekâtın ödenmesi hususunda koyduğu usule uygun surette, yani 6 dânik ağırlığında ve Hz. Ömer zamanında kararlaştırılan veznü’s seb’a (10 dirhem 7 miskale eşit)¹⁹⁸ esasına göre basılmıştır. Böylece hem Hz. Peygamberin sünneti muhafaza edilmiş, hem yaşayan sahabiler ve tabiin tarafından kabul görmüş, hem de ümmetin kabulüne mazhar olmuşlardır.¹⁹⁹ Bu şekilde şerî dirhemın ağırlığı 50 arpa tanesi ve bir arpa tanesinin 2/5’si olmuştur.²⁰⁰

¹⁹⁴ Makrîzî, *en-Nukûdu’l Kadîme ve’l İslâmîyye*, 41-42

¹⁹⁵ Miras, *Tecrîdi Sarih*, V/46; Mâverdî, *Ahkâmu’s Sultaniye*, 196

¹⁹⁶ Muhammed, Abdurrahman Fehmî, *Sancu’s Sikke fi Fecri’l İslam*, Matbaatü Dâri’l Kütübi’l Mısıriyye, 1957, 2

¹⁹⁷ Hasenî, *İslamda Para*, 66

¹⁹⁸ Belazûrî, *Fütühü’l Büldân*, 451, Anıstas el-Kermelî, *Resâilu fi’n-Nukûdu’l Arabiyye ve’l-İslâmîyye ve Ilmu’n-Nümiyyât*, Mektebetü’s-Sekafeti’d-Diniyye, Kâhire 1987, 16

¹⁹⁹ Ebu Ubeyd, el Kasım b. Sellam, *Kitâbu’l-Emvâl*, (Thk. H. Muhammed Harras), Kahire 1389/1969, 700-702; Makrîzî, *en-Nukûdu’l Kadîme ve’l İslâmîyye*, 39; Miras, *Tecrîdi Sarih*, V/50

²⁰⁰ Makrîzî, *en-Nukûdu’l Kadîme ve’l İslâmîyye*, 39

Dirhem, Emeviler döneminde; Muaviye, Yezid, Abdülmelik, Abdullah b. Zübeyr, Ziyad b. Ebîhi, Abdullah b. Amir, Ubeydullah b. Ziyad, Hakem b. As, Abdulah b. Hazm, Muhammed b. Abdullah, Talha b. Abdullah, Abdulaziz b. Abdullah, Ömer b. Abdullah, Mus'ab b. Zübeyr, Ümeyye b. Abdullah, Abdulah b. Ümeyye, Muğire b. Mühelleb, Halid b. Abdullah, Bişr b. Mervan, Ubeydulah b. Ebî Bekre, Atiyye b. Esved, Katre b. Fucaa, Mühelleb b. Ebî Safra, Abdurrahman b. Muhammed, Haccac b. Yusuf, Abdullah b. Haris, Abdurrahman b. Abdullah tarafından bastırılmıştır. Basılan dirhemlerde yaklaşık 4 gr. ağırlığında olmuştur.²⁰¹

---

²⁰¹ en-Nakşibendî, Nasıruddîn, *ed-Dirhemü'l İslâmî*, Bağdad 1969, 6

II. BÖLÜM
ABBASİLER DÖNEMİNDE MÜBADELE ARACI OLARAK
PARA VE FIKHÎ HÜKÜMLERİ

1. SİYASİ, İKTİSÂDÎ VE FİKHÎ AÇIDAN ABBÂSÎLER DÖNEMİNE GENEL BAKIŞ

Adını Peygamberimizin amcası Abbas b. Abdulmuttalib'den alan²⁰² Bağdad merkezli Abbâsî Devleti, 750-1258 tarihleri arasında 508 yıl hüküm sürmüştür. Bu sürenin takrîben 132-350 yılları arasındaki 200 yıllık devresi, fikhın tedvin edildiği ve inkişaf ettiği, büyük mezhep sahibi müctehidlerin yetiştiği bir dönemdir. İslâm nesilleri bakımından da tâbiûn ve etbâ'ut-tâbiîni ihtivâ etmektedir.²⁰³

Abbasilerin idareyi ele geçirmeleri fiilî bir ihtilal olarak İslam tarihinde sık sık hatırlanmaktadır.²⁰⁴ Abbasiler, Emeviler gibi Arap milliyetçiliğini ön planda tutmamışlarsa da,²⁰⁵ seleflerine karşı tarihte benzeri görülmemiş fevkalade uygulamalarla Haşimoğullarının intikamını almaya başlamışlardır. Hatta öyleki, Ebu Müslim'in yakalayıp öldürdüğü adamların sayısı altıyüzbine ulaşmıştır. Bu durum, Abbasilerin Emevilerden intikam alma işinde ne kadar ileri ve aşırı gittiklerini göstermektedir. Abbasilerin şiddet uygulamalarından kurtulabilen Emevîler etrafa dağılmışlar, içlerinden Endülüse ulaşabilenler kurtulmuşlar ve oradaki Ümeyyeoğulları taraftarlarına katılmışlardır. Endülüs'ün deniz aşırı olmasından dolayı Abbasi Devletinin eli buraya ulaşamamış ve bölgeye gelenler Abbâsî hâkimiyetinin dışında kalmışlardır. Muaviye b. Abdurrahman, Suriye'den kaçıp Endülüs'e vardığında kendisine biat edilince, Endülüs Emevi Devletini kurmuştur. Fakat gerek kendisi, gerekse oğulları "Emîru'l Mü'minîn" ünvanını almayıp, yalnız emir ünvanını almışlardır.²⁰⁶

Abbâsî Devletinin ilk yüz yıllık dönemi devletin altın çağı olarak değerlendirilir. İlk iki halife Ebu'l Abbas es-Seffah (132-136/750-754) ve Mansur (136-158/754-758) dönemlerinde kuruluşu tamamlanan Abbasi Devleti, üçüncü halife Mehdî (158-169/775-785) ve dokuzuncu halife Vâsık (227-232/842-847)

²⁰² Yıldız, Hakkı Dursun, *DİA* "Abbasiler", I/32

²⁰³ Karaman, Hayreddin, *İslam Hukuk Tarihi*, İrfan Yayinevi, İstanbul 1975, 57

²⁰⁴ Holt, P.M. - Lewis, B., *İslam Tarihi*, Kitabevi Yay., İstanbul 1997, I/119

²⁰⁵ Damalı, Atom, *150 Devlet 1500 Sultan İslam Sikkeleri*, Nilüfer Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, 27

²⁰⁶ Ahmet Cevdet Paşa, *Kısâsı Enbiyâ ve Tevârihi Hulefâ*, Arslan Yayınları, İstanbul 1981, II/24-25

dönemleri arasında en parlak dönemini yaşamıştır. Harun el-Reşîd (170-193/786-809) ve oğlu Me'mun (198-218/813-833) dönemleri ise Abbâsî iktidarının zirve noktasını temsil eder.²⁰⁷

Abbasi hânedanı önceleri Arap ve -ihtilâlde kendilerine yardım eden İranlılara dayanıyor, bu iki kuvveti gerektiği zaman yekdiğerine karşı kullanıyordu. Mu'tasım zamanında (211-220/833-842) bir üçüncü kuvvet olarak Türkler ortaya çıkınca, Mütevekkil (220-225/842-847) artan Türk nüfûzunu kırmayı tasarlamıştır. Fakat Türkler daha baskın gelerek Mütevekkil'in oğlu Muntasır'ı hilafete geçirmişler ve nüfuzlarını arttırmışlardır. Hal böyle iken Hilâfetin otoritesi zayıflamış ve Mâverâünnehir'de Sâmânoğulları, Horasan ve İran'da Saffârîler gibi emirlikler doğmuştur. Nihayet Şîi Büveyhîler (323-945/433-1055) İran, Isfahan, Kerman, Huzistan'dan sonra Bağdad'ı da alarak Abbasi Devletini kendilerine tâbi kılmışlardır.²⁰⁸

Abbasiler döneminde fikhın sâhası genişlemiş, fikh inkişaf etmiştir. Şüphesiz bu tekâmülün; Abbâsîlerin ilk devrinde İslâm ülkesinin genişlemesi ve çeşitli milletlerin İslâm'a girmesine bağlı olarak farklı örf ve kültürlerin şer'î ahkâma uygunluğu hususunda fukahânın bazılarını kabul, bazılarını red, bazılarını da ta'dîl ederek İslâm'a dâhil etmeleri, rey fakihlerinin sâdece meydana gelmiş hâdiselerle iktifa etmeyip farazî meseleler üzerinde ictihad etmeleri, fikhî hükümlere kaynak aranırken Kur'ân-ı Kerîm ve Sünnete tâbiûn devrinde sahâbe söz ve davranışlarının, etbâ'üt-tâbiîn devrinde ise tâbiûn fukahâsının görüşlerinin eklenmesi sonucu malzemenin çoğalması gibi bazı âmilleri vardır.²⁰⁹

Abbasiler döneminde müctehidler, fikhın bütün konularını ictihad alanlarına dâhil etmişlerdir. Müctehidler görüşlerinin kitaplarda toplanması, bir müctehidin çeşitli konulardaki ictihadlarını kolayca öğrenme imkânının doğması, "müctehidlere

²⁰⁷ Hitti, Philip Khuri, *İslam Tarihi*, (Çev. Salih Tuğ), Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1980, I/458

²⁰⁸ Lewis, Bernard, *Ortadoğu*, (Trc. Mehmet Harmanlı), Gençlik Yay., İstanbul 1996, 64; Karaman, *İslam Hukuk Tarihi*, 58

²⁰⁹ Karaman, *İslam Hukuk Tarihi*, 5

âit müstakil ictihad usûl ve yollarının ve bu yollar ile varılan ahkâm mecmûalarının" yani mezheblerin ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Dördüncü hicrî asırdan önce halk malûm dört mezhebe ayrılmadığı gibi fıkıh mezhepleri de dörtten ibaret değildir. Abbasiler öncesi dönemde Hasenü'l-Basrî, Ebû-Hanife, Evzâ'î, Süfyân es-Sevrî, el-Leys b. Sa'd, Mâlik b. Enes, Süfyân b. Uyeyne, Şâfi'î ve daha sonra İshak b. Râheveyh, Ebû-Sevr, Ahmed b. Hanbel, Dâvûd ez-Zâhirî, İbn Cerîr et-Taberî'nin mezhepleri şöhrete kavuşmuş, her birinin farklı ictihad sistemleri ve usûlleri, bunlarla varılmış reyleri, çeşitli bölgelere yayılmış tâbileri olmuştur. Bu mezheplerden bazıları, kendisini müdâfaa edecek ve yayacak kuvvetli tâbileri olmaması gibi bazı dış etkenler; bazıları da -Zâhirîlerde olduğu gibi- iç sebeplerle, yani nasların zâhirine aşırı bir şekilde sarılmaları, kıyası inkâr etmeleri, ihtiyaca cevap verememeleri ve diğer mezheplere karşı şiddetli davranmaları yüzünden zamanla tarihe karışmışlardır.²¹⁰

Abbâsîler devrinde Abdullah b. Mübârek, Ebû-Sevr, İbrahim en-Neha'î, Hammâd b. Ebî-Süleyman gibi fıkıh bilginlerinin fıkıh mevzuündaki kitaplarından bahsedilmiş ise de bunlar bize ulaşmamıştır. İmam Mâlik'in, hadislerle beraber sahâbe ve tâbiûn fetvâlarını ve kendi reylerini ihtiva eden el-Muvatta'ı, İmam Muhammed'in el-Mebsût, el-Âsâr gibi kitapları, Ebû-Yûsuf'un el-Harâc'ı ve İmam Şâfi'î'nin el-Umm külliyyatı zamanımıza kadar ulaşmış, üzerinde çalışılmış ve son asırda baskıları da yapılmıştır.

2. ABBASİLER DÖNEMİNDE MÜBADELE ARACI OLARAK PARA

A. ALTIN VE GÜMÜŞ PARALAR

Abbasiler döneminde resmî para standardı olarak “ dirhem ” kabul edilmiş, harcamalar dirhem üzerinden hesaplanarak yapılmıştır. Fakat Harun Reşid

---

²¹⁰ Karaman, *İslam Hukuk Tarihi*, 57

zamanında altının bolluğu nedeniyle haraç ve ganimetler altın olarak tahsil edilmiş, valilerin ve yüksek mevkilerdeki memurların maaşları altınla ödenmiştir. Ancak küçük memurların maaşları gümüş üzerinden verilmeye devam etmiştir. Bu suretle altın cari para standardı haline gelerek, gümüşün piyasadaki hacminin daralmasına sebebiyet vermiştir. Muktedir (286-310/908-932) zamanında, halifenin harcamalarının hazinenin gelirleri ile denkleştirilememesi bütçe açığının ortaya çıkmasına ve halifenin otoritesinin zayıflamasına sebebiyet vermiştir. Böylece “dirhem” bir kez daha resmî para standardı haline gelmiştir.²¹¹

a. Dinar ve Dirhem Kelimelerinin Menşei

Basılmış gümüş para anlamında kullanılan dirhem²¹², eski Yunan devletiyle ticarî münasebetler sırasında, önce “drahmi” şeklinde Farsça’ya, daha sonra Farsça’dan Arapça’ya geçmiş²¹³ ve Arap diline geçtikten sonra Yunan ve İran’da kullanılışından farklı olarak “dirhem” şeklinde telaffuz edilmeye başlanmıştır.²¹⁴

Abbasi sikkelerinin, İslam sikkeleri arasında 200 yıl süre ile yaygın bir şekilde kullanılmış olmasından dolayı özel bir yeri vardır. Abbasilerde de 2,975 gr. ağırlığındaki şer’î dirhem esas alınmıştır. Bununla birlikte nadiren yarım dirhemler de basılmıştır.²¹⁵

İslam dünyasında ikinci bir para türü olarak dinarlar kullanılmıştır. Dinar; Grek-Latin menşeli “denarius” tan Arapçaya geçmiş ve İslam dünyasında genel olarak altın para karşılığında kullanılmıştır. Ağırlığı bir miskal olarak darbedildiğinden bu adla da anılan dinar, aslında bir Bizans para birimidir. Constantin tarafından “solidus” adıyla basılan, nizami olarak 4,5479 gr. ağırlığındaki bu sikke, daha sonraları “nomisma”, “denerius aureus” gibi farklı adlarla anılmış,

²¹¹ Sıddıkî, Selim A., *İslam Devletinde Malî Yapı*, (Çev. Rasim Özdenören), Fikir Yayınları, İstanbul 1972, 234-235; Büveyhîler’le ilgili geniş bilgi için bkz. Bozkuş, Metin, *Büveyhîler ve Şiilik*, Vizyon Yayınları, Sivas 2003

²¹² İbn Âbidîn, *Reddü’l Muhtâr*, II/31

²¹³ Sahillioğlu, *DİA*, “Dirhem”, IX/368; Zambaur, *İA*, “Dirhem”, III/594

²¹⁴ Fîrûzâbâdi, *el- Kâmûsu’l Muhît*, IV/156

²¹⁵ Damalı, *İslam Sikkeleri*, 31

Cahiliye devrinde Suriye ile ticari münasebetlerde bulunan Mekkeliler tarafından kullanılmıştır.²¹⁶

Arap dil eserlerine göre bu kelimenin aslı “dennar”dır. Fakat telaffuzda, iki “nûn” dile ağır geldiğinden birisi silinmiştir. Nitekim çoğulu kullanılırken “denanîr” denilerek nûn’a yer verilmiştir.²¹⁷ Kelime Arapçaya dinar şeklinde geçmiş ve bu şekliyle Kur’an’da da zikredilmiştir.²¹⁸ O dönemde para olarak kullanılan ve genellikle bir miskal ağırlığında darbedilen dinar, giderek altınla eş anlamlı hale gelmiş ve birbirinin yerine kullanılması yaygınlık kazanmıştır. Klasik İslam dinarından uzaklaşıldığı ve başka esaslar üzerine altın para darbedildiği dönemlerde bile, altın paralara “dinar” denilmiştir.²¹⁹

İslami dönemde basılan altın sikkeler, Emevi halifesi Abdülmelik döneminde vuku bulan para ıslahatında da değişmemiş²²⁰, ıslahattan birkaç yıl sonrasına kadar tedavülde kalmıştır.²²¹ ıslahatı müteakiben ilk dinarlar itina ile yedi miskal yani 4,25 gr. ağırlığında darbedilmiştir. Bu ağırlık son devir Atina drahmisine dayanan o zamanki Bizans solidus’unun hakiki veznine tekabül etmektedir. Mısır’ın camdan yapılmış vezinleri (sence) sayesinde, dinarların ağırlıklarını kontrol imkânı da vardır. Eskiden beri doğu da ödemeler, altın sikkeleri sayıp vererek değil, tartarak yapıldığından, 4,25 gr. ağırlığındaki resmî dinar, zaman zaman hakiki dinardan farklı ağırlıkta olmuştur.²²²

b. Abbasiler Döneminde Paranın Tarihî Seyri

Abbasi hilafetinin ilk yıllarında basılan dinarlarla Emeviler döneminde basılan dinarların tartısı aynıdır. Ancak zamanla malî sıkıntı yüzünden bu tartı ve ayara müdahale edilmiştir. Nitekim ilk üç Abbasi halifesi dönemine ait dinarların

²¹⁶Sahillioğlu, Halil, *DİA*, “Dinar”, IX/352

²¹⁷ El-Feyyûmî, Ahmed b. Muhammed b. Ali, “Dinar”, *el- Misbâhu ’l-Münîr fî Garibi’s-Şerhi’l-Kebîr*, el-Mektebetü’l İlmîyye, Beyrut ty., 200

²¹⁸Âli İmran 3/75

²¹⁹Sahillioğlu, Halil, *DİA*, “Dinar”, IX/352

²²⁰ Zambaur, *İA* “Dinar”, III/591

²²¹ Belazûrî, *Fütûhü’l Büldân*, 453

²²² Zambaur, *İA* “Dinar”, III/591

ağırlıkları şer'i ölçüden biraz fazladır. Bununla birlikte daha sonraki tarihlerde çeşitli gerekçelerle dinarın yarım, üçte bir ve çeyrek gibi küçük birimleri de basılmıştır. Dinarın ayarı, tekniğin verdiği imkân nispetinde yüksek olmuştur.²²³ Muamelatta 4,25 gr ağırlığındaki resmî dinar, bugüne kadar muteber kalmıştır. Arap müelliflerin verdikleri malumata dayanan kıymet hesaplarında, başka bir rayic ayrıca belirtilmediği takdirde, daima 4,25 gr. saf altını içeren dinar nazarı itibara alınmalıdır.²²⁴

Emeviler'de altın darbı tekeli halifeye tanındığından, paralar hilafet merkezinde basılmıştır. Bu yüzden o dönem sikkelerinde darp yerinin belirtilmesi gibi bir uygulama yoktur. Emeviler zamanına ait Şam ve Mısır'daki darphanelerde Abbasiler döneminde de dinar darbına devam edilmiştir. Bir müddet sonra Şam'daki darphane önce Kûfe'ye, sonra Enbâr'a, daha sonra da Halife Mansur tarafından "Daru's-Selâm" adıyla²²⁵ 146/763 tarihinde kurulan Bağdat'a taşınmıştır. Me'mun zamanında, altın sikke darbı merkeze hasredilmekten çıkmış ve dirhem tipine benzer yeni bir tip kabul edilmiştir.²²⁶

Bağdat'ta 192/814 tarihine kadar basılan sikkeler üzerine darp yeri yazılmamıştır. Darp yerini dinarlar üzerine yazdıran ilk kişi Me'mun'dur.²²⁷ Darp yeri gösterilen sikkelerde genellikle Kâzımıye, Irak, Mısır ve Mısru'l Mağrib'in adları geçmektedir. Ancak zikredilmese bile "Medînetü's-Selam" (Bağdat) darphanesi de vardır. Daha sonraki halifeler zamanında yalnız gümüş paranın tedavül ettiği San'a, Basra, Mütevekkeliye, Samarra gibi yerlerden başka Merv, Şaş, Semerkant, Hemedan, İsfahan, Erdebil gibi merkezlerde de dinar basılmıştır. Gümüş paranın da basıldığı Abbasiler'de, Irak'ın doğusunda Muktedir Billâh (286-310/908-

---

²²³ Sahillioğlu, *DİA*, "Dinar", IX/352

²²⁴ Zambaur, *İA* "Dinar", III/592

²²⁵ Sahillioğlu, *DİA*, "Dinar", IX/352

²²⁶ Zambaur, *İA* "Dinar", III/591; Artuk, *İslâmi Sikkeler Kataloğu*, 39

²²⁷ Lombard, *İlk Zafer Yıllarında İslam*, 110-111; Sahillioğlu, *DİA*, "Darphane", VIII/501

932) zamanında dinar darbeden ve sayıları 23'ü bulan darphaneler bulunmaktadır.²²⁸ Sonraki dönemlerde ise bu sayı 83'e kadar ulaşmıştır.²²⁹

Nümizmatikle uğraşan bazı âlimler Abbasî dönemi sikkelerini üç devreye ayırmaktadırlar. Abbasilerin kuruluş tarihi olan 132/749'dan Me'mun'un hilafetinin son yılı olan 218/833'e kadar *birinci devir*; Mu'tasım Billah'ın hilafetinin başlangıcından Müstekfi'nin hilafetinin sonuna kadar (218-334/833-945) *ikinci devir*; Müstencid Billâh'ın hilafetinin başlangıcından Mu'tasım Billah'ın hilafetinin sonuna kadar 555-656/1160-1258 *üçüncü devir* 'dir.²³⁰

b.a. Birinci Devir (132-218/749-833)

Hilafet Emevîlerden Abbasîlere geçince, ilk Abbasi halifesi Abdullah b. Muhammed es-Seffah, Enbâr şehrinde üzerinde "es'sikketü'l-Abbâsiyye" şeklinde yazılar ve dinarlardaki nakışlara benzeyen nakışlar bulunan dirhemler kestirmiş, fakat daha sonraları bu dirhemlerin veznini iki habbe eksiltmiştir.²³¹ Ebu'l Abbas zamanında kesilmiş olan dirhemlerin arka yüzlerine İhlâs Suresi yerine "Muhammedün Rasûlullah" ibaresi yazılmış, kenarlardaki yazılar ise, Emevî dirhemlerinde olduğu gibi, eski durumunda bırakılmıştır.²³²

Seffah döneminde, doğu bölgesinde bulunan emîr ve valilerin bazıları, hem Abbâsi ihtilalinde önemli rol oynayan Ebu Müslim el-Horasânî'ye iltihak etmeleri, hem de Abbasilere taraftar olmalarından dolayı, İran şehirlerinin bazılarında kestirdikleri sikkelerde, Peygamber ailesine sevgi ve bağlılıklarını göstermek için "De ki: Ben buna (yaptığım tebliğ görevine) karşılık sizden, akrabalıktan doğan sevgiden başka bir ücret istemiyorum."²³³ ayetini yazdırmışlardır.²³⁴

²²⁸ Sahillioğlu, *DİA*, "Dinar", IX/352

²²⁹ Artuk, *DİA*, "Fels", XII/310

²³⁰ Nakşibendî, Nasır Seyyid Mahmud, *ed-Dînârü'l-İslâmî fi'l-Müthafî'l-Irakî: ed-Dînârü'l-Ümevi ve'l-Abbâsi*, Bağdat 1953, 37

²³¹ Makrîzî, *en-Nukûdu'l Kadîme ve'l İslâmiyye*, 45

²³² Artuk, *İslâmi Sikkeler Kataloğu*, 38

²³³ eş-Şûrâ 42/23

²³⁴ Artuk, *İslâmi Sikkeler Kataloğu*, 38

Ebu'l Abbas'tan sonra halife olan Ebu Ca'fer el-Mansur, Abbasi dirhemlerinden üç habbe eksiltmiş, bundan dolayı bu dirhemlere “¾ rubu' kîrat” denilmeye başlanmıştır. Çünkü kîrat dört habbedir, eksiltelen üç habbe de bunun üç rubu' olur. 158/780 yılına kadar basımı devam eden bu paralar, diğer bütün miskal ve utuklardan ¾ kîrat eksik darbedilmiştir. Daha sonraları, tam miskal esasına göre kesilmiş “Haşimiyye” paraları imal edilmiştir.²³⁵ Mansur, ortaya çıkması muhtemel fitne ve ihtilallere karşı güçlü durabilmek için son derece ihtiyatkâr davranmış, vefat ettiğinde beytü'l-mal'e 60 milyon dirhem ve 14 milyon dinar bırakmıştır.²³⁶

Ebu Ca'fer el-Mansur'un yerine geçen oğlu Mehdî Muhammed 158/780 yılında, üzerinde birer nokta bulunan yuvarlak sikkeler kestirmiş,²³⁷ Mansur'dan sonra 791/169'da hilafete geçen Musa el-Hâdi, dinar ve dirhem şeklinde paraların basılması için Ali b. Süleyman b. Ali el-Abbas'a emir vermiştir.²³⁸

Harun Reşid'in hilafetine kadar, sikke ve darphane nezareti doğrudan hilafet makamına bağlı iken, Harun Reşid bu işleri veziri Ca'fer b. Yahya b. Halid el-Bermekî'ye havale etmiş ve Yahya el-Bermekî'ye emir vererek, Muhammediye'de her biri 100 miskal ağırlığında dinarlar bastırmıştır. Kendisinden önceki bütün halifelerin, altın ve gümüşlerin ayarlarını ve basılmalarını bizzat tetkik etmelerine ve denetlemelerine rağmen, o bu uygulamayı terk eden ilk halife olmuştur.²³⁹

Halife Harun döneminde 1 dinar, 20 veya 22 dirhem kıymetinde idi. Yahya el-Bermekî'nin katledilmesinden sonra halife, sikke ve darphane işlerinin tedvinini es-Sindî b. Şâhik'e havale etmiş; Sindi de altın ve gümüş ayarlarına son derece önem vererek gümüş paraları altın paraların miktarına göre bastırmıştır.²⁴⁰

²³⁵ Makrîzî, *en-Nukûdu'l Kadîme ve'l İslâmiyye*, 45

²³⁶ Mesûdi, Ebü'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali, *Mürûcu'z-Zeheb* (Thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid), el-Mektebetü't-Ticaretî'l-Kübra, 1964, II/177

²³⁷ Makrîzî, *en-Nukûdu'l Kadîme ve'l İslâmiyye*, 46

²³⁸ Makrîzî, *en-Nukûdu'l Kadîme ve'l İslâmiyye*, 46

²³⁹ Makrîzî, *en-Nukûdu'l Kadîme ve'l İslâmiyye*, 46

²⁴⁰ ed-Dûrî, *Tarihü'l-İraki'l-İktisadi*, 216; Artuk, *İslâmi Sikkeler Kataloğu*, 39; Makrîzî, *en-Nukûdu'l Kadîme ve'l İslâmiyye*, 47

Harun Reşid'in ölümü üzerine hilafete geçen Emin, para bastırma işini el-Abbas b. Fadl'a vermiş; o da sikkelerin üst kısmına "Rabbî'y-Allah", alt kısmına da "el-Abbâs ibni'l-Fadl" yazdırmıştır. Emin, henüz çocuk yaşta bulunan oğlu Musa'yı veliaht tayin ederek onun adına, hepsinin ağırlığı 10 miskal olan altın ve gümüş paralar kestirmiş, adının hutbelerde zikredilmesini ve veliaht Me'mun'un hutbelerden ve paralardan isminin kaldırılmasını emretmiştir.²⁴¹

Emin öldürüldükten sonra hilafete geçen Me'mun, gümüş para kalıbı yapacak sanatkâr bulunmadığı için paraları, mühür kazıtır gibi ayrı ayrı, miskapla kazıtmıştır.²⁴² Onun zamanında dinarlara ilk defa darphane ismi konulmaya başlanmıştır.²⁴³ Dinarların bazılarının altında "Irak", bazılarının kenarında "Mısır", bazılarının ortasında da "Mağrib" ismi mevcuttur. Fars, Semerkant, İsfahan, Nisabur gibi şehirlerin sikkelerinde doğu bölgesini ifade etmek üzere, sikkenin ortasındaki ibarelerin altında "Meşrik" ismi vardır. Bununla beraber üzerinde darb yeri yazılı bulunmayan bazı dinarlara da rastlanmıştır.²⁴⁴

b.b. İkinci Devir (218-334/833-945)

Abbasi halifelerinin devlet yönetimindeki güçlerini kaybedip, yalnızca dînî lider olarak Medînetü's-Selâm'da yaşamaya başlamalarından sonra, hemen hemen hiçbir halife sikke bastırmamıştır. Ancak kendilerine egemen olan devletlere karşı isyan eden bazı halifeler, kendi adlarına zaman zaman sikke bastırabilmişlerdir.²⁴⁵

Mutasım zamanında bir dinarın 15 dirheme²⁴⁶, Mütevekkil zamanında bir dinarın 25 dirhem tekabül ettiği çeşitli eserlerde zikredilmiştir. Mütevekkil'in öldürülmesinden sonra Türk mevâlisi tağallüb etmiş, hilafet zinciri dağılmıştır. Bu

²⁴¹ Taberi, Ebû Cerir, *Tarîhu't-Taberî*, Beyrût 1997, III/777-778; İbn Kesir, İsmail b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1978, X/225; Makrîzî, *en-Nukûdu'l-Kadîme ve'l-İslâmiyye*, 48

²⁴² Makrîzî, *en-Nukûdu'l-Kadîme ve'l-İslâmiyye*, 48

²⁴³ Artuk, *İslâmi Sikkeler Kataloğu*, 40

²⁴⁴ Artuk, İbrahim, *Bellekten*, "Abbâsiler Devrinde Sikke", XXIV, T.T.K. Yay., Ankara 1960, Sy. 93, 27

²⁴⁵ Damalı, *İslam Sikkeleri*, 32-33

²⁴⁶ Kudâme b. Ca'fer, Ebü'l-Ferec el-Bağdadi, *Kitâbu'l-Harâc ve Sinâatü'l-Kitâbe*, Dâru'r-Reşid, Bağdad 1981, 239

kargaşa ortamında devletin gelir gider dengesi denkleştirilemediği için paraların ayarları düşürülmüştür. Makrîzînin rivayetine göre, paraların ilk defa ayarını düşüren ve karışık para yapan kişi Ubeydullah b. Ziyad'dır.²⁴⁷

Mutemid döneminde altınların her biri 10 danik, dirhemler ise 8 dânik ağırlığında olmuştur.²⁴⁸ Mutemid'den sonra gelen Mu'tazîd zamanında ise, dinar ve dirhem eczası kesilmiş, 300/912 senesinde 1 dinar 15 dirheme, 307/919 senesinde 1 dinar 14 ½ dirheme denk gelmeye başlamıştır.²⁴⁹

Abbasi devletinin Me'mun'dan sonra bir iktisâdî buhrana doğru gitmekte olduğu görülmektedir. Nasıl ki Abbasilerin birinci devrinde servetin çokluğu ile masrafların azlığı malî yapının zirveye ulaşmasına sebep olmuşsa, ikinci devirde de bu halin aksi, yani vâridatın azlığı ile masrafların çokluğu malî yapının buhranına sebep olmuştur.²⁵⁰

334-555/945-1160 yılları arası fetret devri olarak adlandırılmış, bu dönemde dokuz halife hilafete geçmiştir. Bu devirde halifelerin hal ve mevkileri tamamen sarsılmış, siyasi ve idari hâkimiyet önce Büveyhîler'in, sonra Selçuklular'ın eline geçmiş, halifelerin hutbe ve sikkelerde isimlerinin zikredilmesinden başka bir nüfuzları kalmamıştır.²⁵¹

358/968' de Suriye ve Mısır'ın Fatımîler tarafından alınarak İhşîd hâkimiyetine son verilmesi, altının Mısır'dan gelmesi sebebiyle meskûkât üzerinde büyük bir olumsuz etki yapmıştır. Öyle ki 399/1021'da bir dinarın kıymeti 34 dirheme kadar yükselmiştir. Durumu ıslah etmek için bu paralar piyasadan kaldırılarak yerine beytü'l-mâl'den getirilen yirmi sandık para sarraflara dağıtılmış ve halkın elinde bulunan sikkelerin üç gün içerisinde darphaneye teslimi emredilmiştir. Bu müdahaleden sonra bir dinarın değeri 18 dirheme kadar düşmüştür.

²⁴⁷ Makrîzî, *en-Nukûdu'l Kadîme ve'l İslâmiyye*, 48

²⁴⁸ Artuk, *İslâmi Sikkeler Kataloğu*, 40

²⁴⁹ Dûrî, Abdülazîz, *Tarihu'l-İrâkı'l-İktisâdî*, 222

²⁵⁰ Artuk, *İslâmi Sikkeler Kataloğu*, 42

²⁵¹ Artuk, *İslâmi Sikkeler Kataloğu*, 43; Geniş bilgi için bkz. Avcu, Ali, *Karmatîlerin Doğuşu ve Gelişim Süreci*, Basılmamış Doktora tezi, Ankara 2009, 54-59

Fatımîler fiyat istikrarı sağlamak için, Mısır ve havalisine hâkim buldukları müddetçe düzenli olarak sikke darbını sürdürmüşlerdir.²⁵²

b.c. Üçüncü Devir (555-656/1160-1258)

Üçüncü devir, el-Müstencid Billâh'ın hilafetinden Abbasilerin Hülâgü tarafından yıkılışına kadar devam eden dönemi kapsamaktadır. Abbasilerin bu son dönemde bastırdıkları sikkelerin bir standartı olmayıp, dinarların ağırlıkları 3 gr. ile 20 gr. arasında değişebilmektedir.²⁵³

Müstencid zamanında, Abbasi hilafeti tekrar eski kuvvetini kazanmaya başladığı için sikkeler yeniden halife adına basılmaya başlanmıştır. Hatta Müstencid zamanında çeşitli yerlerde hüküm süren bazı devletlerin sikkelerinde bile Halife'nin ismi zikredilmiştir.²⁵⁴ 555/1160'dan 566/1170'e kadar aralıksız olarak Medinetü's-Selâm'da sikke basılmış, dinarlar eskilerine nazaran büyütülmüştür.

Müstencid'in ölümünden sonra yerine geçen Müstazî (566-577/1170-1180), dinarlarını Müstencid'in dinarları gibi aynı ağırlık ve büyüklükte bastırmıştır. Bizans ve İslam medeniyetine ait sikkeler Anadolu'da tedavül etmekte iken, Selçukluların iktisadi ilerleyişlerine paralel olarak onun hilafeti esnasında altın ve gümüş paralar basılmış ve ayarlarının yüksekliği sebebiyle Anadolu dinar ve dirhemleri yabancı ülkelerde aranır hale gelmiştir.²⁵⁵

Müstazî'den sonra hilafete geçen Nâsır (575-622/1180-1225), sikkelerini Dakuka ve Medînetü's-Selâm'da bastırılmışsa da, daha sonra sikke darbında merkeziyet usulü kabul edilerek sikke darbı Medînetü's-Selâm'a hasrolunmuştur.²⁵⁶

Zâhir (622-623/1225-1226) hilafete geçtiğinde, hükümet hazinesinde bulunan altın sence, şehir sencesinden yarım kırat fazla olduğu halde varidat hükümet sencesi

²⁵² Artuk, *İslâmi Sikkeler Kataloğu*, 44

²⁵³ Damalı, *İslam Sikkeleri*, 33

²⁵⁴ Artuk, *İslâmi Sikkeler Kataloğu*, 49

²⁵⁵ Artuk, *İslâmi Sikkeler Kataloğu*, 49

²⁵⁶ Artuk, *İslâmi Sikkeler Kataloğu*, 49

üzerinden tahsil ediliyor, ama tediyat halkın kullandığı sence üzerinden yapılıyordu. Zahir zamanında hükümet sencesi, halkın kullandığı sencenin ayarına denk hale getirilerek, senceler arasındaki fark ortadan kaldırılmıştır.²⁵⁷

Zâhir'den sonra hilafete geçen Mustansır (623-640/1226-1242) döneminde Medinetü's-Selam ve Erbil'de dinarlar darbedilmiştir. Halife 632/1235 yılında, kasten makasla kesilen dinarların yerine kullanılmak üzere gümüş dirhemler basılmasını emretmiş; bu suretle her on dirhem bir dinara eşit kıymete sahip olmuştur.²⁵⁸ Son Abbasi halifesi Mu'tasım zamanında basılan dinarlar da, halife Mustansır'ın dinarları tipindedir.²⁵⁹

c. Paraların Ağırlıklarının Belirlenmesinde Kullanılan Ölçüler

Habbe: 1 dirhem 1/48'ine eşit olan habbe, kelime olarak; buğday ve arpa gibi mahsullerin taneleri, herhangi bir şeyin parçası anlamlarına gelmektedir.²⁶⁰ İstilahta ise; kapçığı ve iki tarafında kılçığı temizlenmiş orta sıklıkta arpa tanesi olarak tanımlanmıştır.²⁶¹ Habbenin ağırlığı konusunda birbirine yakın olmakla beraber farklı değerler eserlerde yer almaktadır. W. Hinz'in değerlendirmesine göre bir şer'î habbenin ağırlığı 0,0446 gr., örfî habbenin ağırlığı 0,0521 gr.' dir.²⁶² Cemiyetü'l Ulema'nın tesbitine göre ise, bir habbenin ağırlığı 0,05 gr'dır. Hanefilere göre 0,0442 gr., Cumhura göre 0,05861 gr.'dir.²⁶³ Şer'î dirhem 1 günümüz ağırlık ölçülerine göre 2,975 gr. olarak kabul edildiğinde, 1 habbenin ağırlığının $2,975 / 48 = 0,06$ gr. olarak tespit edilmesi mümkündür.

Kırat: Bazı dil bilginlerine göre kelimenin aslı Yunanca olup sonradan Arapçaya geçmiş ve Arapçalaşmıştır.²⁶⁴ Kırat, hafif ölçü aletlerinden olup, elmas gibi

²⁵⁷ Artuk, *İslâmi Sikkeler Kataloğu*, 51

²⁵⁸ Artuk, *İslâmi Sikkeler Kataloğu*, 51

²⁵⁹ Artuk, *İslâmi Sikkeler Kataloğu*, 53

²⁶⁰ Bilmen, *İstılâhâtı Fıkhîyye Kâmusu*, IV/127

²⁶¹ Miras, *Tecridi Sarih*, V/50

²⁶² Hinz, Walter, *İslamda Ölçü Sistemleri*, (Çev. Sevim Acar), M.Ü. Yayınları, İstanbul 1990, 15

²⁶³ el-Kürdî, Necmüddîn, *Şer'î Ölçü Birimleri ve Fıkhî Hükümleri*, (Trc. İ.Tüfekçi), Buruc Yay., İstanbul 1996, 49

²⁶⁴ Kürdî, *Şer'î Ölçü Birimleri ve Fıkhî Hükümleri*, 50

kıymetli eşya ve mücevherlerin ağırlıklarını ölçmede kullanılır. Kırat, örfî ve şer'î olmak üzere iki kısımdır. Örfî kırat, bazı fakihlerin açıklamasına göre 4, bazılarına göre de 5 arpa ağırlığından ibarettir. Bu fark, belde farklılıklarından ve örfün değişmesinden kaynaklanmaktadır. Şer'î kırat ise 5 arpa ağırlığından ibarettir. Bir kırat, 0,200046 gr.'a eşittir.²⁶⁵

Dânik: Kelime danık veya danek şeklinde iki türlü okunabilir. Bazı alimlere göre dânik şeklinde okunması daha fasihtir. Çoğulu devânık biçimindedir.²⁶⁶ Bir dirhem 1/6'sı kadar olan ağırlık biriminin adıdır.²⁶⁷ Habbe cinsinden ifadelendirildiğinde bir danık, 8 tam habbe ile 1 habbenin 2/5'ine eşit olmaktadır.²⁶⁸ Danığın dirhem 1/6'sı olduğu noktasında herhangi bir ihtilaf yoktur.²⁶⁹

Dirhem: Kimilerine göre Farsçadan, kimilerine göre ise Yunancadan Arapçaya geçtiği ifade edilen dirhem kelimesi, terim olarak bir ağırlık birimidir. Araplar, Taberiyye, Bağliyye, Cevarikiiyye, Cevaz gibi adlarla anılan ve ağırlıkları birbirinden farklı dirhem çeşitlerini iktisâdî faaliyetlerinde kullanmışlardır.²⁷⁰ Klasik İslam hukuku eserlerinde, şer'î-malî uygulamalara esas teşkil etmesi bakımından iki tür dirhemden söz edilmektedir.

a. Dirhem-i Şer'î: Bir şer'î dirhem 14 kırat'tan ibaret olup, bu değer üzerinde icma vardır. Zekât, mehir, diyet, hırsızlık gibi hususlarda şer'î dirhem esas alınır. Hatta Hz. Peygamber döneminde, Mekke'de dirhemlerin 6 danık yani 14 kırat'tan ibaret olduğu ve şer'î olarak da bunun esas alınageldiği bazı kitaplarda ayrıca açıklanmaktadır.²⁷¹

²⁶⁵ Bilmen, *Istılâhâtü Fıkhîyye Kâmusu*, IV/121

²⁶⁶ Kürdî, *Şer'î Ölçü Birimleri ve Fıkhî Hükümleri*, 51

²⁶⁷ Bilmen, *Istılâhâtü Fıkhîyye Kâmusu*, IV/127; İbn Manzûr, *Lisânu'l Arab*, X/105; el-Kürdî, *Şer'î Ölçü Birimleri ve Fıkhî Hükümleri*, 51

²⁶⁸ Bilmen, *Istılâhâtü Fıkhîyye Kâmusu*, IV/121

²⁶⁹ Kürdî, *Şer'î Ölçü Birimleri ve Fıkhî Hükümleri*, 51

²⁷⁰ Kürdî, *Şer'î Ölçü Birimleri ve Fıkhî Hükümleri*, 51-52

²⁷¹ Bilmen, *Istılâhâtü Fıkhîyye Kâmusu*, IV/122

b. Dirhem-i Örfî: 16 kırat'tan ibarettir. Bazılarına göre zekât, mehir, diyet gibi hususlarda her yörenin örfî dirhemi esas alınır. Ancak bu dirhem şer'î dirhemden noksan olduğu takdirde şer'î dirhem esas alınır.

Örfî dirhem, 16 kırat ve her kırat da 5 arpa tanesi ağırlığında olduğuna göre, örfî dirhem şer'î dirhemden ağırdır. Çünkü 1 şer'î dirhem 70 arpa tanesi ağırlığında olduğu halde, 1 örfî dirhem 80 arpa tanesi ağırlığına eşittir. Fakat örfî dirhem her kıratı 4 arpa tanesine eşit sayıldığında, 1 örfî dirhem 64 arpa tanesi ağırlığında olmakta; bu durumda da şer'î dirhem örfî dirhemden daha ağır hale gelmektedir.²⁷²

Dînâr: 10 şer'î dirhem (saf gümüşten) değerinde kabul edilen altındır. 1 miskal ağırlığındaki altın paraya da bu ad verilir. 1 dinar, Mekkeliler'e göre 24, Iraklılar'a göre ise 20 kırat ağırlığındadır. Yani dinar, şer'î olarak 100, örfî olarak 80 arpa tanesi ağırlığındadır.²⁷³ Kullanılan altının basılmış olup olmaması arasında fark yoktur.²⁷⁴

Miskal: Fakihler çoğunlukla dinar ile miskali aynı şey saymışlar, bazen miskali zikredip dinarı kastetmişler, bazen de dinarı zikredip miskali kastetmişlerdir. Miskal; 20 kırat, yani 100 arpa tanesi ağırlığında olup, 1 dirhem ile 1 dirhem'in $\frac{3}{7}$ 'sine eşittir. 7 miskal 10 şer'î dirhem ölçüsü ağırlığındadır (7 miskal=10 dirhem=28,05 gr.). Hanefilere göre 1 dinar 100 arpa ağırlığında olduğundan miskal ile ağırlık olarak eşittir.²⁷⁵

Ukiyye: İslam'ın ilk yıllarından beri bir ağırlık birimi olarak Mekke'de mevcut olan ve 40 dirhem miktarına eşit ağırlık birimi olarak tanımlanan ukiyye²⁷⁶, Arap yarımadasında kullanımı yaygın olan ağırlık birimlerinin en

²⁷² Bilmen, *Istılâhâtı Fıkhiyye Kâmusu*, IV/122

²⁷³ Bilmen, *Istılâhâtı Fıkhiyye Kâmusu*, IV/123

²⁷⁴ Kürdî, *Şer'î Ölçü Birimleri ve Fıkhi Hükümleri*, 55

²⁷⁵ Bilmen, *Istılâhâtı Fıkhiyye Kâmusu*, IV/124

²⁷⁶ Hinz, *İslamda Ölçü Sistemleri*, 43

meşhurlarındandır.²⁷⁷ Şer'î dirhem ağırlığı esas alındığında bir ukıyye, $40 \times 2,975 = 119$ gr.'a tekabül etmektedir.

Neş: Kelime olarak “nısf = yarım” anlamına gelmekte olan neş, özellikle Mekke'de bilinen ve kullanılan eski bir ağırlık birimidir.²⁷⁸ 20 dirhem ağırlığında bir ölçü birimi olup $20 \times 2,975 = 59,5$ gr.'a tekabül etmektedir.²⁷⁹

Nevat: Kelime olarak, “meyvenin çekirdeği” anlamına gelen nevat²⁸⁰, beş şer'î dirhem ağırlığında bir ölçü birimi olup²⁸¹, $5 \times 2,975 = 14,875$ gr.'a tekabül etmektedir.

d. Altın ve Gümüşte Zekât Nisâbı Hakkındaki Görüşler

“ Altın ve gümüşü biriktirip gizleyerek onları Allah yolunda harcamayanları elem dolu bir azapla müjdele. O gün bunlar cehennem ateşinde kızdırılacak da, onların alınları, böğürleri ve sırtları bunlarla dağlanacak ve ‘işte bu, kendiniz için biriktirip sakladığımız şeylerdir. Haydi, tadın bakalım biriktirip sakladıklarımızı!’ denilecek.”²⁸² ayeti, zekâtın farziyetinin delili ise de; Kur'an'ı Kerim'de ne gümüş, ne altın ne de diğer malların nisâbı hakkında açık bir hüküm olmayıp, nisâb miktarları hadis-i şeriflerle tesbit edilmiştir.

Hadis kitaplarının ittifak halinde Ebû Saîd el-Hudrî'den rivayet ettikleri hadiste Hz. Peygamber (s.a.v.), beş ukıyye (200 dirhem)'den az olan gümüşte zekât yükümlülüğünün olmadığını²⁸³, gerek para gerekse külçe halindeki gümüşün 1/40 oranında zekâta tabi olduğunu bildirmiştir.²⁸⁴ Böylece Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından gümüşün zekât nisabı 200 dirhem, oranı da 1/40 (% 2,5) olarak tayin edilmiştir.

²⁷⁷ Kürdî, *Şer'î Ölçü Birimleri ve Fıkhî Hükümleri*, 61

²⁷⁸ Hinz, *İslamda Ölçü Sistemleri*, 29

²⁷⁹ İbn Manzûr, *Lisânu'l Arab*, VI/353

²⁸⁰ İbn Manzûr, *Lisânu'l Arab*, XV/350

²⁸¹ İbn Manzûr, *Lisânu'l Arab*, XV/350

²⁸² Tevbe 34-35

²⁸³ Buhari, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *Câmiu's-Sahîh*, İstanbul 1315, Zekât 32

²⁸⁴ Buhari, *Câmiu's-Sahîh*, Zekât 38

Nübüvvet asrında Araplar arasında en çok gümüş paraların kullanıldığı görülmektedir. Bu yüzden zekât miktarlarını ve nisablarını açıklayan meşhur hadisler, dirhem nisap ve vacip olan miktarının 200 dirhem olduğunu açıklamıştır. Bütün İslam âlimleri bu konuda görüş birliği içerisindeyler.²⁸⁵

Ebû Davut (275/888)'un Hz. Âli'den merfû olarak rivayet ettiği “*Yirmi dinara ulaşmadıkça (altının) zekâtını vermen gerekmez. Ancak (altın) yirmi dinara ulaşır ve üzerinden bir yıl geçerse zekât olarak yarım dinar verilir.*”²⁸⁶ gibi hadisler mevcutsa da, altın paralar hakkında, gümüş paralarla ilgili hadisler kadar şöhretli hadisler varid olmamıştır. Bu yüzden altının nisabı üzerinde, gümüşte olduğu gibi icma derecesinde bir görüş birliği sağlanamamıştır. Ancak fakihlerin çoğunluğu, altının nisabının 20 dinar olduğunda ittifak etmişlerdir.²⁸⁷ Sahabe ve tabiin devrindeki uygulamalarda da altının nisabı daima 20 miskal olarak kabul edilegelmiş ve böylece bu nisab istikrar bulmuştur.²⁸⁸

Buna göre zekât nisabı altından 20 dinar (20 miskâl), gümüştan de 200 dirhemdir. Hz. Peygamber, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osmân ve Hz. Ali ve Muâviye dönemlerinde bu kullanım devam etmiştir.²⁸⁹

İmam Malik, Şafii, Ahmed b. Hanbel, Ebu Yusuf ve İmam Muhammed, altın ve gümüşün nisabdan fazla miktarının az olsun çok olsun 1/40 nisbetiyle hesap edilerek elde edilen tutarın zekât olarak ödeneceği görüşündedirler.²⁹⁰ Bu fakihler, görüşlerine Hz. Ali (r.a.)'nin Hz. Peygamber (s.a.v.)'den rivayet ettiği şu hadisi delil

---

²⁸⁵ Kardavi, *Fıkhü'z-Zekât*, I/258

²⁸⁶ Ebû Dâvud, *Sünen*, II/514

²⁸⁷ Kardavi, *Fıkhü'z-Zekât*, I/258

²⁸⁸ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Muctehîd*, I/274; Miras, *Tecrîdi Sarih*, V/58-59

²⁸⁹ Makrîzî, *en-Nukûdu'l Kadîme ve'l İslâmiyye*, 28-29; Avcı, Casim, *İslâm Bizans İlişkileri*, Klasik Yay., İstanbul 2003, 35

²⁹⁰ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Muctehîd*, I/275; Miras, *Tecrîdi Sarih*, V/59; Maverdi, *Ahkâmu's Sultaniyye*, 152

olarak göstermişlerdir. “ İki yüz dirhemde beş dirhem zekât vardır. İki yüz dirhemden fazla olan gümüşte, bu hesaba göre kırkta bir zekât vardır.”²⁹¹

Ebu Hanife ve bazı selef imamları ise, 200 dirhemden fazla olan gümüşte 240 dirheme, 20 miskalden fazla olan altında 24 dinara ulaşmadıkça, bunların nisabı aşan kısımları için zekât gerekmediğini, 240 dirheme ulaşan gümüşte 40 dirhem için 1 dirhem, 24 dinara ulaşan altında 4 dinar için 1 dirhem zekât verilmesinin vacip olduğunu söylemişlerdir.²⁹² Ebu Hanife, Hz. Peygamber (s.a.v.)’in Muaz (r.a.)’ı Yemen’e gönderirken ona “ İkiyüz dirhemden fazla olan gümüşte zekât yoktur. İkiyüz dirhemde beş dirhem zekât vardır. İkiyüz dirhemi aşan miktar kırk dirheme ulaşmadıkça bu kısımdan ayrıca zekat verilmez. Kırk dirheme ulaşınca önceki beş dirhemle birlikte bir dirhem daha zekât verilir.”²⁹³ şeklinde rivayet edilen hadisi delil olarak kabul etmiştir.

e. Şer’î Dînar Ve Dirhem Miktarı Hakkındaki Görüşler

Bu meseleye selef ve halef âlimlerinden birçok kimse değinmiştir. Mesela; el- Emvâl’de Ebû Ubeyd, Fütuhu’l Büldân’ın sonunda el-Belazûrî, Meâlimü’s-Sünen’de Hattâbî, el- Ahkâmu’s-Sultâniyye’de el-Maverdî, en-Nukudu’l-Kadimetü’l İslamiyye’de el-Makrîzî, el-Mukaddime’de İbn Haldun, eserlerinde bu konuyu ele alan âlimlerden bazılarıdır.²⁹⁴

Zikredilen görüşleri İbn Haldun şöyle özetlemiştir: “ İslam’ın başlangıcında, sahabe ve tabiin devrinden beri bir şer’î dirhemden on tanesinin, altından yedi miskal ağırlığında, bir okıyyenin de kırk dirhem olduğunda icma olmuştur. Bu durumda dirhem, dinarın 7/10’udur. Altından miskalin ağırlığı da ortalama büyüklükte 72 arpa

²⁹¹ Darekutnî, Ebû'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed, *Sünen*, Kahire 1966, II/92; Beyhâki, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali, *Sünenü'l Kübrâ*, Dâiretü'l-Maârifil-Osmaniyye, Haydarabad 1355, IV/134

²⁹² İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Muctehîd*, I/275, Miras, *Tecridi Sarih*, V/59, Maverdi, *Ahkâmu's Sultaniye*, 152

²⁹³ Tirmizi, *Sünen*, Zekât 3

²⁹⁴ Kardavi, *Fıkhu'z-Zekât*, I/263

tanesi ağırlığındadır. Altının 7/10'u olan dirhem de 50 2/5 arpa tanesi ağırlığındadır. Bütün bu miktarlar icma ile sabittir.”²⁹⁵

Dinar, meşhur olan görüşe göre, Cahiliye döneminde de İslamiyet döneminde de değişikliğe uğramamıştır. İslami paraların, üzerinde icma edilen bu ağırlıklarıyla Abdülmelik b. Mervan zamanından beri dünyanın dört bir yanına yayıldığında ittifak edilmiştir.²⁹⁶

Gerek ilk devir tarih kitapları gerekse fıkıh kitaplarımız dirhem ve dinarların ağırlıklarının arpa, buğday, hardal gibi hububatla tesbit edildiğini, dinarla miskalin eşit ağırlıkta bulduklarını ve dinarla dirhem arasında 7/10 gibi aritmetik bir bağın bulunduğunu kaydetmektedirler.²⁹⁷ Ancak şer'i dinar ve dirhem'in hububatla tesbitinde farklı rakamlar vermekte oldukları da bilinen bir gerçektir.

Şafii, Maliki ve Hanbelî fakihlerine göre bir dinar 72, bir şer'i dirhem de 50 2/5 arpa tanesidir. Hanefilere göre ise bir dinar 100, bir şer'i dirhem de 70 arpa tanesi ağırlığındadır.²⁹⁸

Fakihler dirhem ve dinarın hububatla ağırlıklarının tayininde gereken titizliği göstermişler, ağırlık tayininde ölçü olarak kullanılacak arpa tanelerinin iki ucu kesik, orta büyüklükte ve kabuksuz olması gerektiğini söylemişlerdir. Bu titizliğe rağmen, öyle anlaşılıyor ki, arpa, buğday, hardal gibi hububatların ağırlıkları, yetiştikleri toprağın nemli ve kurak oluşuna bağlı olarak bölgeden bölgeye değişiklik göstermektedir. Bu sebeple muayyen malzeme ve aynı usulle yapılan ölçümlere rağmen farklı rakamlar ortaya çıkmaktadır. Mesela nemli topraklarda yetişen iki ucu kesilmiş orta büyüklükte ve kabuksuz 70 arpa, kurak arazide yetişen aynı özellikteki 70 arpa ile eşit ağırlıkta olmamaktadır. Bunun sonucu olarak dinar ve dirhem'in ağırlıklarını gram cinsinden ifade etmek istediğimizde az da olsa ortaya farklı

²⁹⁵ Kardavi, *Fıkhü'z-Zekât*, I/263, İbn Haldun, *Mukaddime*, II/17

²⁹⁶ Kardavi, *Fıkhü'z-Zekât*, I/263

²⁹⁷ Belazûrî, *Fütühü'l Büldân*, 451; Kâmil Miras, *Tecridi Sarih*, V/50

²⁹⁸ Kâsânî, *Bedaiu's-Sanai*, II/404; İbn Hümam, *Fethu'l Kadîr*, II/160-161; Miras, *Tecridi Sarih*, V/50-54

rakamlar çıkmaktadır. O halde şer'i dinar ve dirhem in ağırlıklarını ve buna bağlı olarak da altın ve gümüşün gram cinsinden nisab miktarlarını tayin etmekte bizi müşterek bir sonuca götürecektir. Hz. Ömer tarafından esasları ortaya konan, bu esaslar çerçevesinde Abdülmelik b. Mervan döneminde kestirilen sahabe ve tabiûn tarafından kabul edilen İslam sikkelerinin araştırılıp bulunarak tartılmasıdır.²⁹⁹

Mısırlı büyük araştırmacı ve “Hutatu't-Tevfikiyye” kitabının yirminci cüzünü paralara ayıran Ali Mübarek Paşa da bu yolu izlemiştir. Araştırmacılar Paris, Londra, Madrid ve Berlin müzelerinde bulunan İslami paraları incelemeleri sonucunda, Abdülmelik dinarının 4,25 gr. ağırlığında olduğunu tesbit etmişlerdir. Dairetü'l Mearifi'l İslamiyye'de de bu değer zikredilmiştir.³⁰⁰ Bu ağırlık aynı zamanda Bizans'ta yaygın olarak kullanılan altın paranın ağırlığı olan Solidos ağırlığının ve Bizans Solidos ağırlığını esas alan Yunan Drahmisinin ağırlığının aynısıdır. Dolayısıyla miskalin ağırlığının bilinmesi ile dirhem in, danikin, kıratın, habbenin miskal karşısındaki ağırlıklarını bilmek de mümkün olacaktır.³⁰¹ O halde 1 dinar 4,25 gr, 1 dirhem $7 \times 4,25 / 10 = 2,975$ gr. olmaktadır.³⁰²

Tarihi araştırmalar, ilk devir tarihçileri ve fakihler, altın para birimi olan ve miskalle eş anlamda kullanılan dinarın ağırlığının İslam'dan önce de, İslami devirlerde de sabit kaldığı sonucunu vermektedir.³⁰³ Abdülmelik b. Mervan devrinde yapılan ıslahatta altın sikkelerin (dinar) ağırlığı değiştirilmemiştir. Islahatı müteakip itina ile basılan ilk İslam paralarının ağırlık ayarlarını kontrol etmek için aynı ağırlıkta “sence (ç. sencat)” adı verilen cam ölçüler dökülmüştür. Halk bunlara “cam dirhemler” adını vermiştir.³⁰⁴ Mısırın sence adı verilen cam ölçüleri sayesinde, şarkta

²⁹⁹ Özek-Karaman vd., *İbadet ve Müessese Olarak Zekât*, 64

³⁰⁰ Kardavi, *Fıkhü'z-Zekât*, I/268

³⁰¹ Zellûm, *İslamda Maliye*, 268

³⁰² Kardavi, *Fıkhü'z-Zekât*, I/268

³⁰³ Belazûrî, *Fütühü'l Büldân*, 452, Mâverdî, *Ahkâmu's-Sultaniyye*, 195; Makrîzî, *en-Nukûdu'l-Kadîme ve'l-İslâmiyye*, 38

³⁰⁴ Zambaur, *İA* “Dinar”, III/592

alışveriş altın sikkeler ile sayılarak değil tartılarak yapıldığından, dinarın ağırlığının 4,25 gr. olduğunun kontrolü mümkün olmaktadır.³⁰⁵

f. Nisabın Tamamlanmasında Altın ve Gümüşün Birbirine Eklenmesi Hakkındaki Görüşler

Ebu Hanife (150/767), Ebu Yusuf (182/798) ve İmam Muhammed (189/805)'e göre, nisabı tamamlamak için altın ve gümüşten her biri diğerine ilave edilir. Hanefiler bu hususta Bükeyr b. Abdullah b. el-Eş'ec'in " Zekâtın gerekli olması için altın ve gümüşü birbirine eklemek sünnettendir." hadisini delil kabul etmişlerdir.³⁰⁶

Ancak bu ilave konusunda Ebu Hanife kıymeti esas alırken, Ebu Yusuf ve İmam Muhammed nisabın cüzlerini esas almışlardır. Mesela; 100 dirhem gümüşle, 100 dirhem gümüş kıymetinde 10 miskal altına sahip olan kimseye, Ebu Hanife, Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'e göre zekât farzdır. Ancak 50 dirhem gümüşle, 150 dirhem gümüş kıymetinde 10 miskal altına sahip olan kimseye sadece Ebu Hanife'ye göre zekât farzdır; Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'e göre zekât farz değildir.³⁰⁷ Çünkü miskale çevrildiğinde altın ve gümüşün toplamı 20 miskale, dirheme çevrildiğinde 200 dirheme ulaşamamaktadır.

Ahmed b. Hanbel, Şafii, Ebû Dâvud'a göre ise; nisabın aynı cins maldan olması gerektiği için, altın ve gümüş nisabın tamamlanmasında birbirine ilave edilmez.³⁰⁸ Çünkü altın ve gümüş farklı iki cinstir. Nisabın tamamlanması, her biri için ayrı ayrı olarak göz önüne alınır. Saime hayvanlarda farklı cinsler birbirine eklenmediği gibi, burada da biri diğerine eklenmez.³⁰⁹ Bu nedenle altın veya gümüş, müstakil olarak tam bir nisaba ulaşamadığı sürece zekât gerekmez.³¹⁰

³⁰⁵ Zambaur, *İA* "Dinar", III/592

³⁰⁶ Serahsî, *el-Mebsut*, II/192

³⁰⁷ Kâsânî, *Bedâiu's Sanâi'*, II/405-406; Miras, *Tecrîdi Sarih*, V/63-66

³⁰⁸ Maverdi, *Ahkâmu's Sultaniyye*, 152-153

³⁰⁹ Şirbînî, Şemseddin, *Muğni'l-Muhtâc ilâ Ma'rifeti Meâni Elfazi'l-Minhâc*, Dârü'l-Fikr yy., ty., I/389

³¹⁰ Geniş bilgi için bkz. İbn Kudame, *el-Muğni*, II/73; Mâlik b.Enes, *el-Müdevvenetü'l Kübra*, III/108

g. Altın ve Gümüşte Ribâ Hakkındaki Görüşler

İslam hukukçuları arasında faizin haram olduğu konusunda tam bir ittifak bulunmasına rağmen, nerelerde cereyan ettiği konusunda değişik görüşler serdedilmiştir. Bu farklı görüşler faiz hükmüne esas teşkil eden ve her mezhebe kabul edilen faiz illetinin farklı olmasından ileri gelmektedir. Bu konuda üç farklı görüş mevcuttur.

Cins ve Tartı Birliği: Hanefilere göre altın ve gümüşte ribânın illeti cins ve tartı birliğidir. Buna göre, altın altınla veya gümüş gümüşle eşit ve peşin olarak mübadele edilmelidir. Mübadele farklı cinsler arasında gerçekleştiği takdirde - altının gümüşle veya gümüşün altınla mübadelesi gibi – peşin olmak şartıyla istenildiği gibi mübadele edilebilir.³¹¹

Semeniyyet Vafının Galip Olması: Şafilere³¹² ve Maliki mezhebinde yaygın olan görüşe göre,³¹³ altın ve gümüşte ribânın illeti semeniyyet (para olma) vafının galip olmasıdır. Hanbelîlerin Ahmet b. Hanbel'den rivayet ettikleri görüşlerden biri de bu yöndedir.³¹⁴

Para olma vafının altın ve gümüşte galip olması, diğer paraların altın ve gümüşe kıyas edilememesi ve para deyince akla sadece altın ve gümüşün gelmesi demektir. İbn Rüşd eserinde şu ifadeler yer vermektedir: “ Altının altınla, gümüşün gümüşle mübadelesinde bedellerden birindeki fazlalığın faiz olmasındaki illet, altın ve gümüşün semen ve değer ölçüsü olmalarıyla beraber aynı cinsten olmalarıdır.”³¹⁵ Çünkü söz konusu illet, altın ve gümüş dışında başka hiçbir maddede bulunmamaktadır.³¹⁶

³¹¹ Kasanî, *Bedâiu's-Sanâi*, VII/171

³¹² Şîrazî, *el-Mühezzeb fî Fıkhî'l-İmami's-Şâfiî*, I/270; Nevevi, *Mecmu'*, IX/377; Şîrbînî, *Muğni'l-Muhtâc*, II/25

³¹³ İbn Rüşd, *Bidâyetu'l-Muctehîd*, II/97

³¹⁴ İbn Kudame, *el-Muğni*, IV/27; Hammûd, *Tatvîru'l-A'mâli'l-Masrifîyye*, 189

³¹⁵ İbn Rüşd, *Bidâyetu'l-Muctehîd*, II/97; Hammûd, *Tatvîru'l-A'mâli'l-Masrifîyye*, 190

³¹⁶ Nevevi, *Mecmu'*, IX/377; İbn Rüşd, *Bidâyetu'l-Muctehîd*, II/97

Bu görüşe göre, altın ve gümüşün kendi cinsi ile mübadelesinde hem fazlalık ribâsı hem de veresiye ribâsı cereyan etmektedir. Ribânın tahakkuk etmemesi için altının altınla veya gümüşün gümüşle eşit ve peşin olarak değiştirilmesi gerekir. Altın ile gümüş peşin olmak şartıyla istenildiği gibi değiştirilebilir.³¹⁷ Bu tesbite göre, ribâyâ konu olması açısından, altın ve gümüşün külçesi ile işlenmiş arasında fark yoktur. Dolayısıyla altın ve gümüşten yapılmış süs veya kap-kaçak olarak kullanılan maddeler de ribânın kapsamına girmektedir.³¹⁸

Mutlak Semenlik: Bu görüşe göre, altın ve gümüşte ribânın illeti, hiçbir kayıt ya da şart olmaksızın semen olarak kullanılmalıdır. Buna göre, maddesi ne olursa olsun insanların para olarak kabul ettiği tüm maddelerde faiz cereyan eder. Başta İmam Mâlik³¹⁹ (v. 179/795) ve İmam Muhammed (v. 189/796) olmak üzere Maliki, Hanefi, Hanbeli ve Şafii mezheplerinden de altın ve gümüşte ribâ illetinin “mutlak semeniyet” olduğunu kabul edenler vardır.³²⁰

Bir rivayete göre Ahmed b. Hanbel de (v. 241/855), altın ve gümüşte ribâ illetinin mutlak semeniyet olduğu görüşündedir. Altın ve gümüşte ribâ illeti olarak mutlak semeniyet vasfını uygun bulan İbn Kudame (v. 620/1223), Ahmed b. Hanbel'e isnad edilen bu görüşü beyan ettikten sonra şöyle devam eder: “ Hayatın belkemiği semen (para) olduğu için ribânın illeti semeniyet olmalıdır. Eğer altın ve gümüşte ribâ illeti tartı olsa idi veznî malların altın ve gümüş ile veresiyesi uygun olmazdı. Çünkü fazlalık ribâsının iki illeti olan cins ve tartı birliğinden birinin bulunması, veresiyenin haram olması için yeterlidir.”³²¹ Âlimlerin çoğu demir, pamuk ve keten gibi tartı ile satılan mallarda fazlalığın haram olmadığını söylemelerine rağmen dinar ve dirhemlerle veznî malların veresiye alışverişinin caiz olduğu konusunda ittifak etmişlerdir. Şayet “tartı” illet olsaydı dinar veya dirhemle

---

³¹⁷ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Muctehid*, II/98

³¹⁸ Nevevi, *Mecmu'*, IX/380

³¹⁹ Malik b. Enes, *el-Müdevvenetü'l Kübra*, Beyrut t.y., III/115-116

³²⁰ Nevevi, *Mecmu'*, IX/380

³²¹ İbn Kudame, *el-Muğnî*, IV/27

veznî malların veresiye mübadelesinin caiz olmaması gerekirdi. Bu nedenle altın ve gümüşü “semaniyyet” ile illetlendirmek daha uygun olacaktır.³²²

Altın ve gümüşte ribânın illeti için tespit edilen “veznî olma” ve “galibiyetü’s-semen” görüşlerine göre “mutlak semaniyyet” görüşü daha uygun görünmektedir. Zira “veznî olma” ve “galibiyetü’s-semen” görüşlerine göre altın veya gümüş olmadığı için ribânın tahakkuk alanı dışında kalan ve piyasada para olarak kullanılan tüm maddeler, “ mutlak semaniyyet” illeti ile ribânın uygulama alanına girmektedir.

h. Aynî Gelirin Paraya Çevrilmesi Hakkındaki Görüşler

Başta Ebû Hanife (150/762/ olmak üzere İslam hukukçularının bir kısmı, vergi vermede, kıymet veya başka bir cinsin ödenmesini kabul ederler. İmam Şafii (204/819) ise buna cevaz vermemektedir.

Abbasiler devrinde aynî gelirlerin satılıp paraya çevrildiğine dair misaller bulmak mümkündür. Kudame b. Ca’fer ve İbn Havkal gibi müellifler, Abbasiler dönemine ait gelir listelerini sunarlarken, bazı aynî gelirlerin para değeri olarak karşılıklarını da yazmaktadırlar ki, bundan anlaşılan, hazinece bu gelirlerin paraya tahvil edilmiş olduğudur.³²³

Uygulamanın bu yönde olmasına karşılık bir kısım İslam hukukçularının aynî gelirlerin paraya tahviline veya başka bir malla mübadelesine karşı çıktıkları görülmektedir. İmam Şafii; “Zekâta tabi olan bir maldan alınan zekât, olduğu gibi taksim edilir. Başka bir malla mübadele edilmez ve satılmaz.”³²⁴ derken, İmam Malik, bir yerden diğer bir yere naklinde zorluk bulunan bir zekat malının nakil masraflarının, zekât malından değil de fey gelirlerinden karşılanması gerektiği ve ihtiyaç olmayan bölgelerdeki zekat gelirlerinin satılıp paraya dönüştürülemeyeceği

³²² İbn Teymiyye, *Mecmû’l-Fetavâ*, XXIX/469-471; İbn Kayyim el-Cevziyye, *’l-lâmu’l-Muvakki’in*, I/491

³²³ Yeniçeri, *İslamda Devlet Bütçesi*, 173

³²⁴ Şafii, Ebu Abdillâh Muhammed b. İdris b. el- Abbas, *Ümm*, Bulak 1321, II/66

kanaatindedir. Ona göre, zekât mallarının, ihtiyaç bulunmayan bölgeler de satılması durumunda, değerinin altında satılma ve gelirin büyük bir kısmının ziyan edilme ihtimali vardır.³²⁵ Burada İmam Malik'in, halkı zengin ve bolluk içerisinde olan bir beldede zekât mallarının tam değerleriyle satılmayacağı düşüncesinden dolayı aynı zekât gelirlerinin satışına karşı çıktığı anlaşılıyor. İbn Kudâme ise, nakildeki külfet, hastalık ve buna benzer bir takım zorluklar sebebiyle, görevli memurun zekât gelirlerini satabileceğini zikretmektedir.³²⁶

B. MAĞŞÛŞ PARA VE MAĞŞÛŞ PARAYLA MUAMELENİN HÜKMÜ

a. Mağşûş Paranın Ortaya Çıkışı

Mağşûş, kelime olarak halis olmayan şey anlamına gelmektedir.³²⁷ Mağşûş para ise; altın ve gümüş paralara bakır, demir gibi yabancı madenlerin karıştırılması suretiyle yapılan paralardır. İslam hukukçuları eserlerinde zekât, ribâ, sarf ve şirket sermayesi meselelerini ele alırken mağşûş paradan bahsetmektedirler.

Ne asr-ı saadette ne de Hulefâ-i Râşidîn döneminde devletin malî gücünün yegâne dayanağı olan parasına hıyanet edildiği vâki değildir.³²⁸ Para birliği sağlanıp Emevi halifesi Abdülmelik b. Mervan zamanında islami para basıldıktan sonra, bu para, Abbasi halifesi el-Mütevekkil zamanına kadar mağşûş olmadan muhafaza edilmiştir. Ancak el-Mütevekkil'in öldürülmesinden sonra siyasi, mali ve sosyal karışıklıkların artması devletin gelir-gider dengesini de alt üst etmiş, gelir artışı sağlamak ve kamu harcamalarını karşılamak amacıyla paraların gümüşleri karıştırılmış ve ayarları düşürülmüştür. Dirhemlerin ilk defa ayarını düşüren ve

---

³²⁵ Bâcî, Süleyman b. Halef el-Endelüsi, *el-Münteka*, Mısır 1332, II/150

³²⁶ İbn Kudame, *el-Muğnî*, II/674

³²⁷ Fîrûzâbâdi, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, II/410

³²⁸ Miras, *Tecrîdi Sarih*, V/99

karıştıran Ubeydullah b. Ziyad'dır. Bu zât, 64/686 yılında Basra'dan kaçmadan kısa bir süre önce karışık paralar bastırmıştır.³²⁹

b. Mağşuş Para Çeşitleri

Fukaha, içerisine altın ve gümüşle beraber başka madenler de karıştırılmış olan paraları, katkı maddesinin azlığına çokluğuna göre üç kısma ayırmışlardır.³³⁰

Karışım miktarı, hâlis maddesinden az olan paralar: “Hüküm çok olana göre verilir” kaidesine dayanarak; gümüşü çok olan para gümüş, altını çok olan para da altın hükmünde kabul edilmiştir.³³¹ Böyle paralar birbiri ile değiştirildiğinde veya karz (ödünç) olarak verildiğinde tartı ve sayı bakımından eşit olması gerekir.³³² Buna göre; mesela 3/2'si gümüş, 3/1'i bakır olan veya 4/3'ü gümüş 4/1'i bakır olan para, saf gümüş hükmünde kabul edilir ve halis gümüş para ile değiştirildiği zaman, ancak misli misline değişim caiz olur. Burada şu hususu belirtmekte de fayda vardır. En iyi halis parada bile yabancı madde bulunmakta, bakır vb. bir madenle karıştırılmadan altın ve gümüş darbı mümkün olmamaktadır. Çünkü yüzde yüz altın ve gümüş, yapı itibariyle çok yumuşak madenler olduğundan, tedavül esnasında karşılaşılabilecek zorluklardan kısmen dahi olsa muhafaza edilebilmesi ve sertleştirmek maksadıyla içlerine bir miktar bakır vs. gibi az kıymetli bir maden ilave etmek suretiyle az miktarda tağşiş yapılması mecburidir.³³³

Karışım maddesi ile hâlis maddesi birbirine eşit olan paralar: Bunlar alışverişlerde ve karz akdinde, karışımı az, halisi galip olan paralar gibi; sarf (change-para değiştirme)'da ise karışımı galip, halisi az olan paralar gibi muamele görürler. Bu tür paralar, kendi cinsindeki halis para ile değiştirildiğinde, halis paranın ağırlığı bu paradaki aynı cins maddenin ağırlığından daha fazla olmadıkça akit caiz

³²⁹ Makrîzî, *en-Nukûdu'l-Kadîme ve'l-İslâmiyye*, 49

³³⁰ Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi'*, VII/90

³³¹ İbn Âbidîn, *Tenbîhü'r-Rukûd alâ Mesâilî'n-Nükûd*, İstanbul 1319, II/61-61; İbn Âbidîn, *Reddü'l Muhtâr*, II/31

³³² Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi'*, VII/90; İbn Nüceym, *Bahru'r-Râik Şerhu Kenzi'd-Dekâik*, II/245

³³³ Kuyucak, Hazım Atıf, *İktisat Desleri*, İÜİF Yayınları, İstanbul 1960, 559

değildir. Zira iki eşitten biri diğerine karşı galip olmayınca, ikisinin de nazar-ı itibara alınması gerekir.³³⁴

Karışım maddesi halis maddesinden çok olan paralar: Bunlar halis para (dirhem ve dinar) hükmünde değildirler. Bu sebeple birbirleriyle kendi cinsi ile değiştirildiği zaman tartı ve sayı bakımından yekdiğerinden fazla olarak alıp vermek sahih olur.³³⁵

Gümüş galip altın az olduğu zaman, mesela 3/2'si veya daha fazlası gümüş olduğunda, bu para gümüş kabul edilmez. Çünkü altın, kıymet bakımından gümüşten daha yüksektir. Bu sebeple altın, kendisinden daha aşağı kıymette olan gümüşe tabi olamaz.³³⁶

c. Para Tağşîşi Yasağı

Sikkelerin kıymetli maden nisbetinin azaltılması işlemine tağşîş denilmektedir.³³⁷ Uygulamada dirhemın kıymeti, ihtiva ettiği gümüşün kıymetine denk olduğundan, sikkenin ağırlığının azaltılması yada çoğaltılması kıymetine nasıl tesir ediyorsa, sikkelerin tağşîşe uğraması da, paraların kıymetine o derece tesir etmiş, her tağşîş hadisesinde yeni sikkelerin satın alma gücü, ihtiva ettikleri madenin kıymetine inmiştir. Paranın tağşîşi, sadece kıymetini düşürmekle kalmamış, insanlar “kötü para iyi parayı piyasadan kovar” kaidesine göre hareket ederek, borçlarını mağşuş paradan öder, iyi parayı saklar, eritip külçe haline getirir veya mağşuş olan paralara nisbetle bir prim karşılığı verir hale gelmişlerdir.³³⁸

Mağşuş dirhemın, para otoritesinin belirlediği nominal değerinin madenî değerinden daha fazla olması, günümüzdeki enflasyona benzemektedir.³³⁹ İslam hukukuna dair kaynaklarda tağşîş, zuyûf ve süttük gibi terimlerle ifade edilen

³³⁴ Molla Hüsrev, *Dürer*, II/205; İbn Nüceym, *Bahru'r-Râik Şerhu Kenzi'd-Dekâik*, VI/218

³³⁵ İbn Nüceym, *Bahru'r-Râik Şerhu Kenzi'd-Dekâik*, VI/217

³³⁶ İbn Âbidîn, *Reddü'l Muhtâr*, II/32-33

³³⁷ Kuyucak, *İktisat Desleri*, 353

³³⁸ Kuyucak, *İktisat Desleri*, 353

³³⁹ Hasenî, *İslamda Para*, 67

enflasyon³⁴⁰ “para değerinin düşmesine ve fiyatların yükselmesine sebep olan bir olay” şeklinde tanımlanmaktadır.³⁴¹ Başka bir ifade ile, fiyatların genel artışı ile ifade edilen iktisadi dengesizliktir.³⁴²

Klasik İslam hukuku kaynaklarında paranın değer kazanması veya kaybetmesi daha çok fels ve mağşuş paralar üzerinde söz konusu olmuş ve hükümler bu çeşit paralar için konulmuştur. Altın ve gümüşten basılan dinar ve dirhemlerin madeni değeri, piyasadaki satın alma gücüne eşit olduğu için, bu paralar diğerleri kadar enflasyondan etkilenmemiştir.

İktisatçılar enflasyon sebeplerinin başında genellikle devletlerin malî sıkıntılarının geldiğini söylemektedirler. Madeni sikkelerin tedavül ettiği zamanlarda, mali ihtiyaçları karşılamak için başvurulmuş çare tağşîş idi. Bu da eldeki altın ve gümüş meskûkâtı eriterek, karışımındaki kıymetsiz maden nisbetini arttırmak ve yeniden sikke basarak tedavüle sürmek suretiyle yapılıyordu ki, sonuç itibariyle tedavül hacmi artmış oluyor³⁴³, böylelikle devlet, kendi belirlediği nominal değerle madeni değer arasındaki farkı kâr olarak elde ediyordu.³⁴⁴

Bu durum, servet ve gelir dağılımında değişikliklere, üretim ve hizmet kalitesinin bozulmasına, sosyal gerginlik ve bunalımların doğmasına ve şiddetlenmesine, toplumda ahlâkî bozulmalara ve manevî değerlerin yitirilmesine, siyasi istikrarsızlıkların oluşmasına sebep olmaktadır.³⁴⁵ Herhangi bir zamanda, bir devletin elindeki mâlî imkânlar, zaruri giderlerini karşılayamayacak olduğunda ilk yapılması gereken şey sikkelerde tağşîş yapmak değildir. Herşeyden önce mevcut vergileri arttırmak, yeni vergiler ihdâs etmek ve istikrâz (borçlanma) usulüne başvurmak imkânları vardır. Fakat vergi uygulamalarını arttırmak halk tarafından iyi

---

³⁴⁰ İbn Âbidîn, *Reddü'l Muhtâr*, IV/218

³⁴¹ Feridun Ergin, *Ak İktisat Ansiklopedisi*, Ak Yayınları, İstanbul 1973, I/279

³⁴² *Meydan Larousse*, Meydan Yayınevi, İstanbul 1978, IV/266

³⁴³ Kuyucak, *İktisat Desleri*, 403

³⁴⁴ Hasenî, *İslamda Para*, 67

³⁴⁵ Ergin, Feridun, *Para Siyaseti*, İÜİF Yay., İstanbul, 1966, 266, 291-292

karşılanmadığı ve istikraz usulü ile para bulmak da kolay olmadığı için, para tağşîşi en kolay çözüm olarak telakki edilmiştir.³⁴⁶

İslamiyet, “ Bizi aldatan bizden değildir.” hükmü gereğince, hangi tür malda olursa olsun tağşîşin her çeşidini yasaklamıştır. Yasaklardan birisi de, malların kıymetlerinin takdirinde kullanılan paranın tağşîşidir. Çünkü malların kıymetlerinin bilinmesi veya malların kıymetlerinde ihtilaf edilmesi halinde para, insanlar arasında hakem vazifesi görmektedir.³⁴⁷

Neylü’l Evtâr’da şöyle denilmektedir: Darbedilen fülûs ve dinarların kırılması da, aynı dirhemlerin kırılması hükmündedir. Özellikle altın ve diğer madenlerin damgalanıp para olarak tedavül etmesi müslümanlar arasında çokça cari ise, her çeşit paranın kırılması sakıncalıdır.³⁴⁸

Basılmış bulunan dinar ve dirhemler, kırılmalarını gerektiren bir sebep bulunmadıkça kırılmazlar. Ancak züyûf olduklarından veya sahih para olup olmadıklarından şüphe edilirse, kırılıp eritilmeleri caizdir. İslamın ilk dönemlerinde paralar veznî olarak değil, adedî olarak tedavül ettiğinden bazı insanlar bu dirhemlerin etrafından kırıntı yapmışlar,³⁴⁹ Peygamberimiz de, müslümanların tedavüldeki paraları kırıp kesmeyi yasaklamıştır.³⁵⁰ Çünkü tağşîş, paraların ağırlıklarında noksanlaştırma demek olduğundan, paraların ele geçtiğindeki değerden aşağı düşürülmesi karşı tarafın malının zayi olmasına sebep olmakta, kırılan parçaların toplanıp eritilmesi suretiyle de yüksek meblağda bir haksız kazanç elde edilmektedir. Filhakika Hz. Şuayb’ın kavminin helak olmasına da paralarda yaptıkları tağşîşten vazgeçmemelerinin sebep olduğu çeşitli eserlerde

³⁴⁶ Kuyucak, *İktisat Desleri*, 403

³⁴⁷ Hasenî, *İslamda Para*, 117

³⁴⁸ Şevkanî, *Neylü’l Evtar*, Kahire 1971, V/251

³⁴⁹ İbnü’l Esîr, *en-Nihâye fî Garîbi’l-Hadis ve’l-Eser*, Dâru İhyai’l-Kütübi’l-Arabiyye, Kahire 1963, I/90

³⁵⁰ Ebu Dâvud, Süleyman b. Eş’as es-Sicistânî, *Sünen-i Ebî Dâvud*, İstanbul 1983, IV/348; İbn Mâce, *Sünen*, Dâru İhyai’l Kütübi’l Arabî, Kahire ty., II/761

zikredilmektedir.³⁵¹ İşte bu sebeplerden ötürü, paraları kırıp paralıktan çıkarmak haram kılınmıştır.³⁵²

d. Sarf Akdi ve Mağşûş Parayla İlgili Görüşler

Kelime anlamı çevirme, değiştirme ve fazlalık olan sarf kelimesi³⁵³, ıstilahta paraların birbiri ile mübadele edilmesini ifade etmektedir.³⁵⁴ Fıkıhta sarf akdi, satım akdinin bir türü olarak değerlendirilir.³⁵⁵ Bu sebeple sarf konusu, fıkıh literatüründe genellikle "alım satım" (kitâbü'l-büyû') bölümünün bir alt başlığı olarak incelenmiştir.

Fıkıhda "bey'i sarf", "mübadele-i nukûd" olarak da ismi geçen sarf akdi, bey'in bir nevidir. Bey'i sarf, bir mecliste elden ele, ziyadesiz ve vadesiz para değişiminden ibaret olup, karşılıklı olarak kabzetme ve tesellüm ile gerçekleşir. Bu tebdil muamelesinde bulunan kişiye "sarraf" denilmektedir. Ulema, ilgili hadislerle istinaden sarf muamelesinde tarafların parayı kabzetmelerinin şart olduğunda ittifak etmişlerdir.³⁵⁶

Sarf akdi ile ilgili rivayet edilen hadislerde, genellikle ribâ konusu üzerinde durulmakta, ribâyâ düşmeden para değişiminin nasıl yapılabileceği izah edilmektedir. Ber'a b. Azib ve Zeyd b. Erkam sarf akdiyle ilgili olarak şöyle demektedirler: "Biz Hz. Peygamber zamanında ticaretle uğraşırdık. Hz. Peygamber'e sarf akdini sorduk: 'Peşin olunca bir sakıncası yoktur, veresiye olursa uygun olmaz.' cevabını verdi."³⁵⁷

³⁵¹ Şevkanî, *Neylü'l Evtar*, V/252

³⁵² İbn Âbidîn, *Reddü'l Muhtâr*, IV/98

³⁵³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, IX/189-193

³⁵⁴ Mavsîlî, *el-İhtiyâr*, II/39; Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi*, VI/532; İbn Nuceym, *Bahru'r-Râik Şerhu Kenzi'd-Dekâik*, VI/209

³⁵⁵ Serahsi, *Mebstût*, XIV/2

³⁵⁶ Miras, *Tecrîdi Sarih*, VI, 358, 453-454

³⁵⁷ Tahavi, Ebu Ca'fer Ahmed b. Muhammed, *Şerhu Müşkili'l-Asar*, (Nşr. Şuayb Arnaut), Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1994, XV, 331

İslam hukukuna göre, bedellerden biri kabzedilince, eşitliğin temini için diğerinin de o mecliste kabzedilmesi gerekir.³⁵⁸ Eğer bedellerden biri teslim edilmeden taraflar meclisten ayrılırlarsa, ribâ olduğu için akit batıl olmaktadır. Bu konuda İslam bilginleri arasında icma vardır.³⁵⁹

Aynı cins paralar ağırlıkları eşit bir şekilde değiştirilir, değişimde kalite ve kuyumculuk farkı dikkate alınmaz.³⁶⁰ Fakihlerin çoğunluğu, aynı mecliste kabz şartının altın ve gümüş cinsi paralar için geçerli olduğunu kabul etmekte ise de, bazı hukukçular aynı şartın râic felslerin altın ve gümüşle değişiminde aranmayacağını ifade etmektedirler.³⁶¹

İbn Mesud (v. 32/652) Hz. Ömer zamanında Kûfe’de beytûlmal görevlisi iken, başlangıçta işçiliği cins farkı gibi kabul etmiş ve iki farklı işçilik arasındaki fazlalığı caiz görmüştür. Ancak daha sonra Hz. Ömer’e bu husustaki görüşünü sormuş, O da bu uygulamanın yanlış olduğunu belirtmiştir.³⁶²

Sarf ve ribâ konusunda mağşuş ve halis paranın hükmü Hanefilere göre aynıdır. Onlara göre cins birliği durumunda, miktarların eşit olması ve teslimin aynı anda yapılması şarttır. Çünkü Rasulullah; “Altın karşılığında altını, ağırlıkları eşit olarak satın, birini diğerinden fazla yapmayın. Gümüş karşılığında gümüşü ağırlıkları eşit olarak satın, birini diğerinden fazla yapmayın. Altın ve gümüşten mevcut olmayanı, mevcut olana satmayın” buyurmuştur.³⁶³

Şafiilere göre mağşuş dirhemin, mağşuş veya saf dirheme satımı caiz değildir. Çünkü bu paralar ribevi özellikteki iki malı ihtiva etmektedirler. Onların bu konudaki prensibi şöyledir: Bir satış iki farklı ribevi malı veya bir ribevi bir de ribevi olmayan iki malı ihtiva ediyorsa bu caiz değildir. Onlar bu görüşlerini şu hadise dayandırmaktadırlar: “ Ben Hayber günü içinde altın ve inci bulunan bir gerdanlığı

³⁵⁸ Heyet, *el-Fetava’l Hindiyye*, Matbaatü’l-Emiriyye, Mısır 1310, III/217

³⁵⁹ el-Kâsânî, *Bedâiu’s-Sanâi*, VII/168-170; İbn Hümam, *Fethu’l Kadîr*, VI/261-262

³⁶⁰ Mavsîlî, *el-İhtiyâr*, II/31

³⁶¹ Serahsi, *Mebûsûl*, XIV/24

³⁶² Serahsi, *Mebûsûl*, XIV/78

³⁶³ Mavsîlî, *el-İhtiyâr*, II/39

on iki dinara aldım. İnciyi gerdanlıktan ayırdığımda, aldığım malın bu meblağdan daha fazla olduğunu gördüm. Bunu Rasulullah'a anlattım. O da: 'Bu madenler ayrılmadan satış yapılmaz.' buyurdu."³⁶⁴

Maliki mezhebine göre, mağşuş dirhemlerin farklı cins paraya satımı kabzın aynı anda olması şartıyla caizdir. Kendi cinsine satış yapılırsa, miktarın eşit olması gerekir.³⁶⁵

Hanbelî mezhebine göre, mağşuş paraların aynı cinse karşılık satımı, mağşuşiyet miktarı eşitse caizdir. Onlara göre, dirhemlerde az miktarda katkı sürekli bulunduğundan, bu miktar önemli değildir. Ancak altın ve gümüşle katkı arasındaki fark fazlaysa veya miktar bilinmiyorsa, satım caiz değildir. Mağşuş paranın saf paraya satımı da caiz değildir. Çünkü saf paradaki altın miktarı, mağşuş paradaki altın miktarından fazladır.³⁶⁶

Sarf akdinde tarafların her ikisi için de şart muhayyerliği hakkı yoktur. Zira böyle bir muhayyerlik, mülkiyetin oluşmasına veya tamamlanmasına engel teşkil etmektedir. Böyle bir şartın bulunması durumunda akit fasit olmaktadır. Ancak akit meclisinde şartı ileri süren taraf şartından vazgeçerse, akit fasitlikten çıkıp cevaza dönüşür.³⁶⁷

Sarf akdi, İslam hukukçuları tarafından ribâ gerekçesiyle vadeli olması kabul edilmeyen akitler arasında sayılmaktadır.³⁶⁸ Dolayısıyla bedellerin tesliminin gecikmesi durumunda, kabz da gecikecek ve akit fasit olacaktır.³⁶⁹ Farklı paraların değişiminde vadenin yasaklanmasının sebebi açıktır. Akdin tarafları, kabzın tehiriyle

³⁶⁴ Müslim, *Sahih*, Müsakat 90, V/113

³⁶⁵ Sahnûn, Abdüsselâm b. Said, *el-Müdevvene*, Dârul Kütübi'l İlmiyye, 1994, III/33-39

³⁶⁶ İbn Kudâme, Muvaffâkuddîn Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Muhammed (ö. 620/1223), *el-Muğni*, Kahire 1992, IV/174; el-Behûfî, *Keşfu'l Kıma*, III/261

³⁶⁷ Mavsîlî, *el-İhtiyâr*, II/39-40; Bilmen, *Istılâhâtü Fıkhiyye Kâmusu*, VI/91; Zuhaylî, Vehbe, *el-Fıkhu'l-İslamiyye ve Edilletuhû*, Dâru'l Fikr, Dımaşk 1989, IV/638

³⁶⁸ İbn Nüceym, Zeynuddin, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, Dâru'l Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1985, 356

³⁶⁹ Mavsîlî, *el-İhtiyâr*, II/40; Zuhayli, *el-Fıkhu'l-İslamiyye ve Edilletuhû*, IV/638

bir fazlalık elde etmek suretiyle haksız kazanç elde etmeyi arzu edebilirler.³⁷⁰ İşte bu fazlalığı engellemek için sarf akdinde süre kabul edilmemektedir.

Sarf akdinde bir paranın yerine başka bir paranın ödenmesi konusunda da fakihler ihtilaf etmişlerdir. Hanefiler, Malikiler, yeni görüşe göre Şafîler ve Hanbelîlerden oluşan cumhur, akit meclisinde bedellerin kabzedilmesi şartıyla bunun caiz olacağını söylemişlerdir. Önceki görüşlerinde Şafîler ve bazı Malikiler ise caiz olmayacağı görüşündedirler.³⁷¹

Caiz olduğunu söyleyenlerin delilleri, İbn Ömer'den rivayet edilen hadistir. O söyle demiştir: “*Ben Baki’de deve satıyorum. Dinar karşılığında satıp dirhem alıyorum; dirhem karşılığında satıp dinar alıyorum.* Allah elçisi söyle buyurdu: “*Ayrılırken aranızda alacak verecek kalmamak üzere günün fiyatı ile almanda bir sakınca yok.*”³⁷² Hadisi şerif açıkça, taraflar ayrılmadan birbirleri üzerinde bu işlemle ilgili hakları kalmadığı müddetçe işlemin caiz olacağına delalet etmektedir. Araştırmacılar, borcu başka bir döviz cinsinde ödemenin, iki şartla caiz olacağını söylemişlerdir. Birincisi; fiili kabz gerçekleşmeli, ikincisi; kabz anındaki cari fiyattan olmalıdır. Bedellerin eşit olması gerekmez. Çünkü sarf akdinde cinsler farklı olduğunda bedellerin eşit olması şartı aranmaz. Kabzın şart koşulmasının sebebi, bunun bir sarf akdi olması sebebiyledir.³⁷³

Caiz olmadığını söyleyenler ise, sarf akdinde kabzın sıhhat şartı olduğunu, bu durumda ise bu şartın gerçekleşmemiş olacağını söylemişlerdir.³⁷⁴ İki kişinin birbirinde farklı para birimlerinde alacağı olduğunda, paraları kabzetmeksizin karşılıklı borçlarını ödemiş olmaları durumu da buna benzemektedir.

---

³⁷⁰ Cündî, Muhammed Şehat, *Fıkhu'l Teâmüli'l-Mâli ve'l-Masrafi'l-Hadis*, 215

³⁷¹ İbn Kudame, *el-Mugnî*, VI/36

³⁷² Nesâî, Ebû Abdîrahmân Ahmed b. Su'ayb b. Ali b. Sinan (v.303/915), *Sünen-i Nesâî*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1981, *Büyü'* 50, 52

³⁷³ İbn Kudame, *el-Mugnî*, VI/36

³⁷⁴ İbn Kudame, *el-Mugnî*, VI/36

C. FÜLÛS VE FÜLÛSLE MUAMELENİN HÜKMÜ

Gerek İslamdan önce, gerekse İslami dönemde bazı ufak tefek ucuz malların alınması ve alışverişlerde tesadüf edilen küsüratın ödenmesi için, altın ve gümüşün dışında yumurta, ekmek, boncuk ve denizden çıkarılan bazı maddeler para olarak kullanılmıştır. Buradan hareketle insanlar altın ve gümüşün dışında bazı metallere fels denilen paralar ihdas etmişler ve bu paralarla alışverişe başlamışlardır.³⁷⁵

a. Fels Kavramı

Altın ve gümüş dışındaki diğer maden ve maddelerden yapılan paralara, İslam Hukukunda “fels (ç. Fülûs)” adı verilmektedir.³⁷⁶ Fels’le genelde bakır sikkeler kastedilmiş olsa da, ağırlık ve büyüklükleri hesaba katılmaksızın, bütün bakır, bronz, demir ve bu maddelerin kalay ve kurşun gibi maddelerle olan alaşımlarından basılan sikkeler için de “fels” kavramı kullanılmaktadır.³⁷⁷

“Fels” sözcüğünün, Arap diline, Latince “follis”ten geçtiği öne sürülmüştür.³⁷⁸ Follis, İmparator I. Anastius (491-518)’un meskûkât nizamnâmesinde 40 nummialık³⁷⁹ Bizans sikkelerinin adıdır. Bizans follis’lerinin arkasında değerini gösteren M (= 40) işareti vardır. Bu sikkelerin ağırlıkları önceleri yaklaşık olarak 30 gr. iken, bu miktar zamanla azalmış, Müslümanların Suriye’yi fethettikleri sıralarda 6 gr.’a kadar düşmüştür. Değişik büyüklükte olan Bizans bakır sikkelerinin ayarı VII. yüzyıldan sonra tamamen bozulmuştur.³⁸⁰

Müslüman Araplar, Suriye’nin fethinden sonra bu bakır sikkeleri kullanmamışlardır. Ancak Bizans topraklarında uygulanan para sistemini taklit etmişler, Emeviler dönemi ile Abbasilerin ilk dönemine kadar Bizans modeline uygun bakır sikkeler basmışlardır. En eski İslam bakır sikkesi 16/638 yılında

³⁷⁵ Makrîzî, *en-Nukûdu’l Kadîme ve’l-İslâmiyye*, 66

³⁷⁶ Serahsi, *Mebûsât*, XII/137; İbn Nüceym, *Bahru’r-Râik Şerhu Kenzi’d-Dekâik*, VI/143

³⁷⁷ Mahlûf, Hasaneyn Muhammed, *et-Tibyân fi Zekâti’l-Esmân*, Mısır 1944, 21; Artuk, *DİA*, “Fels”, IX/354-355

³⁷⁸ Kermelî, *Resâilu fi’n-Nukûdu’l-Arabiyye ve’l-İslâmiyye ve’l-İlmu’n-Nümiyyât*, 68

³⁷⁹ Nummia: Latince kökenli bir kelime olup, akçe, madeni para, ufaklık para anlamlarına gelir.

³⁸⁰ Zambaur, “Fels”, *İA*, IV/539

Dımeşk'te basılmıştır. Felsler, Araplar tarafından mutlak şekilde değerli bir sikke olarak değil ancak kesirleri tamamlamak için ufaklık para şeklinde telakki edilmiştir.
381

Fels darbı hükümdarlık hukukundan sayılmadığı için, valiler ile mahalli yöneticiler bu konuda tamamen serbest bırakılmıştır. Bundan dolayı farklı ağırlık ve ebatlarda felsler basılmış, dinar ve dirhem aksine felsin tedavülü sadece basıldıkları bölgelerle sınırlı kalmıştır.³⁸² Hakiki bir kıymeti olmayan felslerin itibari bir kıymete sahip olmasından dolayı piyasada para gibi tedavül edebilmesi, devlet tarafından para olarak kabul edilmesine ve herkesin bunlara para nazarıyla bakmasına bağlıdır.³⁸³

Ehli rivayetin felsler hakkında bir haber nakletmemeleri, asr-ı saadette ve hulefâ-i râşidîn devirlerinde “fels” adıyla bir paranın tedavülde olmadığına delalet etmektedir. Abdümelik döneminde bakır paralar tedavül etmeye başlayınca, fukaha da bu paralardan bahsetmeye başlamış; bunlara zekât lazım olup olmadığı, aynından mı yoksa kıymeti üzerinden mi zekât verilmesi gerektiği tartışılmış; altın ve gümüş gibi, hakkında nass varid olmadığı için de hükmüyle ilgili meselelerde kıyas yoluna gidilmiştir.³⁸⁴

İslam Hukukçuları fülûs geçerli oldukça, ticari işlemlerde semen olmasını caiz görmüşlerdir. Buna göre fülûste semen hükümleri uygulanır.³⁸⁵ Mesela, fülûsle buğday, yağ gibi mislî mallar alınır, bu mislî mallar mebî, fülûs de semen olmaktadır.

b. Felslerde Zekât

Hanefiler'e göre altın ve gümüşe taallük eden zekât, altın ve gümüşün fitrî olan veya örfî olarak devam edegelen semeniyetleriyle muallel bir şer'î hüküm olduğundan semen olarak tedavülde bulunan ve bu suretle nemâ ve ticareti faydalı

³⁸¹ Artuk, *DİA*, “Fels”, XII/310

³⁸² Artuk, *DİA*, “Fels”, XII/310

³⁸³ Serahsi, *Mebûsât*, XII, 137; İbn Nüceym, *Bahru'r-Râik Şerhu Kenzi'd-Dekâik*, VI/143

³⁸⁴ Miras, *Tecrîdi Sarih*, V/74

³⁸⁵ İbn Âbidîn, *Reddü'l Muhtâr*, IV/242

olan fülûs, nakdeyne kıyas edilerek zekâta tabi olur. Fülûsun revacı arttığından, sahibi ister onu ticarete kullansın isterse ihtiyacı için harcasın, isterse biriktirsin, hiçbir farka tabi olmayarak zekât lazım gelir.³⁸⁶

Ebu Hanife ve Ebu Yusuf'a göre felsler, ıstılahen para kabul edilmekle birlikte, râic oldukları sürece bütün yönleriyle altın ve gümüş gibidir. Değerinin sabit olması ya da sabit olmaması tarafların kabulüne bağlıdır. Başkalarının bunları para olarak kabul etmemeleri önemli değildir. İmam Muhammed'e göre ise, felsler râic oldukları sürece altın ve gümüş gibidir. Değerinin sabit olması ya da sabit olmaması topluma bağlıdır.³⁸⁷

Adedî olduğu için sayılarak mübadele edilen felsler³⁸⁸, İmam Muhammed'e göre örfen para, yani altın ve gümüş hükmünde, olduklarından, bütün şirketlerde sermaye olarak kabul edilebilmektedir. Fakat Ebu Hanife ve Ebu Yusuf'a göre, felslerin semeniyyeti aslî değildir. Bu nedenle onlara göre felsler, ticaret malı hükmünü almakta, ticaret malı ise sermaye olamamaktadır.³⁸⁹

İmam Şafii'ye göre, Hz. Peygamber ve O'ndan sonrakilerin bu metallere zekât almamaları ve nitelik bakımından altın ve gümüşten farklı olmalarından dolayı felsler zekâta tabi değildir. Bunlar altın ve gümüşe kıyas da edilemez. Çünkü altın ve gümüş bütün memleketlerde felslere nazaran daha yaygındır. Altın ve gümüş karşılığında diğer metaller, vadeli olarak ve belli bir tartıyla satın alınabilir.³⁹⁰

Malikilere göre, damgalı felslerde yani altın ve gümüşten başka rayic olan herhangi bir madeni para zekât vacip değildir.³⁹¹ Hanbelîlere göre ise; fülûsun

---

³⁸⁶ Miras, *Tecrîdi Sarih*, V/76

³⁸⁷ Serahsî, *Mebûsât*, XII/118; İbn Hümam, Kemalüddin Muhammed b. Abdilvahid, *Şerhu Fethi'l Kadîr*, Dâru'l Fikr, Beyrut ty., VI/162, İbn Âbidîn, *Reddü'l Muhtâr*, IV/242

³⁸⁸ Serahsî, *Mebûsât*, XIV/27

³⁸⁹ Zeylâi, Fahrüddin Osman b. Ali, *Tebyinü'l Hakâyık Şerhu Kenzi'd Dakâik*, El Matbaatü'l-Âmiriyye, Bulak 1324, III/316

³⁹⁰ eş-Şafii, Muhammed b. İdris, *er-Risale*, (Terc. İ.Çalışkan-A.Şener), TDV Yayınları, Ankara 2007, 113

³⁹¹ Miras, *Tecrîdi Sarih*, V/76

kıymeti nisab miktarına ulaşırsa zekât verilir. Fülûsun zekâtı altın ve gümüşten ayrılamaz, bilakis altın ve gümüşle değer bulur.³⁹²

c. Felslerde Riba

Felslerde ribâ konusunun daha iyi ifade edilebilmesi ve anlaşılabilmesi bakımından, ribâ kavramı üzerine kısa bir izahatın yapılmasının faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Genel olarak kullanıldığında mutlak manada artışı, fazlalaşmayı ve çoğalmayı ifade eden “ribâ”³⁹³, “ Allah alışveriş helal, ribâyı haram kılmıştır.”³⁹⁴ nev’indeki ayetlerle Kur’an’da; “ Rasulullah altın karşılığında altının, gümüş karşılığında gümüşün, buğday karşılığında buğdayın, arpa karşılığında arpanın, hurma karşılığında hurmanın, tuz karşılığında tuzun satışını yasakladı. Ancak mübadelenin peşin ve miktarın eşit olması müstesna. Kim arttırırsa faize girmiş olur. Altını gümüş karşılığında peşin almak şartıyla dilediğiniz gibi, buğdayı arpa karşılığında peşin almak şartıyla dilediğiniz gibi satabilirsiniz”³⁹⁵ nev’indeki ifadelerle de Hadis’lerde kesin olarak yasaklanmıştır.

İslâm’ın haram kıldığı ribâ, cahiliye döneminde bilinen ve ödünç işlemlerinden kaynaklanan nesie ribâsı ile Hz. Peygamber’in yasaklamasıyla insanların tanıdığı alış-veriş ribâsından oluştuğu için İslam hukukçuları ribâyı ikiye ayırarak tarif etmişlerdir. Ribânın bu iki çeşidi göz önünde bulundurularak genel tarifleri yapılmışsa da, ribâ kavramının muhtevasıyla ilgili içtihat farklılıkları, birbirinden farklı tariflerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

---

³⁹² el-Behuti, *Keşful Kima*, Dâru’l Fikr, Beyrut 1982, II/235

³⁹³ İbn Manzûr, *Lisânu ’l-Arab*, XIV/304-307; el-Askalânî, Ahmed b. Ali b. Hacer Ebû’l-Fadl, *Fethü ’l-Bâri bi-Şerhi Sahîhi ’l-Buhârî*, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut 1379, IV/313

³⁹⁴ Bakara 2/275

³⁹⁵ Ebu Dâvud, *Sünen*, IV/278

Ribe'l Cahiliyye (Ribe'n Nesfe): Nesie ribâsı, satım akdinden veya karz vermekten doğan bir borç için vade durumuna göre eklenen fazlalıktır.³⁹⁶ Bedellerden birinin tehirli olmasından dolayı “nesie ribâsı” olarak adlandırılan³⁹⁷ bu çeşit ribâyâ; borç işlemlerinde cereyan ettiği için “karz/deyn ribâsı”;³⁹⁸ cahiliye döneminde yaygın olmasından³⁹⁹ ve Hz. Peygamber’in de bu çeşit ribâ için cahiliye ribâsı ifadesini kullanmasından dolayı “cahiliye ribâsı”;⁴⁰⁰ haramlığı Kur’ân’la sabit olması nedeniyle “Kur’ân ribâsı”⁴⁰¹ da denilmiştir. İbn Kayyim (v.751/1350) nesie ribâsını “celî ribâ” olarak isimlendirir ve İslam’ın yasakladığı asıl ribânın da bu çeşit ribâ olduğunu belirtir.⁴⁰² Nesie ribâsı, hem âyetlerle⁴⁰³ hem de hadislerle⁴⁰⁴ haram kılınmıştır.

Ribâ ile ilgili hadislerde sözü edilen maddelerin mutlaka peşin olarak değiştirilmesi emredilmiş, bedellerden birinin peşin diğerinin vadeli olması halinde ribânın gerçekleşeceği bildirilmiştir. İşte bu tip muamelelerde ribâ, gecikmeden kaynaklandığı için bu ribâ çeşidine “nesie ribâsı” denilmiştir.

Ribe'l-Fadl (Ribe'n Nakd): Fazlalık ribâsı, aynı cins (misli) malların peşin mübadelesinde iki bedelden birinin diğerinden fazla olmasıdır.⁴⁰⁵ İslam hukukçuları, şart koşulan karşılıksız ve hakikî fazlalığın alış-verişi ribâyâ çevirmesinden dolayı, bu tür muamelelere “Ribe'l-Fadl” (fazlalık ribâsı) demişlerdir. Peşin alış-verişlerde cereyan etmesi sebebiyle fazlalık ribâsına “ribe'n-nakd” (peşin ribâ) da denilmiştir.⁴⁰⁶

³⁹⁶ Döndüren, Hamdi, *İslam Ekonomisinde Finansman Meseleleri*, “İslam Ekonomisinde Faiz ve Finans Kaynakları”, 167

³⁹⁷ el-Mısri, Refik Yunus, *el-Câmiu fi Usûli'r-Ribâ*, Dâru'ş-Şamiyye, Beyrut 1991, 74

³⁹⁸ Metruk, Ömer b. Abdülaziz, *er-Ribâ ve'l-Muâmelâtu'l-Masrafiyye*, Dâru'l-Âsime, Riyad 1414, 157

³⁹⁹ el-Cessas, Ebû Bekr Ahmed b. Ali, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 1985, II/184

⁴⁰⁰ el-Cessas, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, II/184

⁴⁰¹ Hammûd, Sami Hasan Ahmed, *Tatvîru'l-A'mâli'l-Masrafiyye bimâ Yettefikü ve's-Şeriatu'l-İslâmiyye*, Matbaatu'ş-Şark, Kahire, 1982, 114

⁴⁰² İbn Kayyim el-Cevziyye, Şemsu'd-Din Muhammed b. Ebî Bekr, *I'lâmu'l-Muvakki'in*, Beyrut 1987, II/155

⁴⁰³ Âl-i İmran 3/130; Bakara, 2/275

⁴⁰⁴ Müslim, Ebu'l-Huseyn, *Sahih*, İrfan Yay., İstanbul 1969, IV/80; Ebû Dâvud, *Sünen*, IV/266

⁴⁰⁵ Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi'*, VII/170; Çeker, Orhan, *Fıkıh Dersleri*, Seha Neşriyat, İstanbul 1994, 146

⁴⁰⁶ Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi'*, VII/170

Ubâde b. Sâbit'in (v. 34/656) rivayet ettiği hadise göre; altınla altın, gümüşle gümüş, buğdayla buğday, arpayla arpa, tuzla tuz sadece misli misline, birbirine eşit ve peşin olarak; malların sınıfları (cinsleri) değiştiği takdirde, peşin olmak şartıyla istenildiği gibi satılabilir.⁴⁰⁷ Bu hadise “esnâf-ı sitte” hadisi veya ravisine nisbeten “Ubâde b. Sâbit hadisi” denmiştir.⁴⁰⁸

Ebû Hureyre (v. 59/677) ve Ebû Saîd el-Hudrî'nin (v. 74/693) rivayet ettikleri bir hadiste ise; Resûlullah, Benî Adiy el-Ensârî'nin kardeşini Hayber'e vali olarak gönderir. O zat oradan iyi cins hurma getirir. Bunun üzerine Resûlullah ona, Hayber'deki bütün hurmaların, getirdiği o hurma gibi kaliteli olup olmadığını sorar. O da, iyi cins hurmanın bir ölçüğünü, kötü hurmanın iki ölçüğü ile satın aldıklarını söyleyince, Resûlullah, ya kaliteli hurmanın kalitesiz hurma ile eşit olarak değiştirilmesini ya da kalitesizin satılıp, sonra onun parasıyla iyisinin alınmasını emreder.⁴⁰⁹

Mâlik b. Evs (v. 92/714), altını dirhemle veresiye bozdurmak isteyince, Ömer b. el-Hattab'ın (v. 23/645) Resûlullah'tan altın, buğday, arpa ve hurmanın birbiri ile al-ver şeklinde peşin olmadıkça değiştirilmesinin ribâ olacağını rivayet ederek buna engel olduğunu nakleder.⁴¹⁰

Câbir (v. 74/696), Resûlullah'ın, iki köle karşılığında bir köle satın almayı yasakladığını rivayet etmektedir.⁴¹¹

Bazı rivayetlerde, yukarıda mefhum olarak verdiğimiz hadisler başta olmak üzere, alış-veriş ribâsını yasaklayan hadislerin ortaya koyduğu hükümlerden yola

---

⁴⁰⁷ Müslim, *Sahih*, Müsâkat 81, V/108

⁴⁰⁸ Vehbe, Mahmud Arif, *el-İslamu'r-Riba*, Mecelletü İslamiyyeti'l Marife, Sy. 24, 121

⁴⁰⁹ Müslim, *Sahih*, Müsâkat 94, V/115

⁴¹⁰ Müslim, *Sahih*, Müsâkat 79, V/106

⁴¹¹ Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b.İsâ, *Sünenü't-Tirmizî*, Çağrı Yay., İstanbul 1992, Buyû', 22

çıkarak Cahiliye ribâsının birkaç çeşit⁴¹² olduğundan bahsedilmişse de, konumuzla direkt ilgili olmadığından faizle ilgili olarak bu açıklamayla iktifa ediyoruz.

Ebu Hanife ve Ebu Yusuf'a göre bir fels, iki felsle, peşin olmak şartıyla mübadele edildiğinde ribe'l fadl cereyan etmez. Fazlalıklı mübadele veresiye olursa ribe'n-nesie gerçekleşir. Zira aralarında cins birliği var ise de, vezin ve keyl birliği yoktur. Ribe'l fadl'ın illeti ise cinsle birlikte vezin ve keyl birliğidir. Bir felsin, iki felsle mübadelesinde cins birliği bulunmakta, fakat felsler dirhem ve miskalle tartılarak değil de sayılarak mübadeleye tabi tutulduklarından iki vasıftan biri olan vezn bulunmamakta, buna göre ribe'l fadl da tahakkuk etmemektedir.⁴¹³

Yine Ebu hanife ve Ebu Yusuf'a göre, felsler iki tarafın ıstılahı ile para olmakta veya para olmaktan çıkmaktadır. Yani satıcı ve müşteri aralarında felsleri para olarak kabul ederlerse felsler para olmakta, etmedikleri anda para olmaktan çıkmaktadırlar. Bu nedenle alıcı ve satıcı üzerinde kimsenin velayet hakkı bulunmadığından, başkalarının felsleri para olarak kabul edip etmemesinin bir önemi yoktur. Taraflar felsleri para olarak kabul etmedikleri anda, felsler para olma vasıflarını kaybetmekte, bu vasfi kaybedince de tayin ile taayyün etmekte, yani dirhem ve miskalle tartılan (vezni) mallardan olmayıp, mislî mal hükmünde olmaktadır.⁴¹⁴

İmam Muhammed bu görüşte değildir. Ona göre rayiç felslerde ribanın her çeşidi, yani hem ribe'l fadl hem de ribe'n nesie tahakkuk eder. Rayiç felsler halk tarafından (genel örfte) para olarak kabul edilmişlerdir. İki taraf, yani alıcı ve satıcı bunları para olarak saymasa da sonuç değişmez. Halk tarafından bunlara verilen semeniyet vasfı artık iki tarafın talebi ile yok olmaz. Halkın örfünde bunlar para

---

⁴¹² İbn Rüşd, *Bidâyetu'l-Muctehîd ve Nihâyetu'l-Muktesid*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, ty., II/96, Râzi, Ebu Abdillah Muhammed b. Ömer, *Mefatihü'l Ğayb*, Kahire 1934, VII/85

⁴¹³ Mergmani, Ebu Bekr, *el-Hidaye*, Bulak 1316, IV/274

⁴¹⁴ Mergmani, *el-Hidaye*, IV/274, Molla Hüsrev, *Dürer*, II/188

olarak kabul edildikleri müddetçe, tayin ile taayyün etmezler ve aynlarına (madenlerine) itibar edilmeksizin para muamelesi görürler.⁴¹⁵

Bu bağlamda Hanefilerde geçerli olan görüşe göre, Felsler paradır; aynen altın ve gümüş paralar gibi cinsi cinsine fazlalıklı satılması caiz değildir. Para olması, kendisiyle eşyaya değer biçilmesi demek olduğundan; mallara dinar ve dirhemle değer biçildiği gibi, felslerle de değer biçilebilir. Öyleyse bunlar da paradır. Bir felsi iki felse sattığımız zaman, biri diğerine karşılık olurken, diğeri karşılıksız kalacaktır ki, bu ribadır.⁴¹⁶ Riba konusunda fülûs, dirhem hükmündedir. Fülûs fülûsle satıldığında peşin, teslim ve eşitlik şartları vardır. Cinsler farklı olduğu takdirde peşin ve teslim şartları gerekir, fazlalık ise caizdir.⁴¹⁷

İmam Malik'in felsler hakkındaki ichtihadını İbn Rüşd "Mukaddimat" ında şöyle izah ediyor: İmam Malik'in meşhur olan "fûlûste zekât yoktur" sözü ile muradı, "Fûlûsun zekâtı nukud gibi değildir. Fûlûsun sahibi bunun ne zatı ne de kıymeti itibariyle zekâtla mükellef değildir." anlamındadır. Maliki fukahası, ticarete kullanılan felslerde zekâtın gerekli ve vacip olduğunu söylemişler, mezhebin meşhur "fûlûste zekât yoktur" ichtihadını te'vil ile meşgul olmuşlardır.⁴¹⁸ Maliki fukahasının en değerli fıkıh eserlerinden biri olan "Müdevvene" de de, Sahnûn (v. 240/854) fülûsle ilgili olarak; " Mutlak semeniyyetten dolayı fülûs paradır. Kendi cinsi ile satılırsa peşin, teslim ve eşitlik şartları gerekir. Dirhem ve dinarla satıldığında peşin ve teslim şartları gerekir, fazlalık caizdir." ifadelerine yer vermektedir.⁴¹⁹

Şafiilere göre, semeniyyet altın ve gümüş dışındaki madde ve madenlerde olmaz. Çünkü bu iki madenle muamele galip olduğundan, fülûsle muamele olmaz. Buna göre fülûsun kendi cinsiyle fazlalıkla, teslimle ve vadeli olmaksızın alınıp satılması caizdir.⁴²⁰ Bununla beraber, Şafii'nin ichtihadının Ebu Hanife'nin ichtihadına

⁴¹⁵ Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi*, VII/171

⁴¹⁶ Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi*, VII/90-91

⁴¹⁷ Hasenî, *İslamda Para*, 132

⁴¹⁸ Miras, *Tecrîdi Sarih*, V/77

⁴¹⁹ Malik b. Enes, *el-Müdevvenetül Kübrâ*, Matbaatü'l Hayriyye, yy. 1324, III/91

⁴²⁰ Hasenî, *İslamda Para*, 133

muvafık olduğu, yani fülûsü semen olarak kabul ettiği için zekât verilmesi gerektiği hususunu eserlerinde ifade eden müellifler de mevcuttur.⁴²¹

Hanbelîlere göre, alış veriş ve sarf akitlerinde fülûs, dinar ve dirhem gibidir. Çünkü bunlar ıstılahen paradır. Eğer fülûs kendi cinsi ile satılırsa peşin, teslim ve eşitlik şartları gerekir. Başka bir cinsle değiştirilirse peşin ve teslim şartları gerekir, fazlalık caizdir.⁴²²

Zahiri mezhebi de felslerin her türlü satışını caiz görür. Çünkü onlar satıştan doğan faizi altı maddeyle sınırlı tutmuşlardır.⁴²³

Hasaneyn Muhammed Mahluf, altın ve gümüşün dışında bakır, kurşun ve demir gibi şeylerden yapılan fülûsun zekâta tabi olup olmadığı konusunda mezhepler arası mukayeseler yaparak, Hanefi ve Şafilere göre bu paraların halk arasında kullanıldığı takdirde zekâta tabi olduğu ve dolayısıyla semen olduğu, Malikilere göre ise her ne kadar bazı ihtilaf edenler olsa da bu paraların zekâta tabi olmadığını belirtmiştir.⁴²⁴

Felslerin Abdülmelik b. Mervan tarafından gerçekleştirilen para reformundan sonra tamamen islami tarzda basılmış olduğu ve bu paraların islam piyasalarında uzun zaman kullanılmadığı, sadece çok önemsiz ödemeler için kullanıldığı düşünüldüğünde, bunun tabii bir sonucu olarak tedvin döneminde yaşayan müctehidlerin çoğu, fülûsü altın ve gümüş hükmüne tabii tutmamışlar, faizin illet tesbitinde ve diğer mali konularda altın ve gümüşü esas almışlardır. Sonraki dönemlerde para fonksiyonlarını yerine getiren ve halk tarafından benimsenen itibari değere sahip felsler tedavül etmeye başlayınca fakihler felsleri de para kapsamında değerlendirerek ilgili hükümleri belirtmişlerdir.

---

⁴²¹ Miras, *Tecrîdi Sarih*, V/76

⁴²² Hasenî, *İslamda Para*, 133

⁴²³ İbn Hazm, *el-Muhalla*, İdaretü't-Tıbaati'l-Müniriyye, Kahire 1349, VII/439

⁴²⁴ Mahluf, *et-Tıbyân fi Zekâti'l Esman*, 21-25

“Fülûste zekât yoktur, dolayısıyla faiz gerçekleşmez.” denilir ve buna rağmen fülûs semen olarak kullanılırsa, günümüzde kullanılan kâğıt paralarda⁴²⁵ da aynı durum söz konusu olur. Eğer felsler ve kâğıt paralar, altın ve gümüş gibi nakit sayılmayıp da zekâta tabi olmasalar, fakirler zekât nimetinden mahrum kalacak, birçok zengin de servetlerini bu gibi kâğıt ve madeni paralara hasrederek zekât gibi yüksek bir vecibeyi ifa şerefinden mahrum kalacaklar ve zekâtın farziyetindeki hikmeti şer’iyye tecelli edemeyecektir.⁴²⁶

d. Felslerin Satın Alma Gücündeki Değişmeler

Fıkıh kitaplarında paranın kıymetiyle ilgili hükümlere bakıldığında, fukahanın kendi zamanlarında kullanılan paralara göre hükümler koydukları göze çarpmaktadır. Paranın kıymetiyle ilgili olarak paranın satın alma gücünün ortadan kalkması (kesâd), piyasada kalmaması (inkitâ), değerinin yükselmesi (galâ) ve değerinin düşmesi (rahs) olmak üzere dört çeşit vasfından söz edilmektedir.

Satın Alma Gücünün Tamamen Ortadan Kalkması: Felsler, dirhem karşılığında satın alınsa, henüz bunlar kabzedilmeden tedavülden kalkmış bulunsa, akit bâtil olur. Teslim alınan dirhemlerin de geri verilmesi gerekir.⁴²⁷

Hanefilerin bu konuda dayandıkları temel düşünce şudur: Burada felsler satım akdine semenlik sıfatıyla girer. Tedavülde kaldıkları sürece de bu böyledir.

⁴²⁵ Kâğıt paraların felslere kıyas edilmesiyle ilgili Kamil Miras şu değerlendirmeyi yapmaktadır: “ İlk bakışta kâğıt paraları fels hükmünde saymak imkansız gibi görülüyor. Felslerin itibari değeri yanında az çok gerçek değerleri de vardır. Bu itibarla felslerle kâğıt paralar arasında bir fark görülebilirse de, bu farkın kıymet üzerinde herhangi bir tesiri yoktur. Çünkü paranın rayiç kıymetini ve tedavülünü milletin umumî iradesi tayin eder. Bu itibarla onun gerçek kıymetinin, bu itibari kıymet üzerinde hiçbir tesiri yoktur. Felsler nasıl Hanefilere göre para olarak kıymetleri üzerinden zekâta tabi iseler, kâğıt paralarda aynı şekilde para olarak kıymetleri üzerinden zekâta tabidir. Hatta bu kâğıt paralar ister ticarete kullanılsın, ister sahibi ihtiyacına sarf etsin, ister biriktirsin, zekâta tabi olmaktan hiçbir fark yoktur. (Kâmil Miras, *Tecrîdi Sarih*, V/78-79) İslam Fıkıh Akademisi Meclisi de 1985 yılında aldığı kararla altın ve gümüşte riba illetinin mutlak semeniyet olduğunu bildirmiş; eşyaya değer ölçüsü olması itibarıyla kâğıt paranın da semeniyet vasfına sahip olduğunu, bu nedenle de kâğıt parada hem fazlalık hem de veresiye ribasının cereyan edeceğine; her cins kâğıt paranın ayrı bir cins olarak değerlendirilmesi gerektiğine karar vermiştir. (Ali Ahmed es-Sâlûs, *Ahkâmu'n-Nukûd ve İstibdâli'l-Amelâti fi'l-Fikhi'l-İslâmî*, Mecelletü Mecmai'l-Fikhi'l-İslâmî, Mekke, 1987, III/1882)

⁴²⁶ Bilmen, Ö.Nasuhi, *Büyük İslam İlmihali*, İstanbul 1947, 460-461

⁴²⁷ Mavsîlî, *el-İhtiyar*, II/41; Molla Hüsrev, *Dürer*, II/206; İbn Âbidîn, *Reddü'l Muhtâr*, IV/172; İbn Nüceym, *Bahru'r-Râik Şerhu Kenzi'd-Dekâik*, VI/143, 218

Tedavülden kalkınca semenlik sıfatları yok olur. İvazlardan birisi ortadan kalkınca da akit bâtıl olur. Felslerde semenlik sıfatı, eşya (mallar) da “mallık sıfatı” gibidir. Eğer kabzdan önce, mebî helak olup mal olmaktan çıkarsa, akit fâsid olur. Örneğin; şıranın alkolleşmesi gibi. Bu da onun gibidir.⁴²⁸

Ebu Hanîfe’ye (v. 150/767) göre, bir kimse 10 felsi ödünç olarak alsa, sonra bu felsler tedavülden kalksa, ödünç alan kimse mislini vermekle borçtan kurtulmuş olur. Çünkü o, zimmetinde kabzetmiş olduğu felslerin mislini borçlanmıştır. Bu arada felsler tedavülden kalksa bile mislini ödemek yeterlidir. Geri verinceye kadar, felslerin satın alma gücünün düşmesi veya yükselmesi nazar-ı dikkate alınmaz. Başka bir deyimle enflasyon farkı ödemek gerekmez. Çünkü felslerin ödünç verilmesinin caiz olmasının sebebi, semenlik sıfatı itibariyle değil, mislî olması yüzündendir. Ölçü, tartı veya standart olup da sayı ile satılan bütün mislî mallarda, ödünç (karz) ün caiz olmasının sebebi de budur.⁴²⁹

Ebu Yusuf ve İmam Muhammed ise, “istihsan” prensibine göre bu kimsenin felslerin gümüş karşılığı olan kıymetini ödemesi gerektiğini söyler. Çünkü ödünç alan, kabzettiği şeyin mislini borçlanmış olur. Kabzolunan fülûs semendir. Tedavülden kalkınca, semenlik sıfatı da yok olur. Burada satım akdi deliline dayanılmıştır. Borçlandığı şeyin mislini vermekten âciz kalan kimse, onun kıymetini borçlanmış olur. Yine bunun gibi misliyâtta birşey ödünç alınsa, insanların ellerinde bunun misli kalmasa, kıymetiyle borçlanma olur.⁴³⁰

İmameyn’in görüşü tercih edilerek paranın kıymeti verilmek istendiği zaman, hangi kıymet üzerinden verileceği hususunda da ihtilaf edilmiştir. Ebu Yusuf’a göre, alışveriş akdinin yapıldığı gündeki kıymetinin verilmesi gerekir. Çünkü müşterinin akit ile tekeffül edip borçlandığı kıymet, alışverişin yapıldığı zamandaki kıymettir. İmam Muhammed’e göre ise, paranın geçmez olduğu günün kıymeti üzerinden ödeme yapılması gerekir. Çünkü ödeyeceği para mislî bir mal olup, mislîlik

---

⁴²⁸ Serahsi, *Mebûsât*, XIV/26

⁴²⁹ Serahsi, *Mebûsât*, XIV/29-31

⁴³⁰ Serahsi, *Mebûsât*, XIV/26

sıfatından kıymete intikali kesad gününde olmaktadır. Öyleyse paranın geçmez olduğu günün kıymetinin ödenmesi gerekir.⁴³¹ Kesad günü ise, insanların bu para ile en son muamele yaptıkları gün olarak belirlenmektedir.⁴³²

Paranın Piyasada Kalmaması: Paranın piyasadan çekilmesi veya tedavülden kalkması durumu, fıkıh kitaplarında “inkıta” kelimesiyle ifade edilmekte, böyle paraya da “munkatı para” adı verilmektedir.⁴³³ Paranın piyasada kalmamasından maksad, her ne kadar evlerde ve sarraflarda bulunsa bile, çarşı ve pazarlarda mevcudunun kalmamasıdır.⁴³⁴

Bu paralar alım satım muamelelerinde kullanıldığı zaman Ebu Hanife’ye göre akit fasit olur ve mislinin verilmesi gerekir. Ebu Yusuf ve İmam Muhammed’e göre ise kıymetleri ile ödeme yapılır.

Satın Alma Gücünün Düşmesi Veya Yükselmesi: RaHS; bir şeyin kıymetinin düşmesi, ucuzlaması; ğalâ da, bir şeyin kıymetinin artması, fazlalaşması demektir.⁴³⁵ Ebu Hanife’ye göre; felsler dirhem karşılığında satıldıktan sonra henüz teslim edilmezden önce, satın alma gücünde düşme veya yükselme meydana gelse, satım akdi fâsid olmaz. İnsanların felslerle muamele yapmaya devam etmesi sebebiyle semenlik sıfatı; satın alma gücündeki değişmeler sebebiyle de bedel yok olmuş sayılmaz. Sadece, halkın felslere rağbetinin azalmasından dolayı, değişiklik meydana gelmiş olur. Satım akdinde olduğu gibi sonradan meydana gelen bu değişikliğe itibar edilmez.⁴³⁶

Ebu Yusuf’a göre, felslerin ve aynı hükme tâbi bulunan mağşuş paraların satın alma gücünde meydana gelebilecek değişmeler, borçların ödenmesinde dikkate alınır. Satın alma gücündeki düşme veya yükselme halinde; borç satım akdinden

⁴³¹ Mavsîlî, *el-İhtiyar*, II/41, Berkî, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*, 50 (md. 242)

⁴³² İbn Âbidîn, *Reddü’l Muhtâr*, IV/24

⁴³³ Bilmen, *Istîlâhâtü Fıkhîyye Kâmusu*, VI/39

⁴³⁴ Bilmen, *Istîlâhâtü Fıkhîyye Kâmusu*, VI/39; İbn Âbidîn, *Reddü’l Muhtâr*, IV/24; İbn Nüceym, *Bahru’r-Râik Şerhu Kenzi’d-Dekâik*, VI/219

⁴³⁵ er-Râzi, *Muhtâru’s-Sıhah*, 238-480

⁴³⁶ Serahsi, *Mebûsât*, XIV/29-30

doğmuşsa akit tarihi, karz akdinden doğmuşsa kabz tarihi esas alınarak gümüş veya altın hesabıyla ödeme yapılır. Kendisiyle fetva verilen (müftâ bih olan) görüş budur.⁴³⁷ Ebu Yusuf'un değerlendirme tarihi için dayandığı delil şudur: Bir kimse, misli olan bir malı telef etse, insanların elinde bu şeyin misli tükenmiş bulursa, itlaf tarihindeki kıymeti üzerinden tazmin etmesi gerekir. İmam Muhammed ise, değerlendirme için bu malın insanların elinde bulunduğu son günü esas alır.⁴³⁸

Ebu Yusuf'un, satın alma gücünün düşmesi veya yükselmesi konusundaki bu görüşü, yalnız fels veya mağşuş paralarla ilgili olmayıp, ölçü veya tartı ile satılan bütün mislî malları da kapsamına alır. Meselâ bir kimse, ölçü veya tartı ile alınıp satılan bir malı ödünç olarak alsa, daha sonra fiyatların düşmesi veya yükselmesi sebebiyle bu malın kıymeti değişse, kabz günündeki kıymeti üzerinden ödeme yapması gerekir. Fetvaya esas olan da bu görüştür.⁴³⁹ Bu duruma göre, Ebu Yusuf'un yalnız fels ve mağşuş paralarda enflasyon farkını kabul ettiği, diğer mislî malları da bu hükme dahil ettiği anlaşılmaktadır. Ancak altın (dînâr) veya gümüş (dirhem) para ile yapılan satım veya karz muamelesinden doğan borçlarda, bu paraların satın alma güçlerinde düşme veya yükselmeler meydana gelse bile, alacaklı fazla birşey talep edemez. Bu konuda icmâ (ittifak) vardır. Ebu Yusuf'un görüşü altın veya gümüş paralarla yapılan muameleleri kapsamına almamaktadır.⁴⁴⁰

Şafiilere göre, ödünç alınan paranın değeri düşse veya yükselse yahut bu para tedavülden kalksa mislinin ödenmesi gerekir. Karz mübadeleli bir akit olmadığı için, ödünç alınan şey misliyle borçlanılmış olur. Burada, misliyle ödeme, alacaklının hakkına daha yakındır. Para da mislî olduğuna göre, eğer mislini bulup ödemek mümkün olmaz veya satın alma gücünü tamamen kaybetmiş bulunursa, bu takdirde kıymetini ödemek gerekir.⁴⁴¹

---

⁴³⁷ İbn Âbidîn, *Tenbihü'r-Rukûd alâ Mesâili'n-Nükûd*, II/52

⁴³⁸ Serahsi, *Mebûsûl*, XIV/30

⁴³⁹ Bilmen, *İstîlâhâtü Fikhiyye Kâmusu*, VI/96; Serahsi, *Mebûsûl*, XIV/29-31

⁴⁴⁰ İbn Âbidîn, *Tenbihü'r-Rukûd alâ Mesâili'n-Nükûd*, II/63-64. İbn Abidin bu noktayı özellikle belirtmiştir.

⁴⁴¹ Heytemî, *Tuhfetü'l Muhtâc*, II/381-384

Hanbelîlere göre, ölçü veya tartı ile alınıp satılan şeylerin ödünç verilmesi halinde sonradan meydana gelecek fiyat değişiklikleri konusunda iki görüş vardır. Birincisi; ödünç alan, bunların ödünç alma günündeki kıymetini öder. Çünkü fiyat değişimleri sebebiyle bunların tam misli yoktur. Bu yüzden, ödünç alan kimse, itlaf ve gaspta olduğu gibi bunların kıymetini borçlanmış olur. İkincisi; mislini geri vermesi gerekir. Çünkü Hz. Peygamber bir adamdan 2 yaşlarında bir deveyi ödünç olarak almış ve bunun mislini geri vermiştir.⁴⁴²

Bütün Maveraunnehr uleması, kendi zamanlarında tedavül eden felslerde, halkın örfüne ve kullanım şekline uyarak kıymet esasını kabul etmiş; karz, zekât ve mehrin takdiri gibi meselelerde hep kıymet esasını nazarı itibara almışlardır.⁴⁴³ İstikraz edilmiş olan mevzûnâtın ve me'kilâtın kıymetleri, daha sonra fiyatların yükselmesine veya başka sebeplere dayanarak artsa veya eksilse Ebu Hanife'ye göre mislinin, Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'e göre ise kıymetlerinin verilmesi gerekir.⁴⁴⁴

e. Felsler Hakkındaki Görüşler

Felslerin ihtiva ettiği karışım ülkeler, hatta bölgeler arasında farklılık gösterdiği için, satın alma gücü de değişik olmuştur. Bu nedenle Ebu Hanife (ö. 150/767) ve Ebu Yusuf (ö. 182/798) fels'i ticaret eşyası olarak kabul etmiş ve ödeme vasıtası olarak kullanılacaksa, tayin ile muayyen hale geleceği prensibini benimsemişlerdir.⁴⁴⁵ Felslerin para olma niteliğinin, altın ve gümüşteki gibi yaratılıştan olmamasından dolayı, felslerin para olarak kabul edilebilmesi, insanların felslerle muamele yapmayı benimsemiş olmalarına bağlıdır.⁴⁴⁶

⁴⁴² Müslim, Müsakat 118-119, V/130; Ebu Dâvud, *Sünen*, IV/275-276; Tirmizi, *Sünen*, Büyü' 73; Serahsi, *Mebûsût*, XIV/32

⁴⁴³ İbn Nüceym, *Bahrü'r-Râik Şerhu Kenzi'd-Dekâik*, VI/218; İbn Âbidîn, *Reddü'l Muhtâr*, IV/240; Miras, *Tecridi Sarih*, V/104

⁴⁴⁴ Bilmen, *Istılâhâtü Fıkhîyye Kâmusu*, VI/96

⁴⁴⁵ Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi'*, VII/168

⁴⁴⁶ Serahsi, *Mebûsût*, XII/37

Hanefi⁴⁴⁷, Şafii⁴⁴⁸ ve Hanbeli⁴⁴⁹ fakihleri, fülûsun mudarebe sermayesi olamayacağı hususunda ittifak etmişlerdir. Malikiler ve İmam Muhammed ise bu görüşte değildir. Mudarebe, bir emek-sermaye ortaklığıdır. Ortaklardan biri parayı temin eder, diğeri de onu işletir. Elde edilen kâr, tarafların önceden anlaşmış oldukları oranda pay edilir. Zarar olursa öncelikle kârdan karşılanır. Kâr yoksa zararın tümünü parayı veren taraf çeker. Parayı çalıştıran tarafın zararı da, emeğinin karşılığını alamamış olmasıdır.

Felslerin para görevini yapabilmesi için, bu paraların hepsinin bakırın fiyatına göre eşit miktarda olması, devletin fülûs basmak için bakır ve geçmez fülusları satın almaması ve bu konuda ticaret yapmaması gerekir. Devletin bakır satın alıp, aldığı bu bakırları basarak ticaret yapması ve insanlara ellerindeki parayı kullanmalarını yasak ederek, onlar için başka para basmak suretiyle gelir elde etmesi asla caiz değildir. Çünkü paralar üzerinden ticaret yapıp gelir sağlamak, insanlara büyük zulüm kapılarından birisini açmak ve onların mallarını haksız yere yemek demektir. Fülusler muameleden kaldırılınca, mal haline gelir ve devlet başka para basar. Devlet insanların ellerindeki bu malların (paraların) değerini düşürmekle, onların mallarını ifsad etmiş ve bu değeri düşük eski paraların değeri yüksek olan yeni paralarla değiştirilmesini istemesinden dolayı da insanlara ayrıca zulmetmiş olur.⁴⁵⁰

3. ABBASİLER DÖNEMİNDE MÜBADELE UYGULAMALARI

a. Sakk

Madenî para sistemlerinde paranın nakli önemli bir meseledir. Daha İslâm'ın ilk yüzyılında para naklini ve tedavülünü kolaylaştıran poliçe, çek (sakk) ve havale senetlerinin varlığı bilinmektedir.⁴⁵¹

⁴⁴⁷ Serahsi, *Mebûsât*, XXII/21

⁴⁴⁸ Heytemî, *Tuhfetü'l-Muhtâc*, II/417

⁴⁴⁹ Bilmen, *İstîlâhâtü Fıkhîyye Kâmusu*, VII/120

⁴⁵⁰ İbn Teymiye, Takıyyuddîn Ahmet, *Mecmûu'l-Fetavâ*, Dâru Alimi'l-Kütüb, Riyad 1991, XXIX/469

⁴⁵¹ ed-Dûrî, *Tarihu'l-İraki'l-İktisadî*, 173

Farsça'da “muahede, tasdikname” anlamlarına gelen çek kelimesi, Arapça'ya “sakk” şeklinde geçmiş olup, geniş manasıyla “yazılı belge, resmi tutanak” anlamına gelmektedir. Terim olarak, emre hazır mevcut bir karşılık üzerine çekilmiş yazılı ödeme emri şeklinde tanımlanan sakk (ç. sukûk), güvene dayalı işlemlerin önemli araçlarından olup bir nevi borç senedir.⁴⁵²

Hz. Peygamberin kendisinden yardım isteyen Uyeyne b. Hısn ile Akrâ' b. Habis adına, istedikleri şeyi kendi bölgelerinin zekât gelirlerinden tahsis etmelerine dair mühürlü birer “ödeme emri” düzenletmesi, ödeme emri niteliğindeki bu belgelerin Hz. Peygamber devrinden itibaren kullanıldığını göstermektedir.⁴⁵³

Abbasiler döneminde memur maaşları ve hazine yardımları sakkle ödenmiştir. Yetkililerin genellikle düzenli memur maaş ve erzak ödemeleri için, bazen de düzensiz ihsanlar için beytülmale, mukataa sahibi cehbezlere veya sarraflara tasdikli tahsisat belgeleri yazmaları uygulaması zamanla yaygınlaşmıştır. X. yüzyılda saklerin kullanımının yaygınlaşması ve üzerlerindeki yazılı meblağların artması, sakler üzerindeki hata ve suistimallerin de artması ihtimalini beraberinde getirdiğinden, bu durumun önlenmesi için ek tedbirler alınmasını gerektirmiştir. Kudame b. Ca'fer, yanlışlıkların önlenmesi için beytülmal divanı sorumlusunun sakklere nişan koyduğunu, bunun eksikliği halinde vezir ve yardımcılarının onlara itibar etmediğini belirtirken⁴⁵⁴, Sâbî'de halife Mutazid (279-289/892-902) döneminde her hazinenin ve her taifenin divandan yazılan ayrı bir çekinin olduğunu bildirmektedir.⁴⁵⁵ Kudame b. Cafer, ilk dönemlere ait saklerde meblağ yazılırken sikkenin ağırlığının da belirtildiğini, ancak buna standartlaşma sebebiyle kendi devrinde gerek kalmadığını beyan etmektedir.⁴⁵⁶

Abbasiler döneminde bankacılık sistemi, o dönemin ihtiyaçlarına göre oldukça gelişmiştir. Özellikle Basra şehri bankerleriyle meşhurdur. Bankerler uzak

⁴⁵² Kallek, Cengiz, *DİA*, “Sak”, XXXV/585

⁴⁵³ Kallek, *DİA*, “Sak”, XXXV/585

⁴⁵⁴ Kallek, *DİA*, “Sak”, XXXV/585

⁴⁵⁵ Sâbî, Ebu'l Hasen el-Hılal b. el-Muhsin, *Tuhfetü'l-Ümerâ fi Târihi'l-Vüzerâ*, Kahire 1958, 22

⁴⁵⁶ Kallek, *DİA*, “Sak”, XXXV/585

yerlerden gelen tacirlerin çeklerini (sakk) bozarken, masraf olarak nominal bir kırma tatbik etmişler; ilmî tartışmalara veya şiire ilgi duyan bazı bankerler, şairlerin ve ilim adamlarının çeklerini hiçbir komisyon almadan veya kırmadan bozmuşlardır. Hatta kimi zaman, ilgili şahsın akıl ve zihin gücüne, kendilerinin ödeyeceği bir vergi olmak üzere, çekin miktarına ilaveler yapmışlardır.⁴⁵⁷

b. Sarraf ve Cehbez

Altın, gümüş gibi değerli madenleri alıp satmayı, fiyat farkıyla para bozmayı meslek edinenlere “sarraf” denmektedir. İslam ülkelerinde çeşitli değer ve türden paralar dolaşımında olduğu için sarraflar bu paraları birbirleriyle değiştirmek, borç para vermek, devlet büyüklerinin gelirini tahsil etmek ve ödemeleri yapmak gibi işlerle uğraşmışlardır.⁴⁵⁸ Ayrıca sermayesi olup da işletme imkânı bulamayan, özellikle yüksek rütbeli devlet memurlarının ve bilim adamlarının sermayelerini de işleten sarraflar, IX. yüzyılda sermaye sahibi zengin tüccarlara dayanmak suretiyle bankacı haline gelmişlerdir. Bankacılık sistemi o derece gelişmiştir ki, Bağdat’ta yazılan bir çek Fas’ta ödenebiliyordu. Doğu ticaretinin merkezi Basra’da her tüccar bir banka hesabına sahipti; çarşılarda ödemeler yalnız çekle yapılıyor ve asla para kullanılmıyordu.⁴⁵⁹

Abbasîler döneminde ticaretin genişlemesine paralel olarak sarraflar da faaliyetlerini artırmışlar; borç para vermeye, emanet para kabul etmeye ve halkla darphâne arasında aracı olmaya başlamışlardır. Bir yandan ticarî zaruretler, öte yandan devletin nakit paraya ihtiyacı, sarrafların bir banka gibi faaliyet göstermelerine yol açmış ve artık sıradan bir sarraf değil “para işlerinde tecrübeli kimse” olarak lügatlarda tanımlanan “cehbez” adıyla anılır olmuşlardır.⁴⁶⁰

---

⁴⁵⁷ Samadi, S. B., “*Abbasi Hâkimiyeti Döneminde Bağdatın Sosyal ve Ekonomik Hayatından Görünümler*”, (çev. A.Turan Yüksel), İSTEM Dergisi, İstanbul 2008, Sy. 12, 249

⁴⁵⁸ İbrahim Ural, *İslam Ekonomisinde Finansman Meseleleri*, “Ortaçağ İslam Dünyasında Bankacılık Türü İşlemler ve Finansman Meseleleri”, Ensar Yayınları, İstanbul 1992, 285

⁴⁵⁹ Lewis, Bernard *Tarihte Araçlar*, (Çev. H.Dursun Yıldız), Anka Yayınları, İstanbul 2003, 125

⁴⁶⁰ Yeniçeri, Celal, DİA, “*Cehbez*”, VII/222

Arapça'ya Farsça'dan geçen "Cehbez" (ç. cehâbize) kelimesi sözlükte; "efendi, sahip, müdür; iyiyi kötüden, doğruyu yanlıştan ayıran kimse; âdil tenkitçi ve tahlilci" gibi manalara gelmektedir. Bundan dolayı iyi malları kötülerinden ayıran tüccara da "tâcir-i cehbez" denmiştir. Piyasada bir çeşit bankacılık ve bankerlik yapanlara denildiği gibi; sarraf, muhasip, vergi memuru, hazinedar ve vergi dairesi müdürüne de cehbez adı verilmiştir.⁴⁶¹

Cehbezlerin, para değerinin statüsü konusunda önemli yetki ve inisiyatifleri vardır. Enflasyon sebebiyle altın ve gümüş paraların içerisine bakır ve diğer alaşım maddeleri katıldığı için paranın ayar ve değerini tesbit etmek sarrafların ve cehbezlerin en önemli uzmanlık sahalarından biridir. Bu nedenle ince bir teknik gerektiren, hem iktisadi hem de sanatsal bir iş sahası olmuştur.⁴⁶²

Abbasiler döneminde serbest piyasada Özel bankalara benzer şekilde çalışan Cehbezler⁴⁶³, kendilerine emanet bırakılan mevduatı muhafaza ve idare etme işlemlerinden ücret almışlardır. Tüccarlar arasındaki ticari muamelelerde, takas işlemlerinde aracılık yapan ve para havalelerini üzerine alan bu kişilerin sermayeleri birinci derecede emanet paralardan oluştuğu için, zamanla bu emanet paraları açıktan açığa kredi olarak vermeye başlamışlardır. Ancak 330/941 tarihinde bu türlü faizli muameleleri yapmaları resmî olarak yasaklanmıştır.⁴⁶⁴

Cehbezler, bir yerden diğer bir yere para göndermek için sakk (çek), aracılık yaptıkları takas işlemleri için de süftece tanzim etmişler,⁴⁶⁵ düzenledikleri süfteceler ve sukuk, İslam toprakları dışındaki yerlerde de tüccarlar tarafından kabul edilmiştir.⁴⁶⁶ Konuyla ilgili olarak İbn Havkal (v. 367/977); Basra, Kûfe ve Bağdat'lı tüccarların devamlı şekilde Mağrib'e mal götürüp getirdiklerini anlattıktan sonra

⁴⁶¹ Yeniçeri, DİA, "Cehbez", VII/222

⁴⁶² Ural, *İslam Ekonomisinde Finansman Meseleleri*, 262-269

⁴⁶³ Salih Ahmed Ali, *Tanzimâtü'l-İctimâiyye ve'l-İktisâdiyye fi'l-Basra fi'l-Karni'l-Evveli'l-Hicrî*, Bağdat 1969, 249-267

⁴⁶⁴ Dûrî, *Tarihu'l-İraki'l-İktisâdî*, 168-173; es-Sâbî, *Tuhfetü'l-Ümerâ fi Tarihi'l-Vüzera*, 451-452; Yeniçeri, Celal, DİA, "Cehbez", VII/222

⁴⁶⁵ Sâ'bî, *Tuhfetü'l-Ümerâ fi Tarihi'l-Vüzera*, 451-452

⁴⁶⁶ Dûrî, A., *İslam İktisat Tarihine Giriş*, (Çev. Sabri Orman), Endülüs Yayınları, İstanbul 1991, 98-99

orada, şahitler huzurunda tanzim edilen çekleri gördüğünü ve yerli tüccarlardan Muhammed b. Sa'dûn adında birinin, borcu karşılığında 42000 dinarlık çek yazdığını kaydetmektedir.⁴⁶⁷

Abbasî halifeleri Mansûr (136-158/754-775) ve Hârûn Reşîd (170-193/786-809) devirlerinden itibaren kaynaklarda cehbezden sıkça söz edilmeye başlanmıştır. Cehşiyârî, Hârûn Reşîd döneminde Mısır divanına bakan Ömer b. Mihrân'ın bir kısım hediyelerin satılıp paraya çevrilmesi işini cehbeze havale ettiğini kaydetmektedir. Muktedir Billâh zamanında (296-317/908-929) cehbezler hemen bütün şehirlere yayılmışlar, sarraflık ve ticaretten büyük servetler elde etmişlerdir.⁴⁶⁸ Sarrafların gördükleri bütün işleri görmekle beraber, devlet hazinesiyle ilgili çok çeşitli resmî görevleri de üstlenen cehbezlerin gördükleri işler, Abbasi halifesi Muktedir zamanında daha da çeşitlenmiştir.⁴⁶⁹ Para sisteminin altın ve gümüşe dayanması, sarraflarca para basımı, paralarda kırpma yapma veya başka madenler karıştırma gibi olaylar, esas meslekleri sarraflık olan cehbezlerin maliyede çalıştırılmaları ihtiyacını doğurmuş ve özellikle milâdî IX. ve X. yüzyıllarda gerek piyasada gerekse devlet dairelerinde cehbezlerin itibarı çok artmıştır.⁴⁷⁰

İslam tarihinde ilk kez Muktedir Billah'ın (282-320/895-932) veziri İbnu'l Furat'ın (296-312/908-924) bazı Yahudi cehbezlerden borç aldığı rivayet edilmektedir.⁴⁷¹ Çoğunluğunu Yahudilerin ve Hıristiyanların teşkil ettiği cehbezler, Muktedir-Billâh zamanından başlayarak Büveyhîler döneminde ve hatta VII/XIII. yüzyıla kadar, başta Bağdat ve Basra olmak üzere Abbâsîler'in diğer bütün şehirlerinde faaliyet göstermişler ve devletle ilişkilerini sürdürmüşlerdir.⁴⁷² Cehbezler başlangıçta kamu maliyesiyle ilgili işlerle uğraşırken, Abbasiler devrinde mukataa iltizamlarını üzerlerine almaya başlamışlar, devlet tarafından da verdikleri krediler sebebiyle himaye edilmişlerdir.

⁴⁶⁷ Yeniçeri, Celal, *İslamda Devlet Bütçesi*, Şamil Yayınevi, İstanbul 1983, 120; İbn Havkal, Muhammed b. Alî en-Nasibî, *Sûretü'l-Arz*, Beyrut ty., 65

⁴⁶⁸ Dûrî, *Tarihu'l-İraki'l-İktisadi*, 159-161; Yeniçeri, *DİA*, "Cehbez", VII/222

⁴⁶⁹ Barthold, W., *İslam Medeniyeti Tarihi*, (Çev. Fuat Köprülü), DİB Yayınları, Ankara 1973, 118

⁴⁷⁰ Yeniçeri, *DİA*, "Cehbez", VII/222

⁴⁷¹ Yeniçeri, *DİA*, "Cehbez", VII/222

⁴⁷² Ural, İbrahim, *İslam Ekonomisinde Finansman Meseleleri*, 261; Yeniçeri, *DİA*, "Cehbez", VII/222

Halife Muktedir-Billâh tarafından vezirliğe getirilen Ali b. İsa, devletin alacakları hususunda cehbezlerle mücadele etmiş; sonunda onlarla yeni bir anlaşma yapmıştır. On altı yıl süren bu anlaşmaya göre, her ayın ilk gününde maaşların ödenmesi için cehbezler devlete 150.000 dirhem verecekler, buna karşılık bir teminat olarak Ahvaz bölgesinin gelirleri de cehbezlere ait olacaktı. Böylece vilâyetin vergi gelirleri devlet hazinesi yerine cehbezlerin kasalarında toplanmış oluyordu. Cehbezler bu vergileri kullanıyorlar ve hazine gelirlerinin yeterli olmadığı zamanlarda topladıkları veya toplayacakları vergilere mahsuben devlete para veriyorlardı.⁴⁷³ Bu şekilde kurumsallaşmaya başlayan cehbezlik müessesesi zamanla günümüz merkez bankasının görevini yapan bir teşkilat haline geldi.⁴⁷⁴ Abdulaziz ed-Dûrî, tarihte ilk bankanın, Abbasîler dönemi veziri Ali b. İsa'nın (244-334/859-946) talebi üzerine iki Yahudi sarraf tarafından kurulduğunu bildirmektedir. 300-304/912-916 yıllarında kurulan bu ilk resmî banka yaklaşık 12 yıl faaliyetlerini sürdürmüştür. Bu bankadan devlet memurlarının maaşlarının ödenmesi ve iş adamlarına kredi verilmesi şeklinde yararlanılmıştır.⁴⁷⁵

Cehbezlerin hazine ile ilgili hesaplarını teftiş ve piyasadaki faaliyetlerini denetlemek için 316/938'da "dîvânü'l-cehbez" adlı bir divan kurulmuştur.⁴⁷⁶ Bu dîvan, sarrafların ve cehbezlerin mesleklerini icra ederken yaptıkları uygulamaları takip ediyor, vatandaşların hukukunu koruyor, gerektiğinde, haksızlık yapan sarraf ve cehbezlere malî cezalar veriyordu.⁴⁷⁷ Beytül-mâl ile daha sıkı ilişki içinde bulunan cehbez divanı "para değiştirme dairesi" olarak da gösterilmektedir. Devlet kasalarında biriken muhtelif cins paralar bu divanda ihtiyaca göre birbiriyle değiştirildiği gibi aynî gelirler de paraya çevriliyordu.⁴⁷⁸

---

⁴⁷³ Yeniçeri, *DİA*, "Cehbez", VII/222

⁴⁷⁴ Yeniçeri, *İslamda Devlet Bütçesi*, 121

⁴⁷⁵ Dûrî, *Tarihu'l-Irakı'l-İktisadî*, 161

⁴⁷⁶ W. Barthold, *İslam Medeniyeti Tarihi*, 118

⁴⁷⁷ Ural, *İslam Ekonomisinde Finansman Meseleleri*, 263

⁴⁷⁸ Yeniçeri, *DİA*, "Cehbez", VII/222

c. Süftece

Süftece; bir tacirin veya başka bir memlekete giden bir kimsenin, yolda tehlike bulunduğu veya muhafazası güç olduğu için, ortağı veya arkadaşı olan bir kimseye, gideceği memlekette kendisine ödenmek üzere para veya mal vermesidir.⁴⁷⁹ Dûrî; “istenilen bir şehirde teslim alınmak üzere paranın, güvenilir nakliye imkânlarına sahip olan birisiyle gönderilmesi veya ayrı ayrı şehirlerde malları bulunan iki tüccarın takas usulüyle mallarını birbirlerine devretmeleridir.” şeklinde tarif etmektedir.⁴⁸⁰

Farsça “sıfta” (havale senedi) kelimesinden türeyen ve süftece ismiyle kullanılan poliçe veya kredi mektubu, paranın şehirlerarasında naklinden doğan mahzurları ortadan kaldırmak amacıyla oluşturulan iktisat araçlarından biridir.

Süftece anlaşması şu şekilde yapılır: "Şu parayı filanca beldedeki vekiline, orada filanca kimseye ödemesi için talimat mektubu yazman şartıyla sana karz (ödünç) olarak veriyorum". Karşı taraf da bu teklifi kabul edip parayı teslim alınca akit tamam olur. Ancak böyle bir şart koşmaksızın parayı karz olarak verdikten sonra, bunu ödünç alandan istese, o da yerine getirse bir sakınca bulunmaz.⁴⁸¹

Mekke’de Abdullah b. Abbas, Kufe’ye süftece yazmak suretiyle dirhemler kabul ederdi. Abdullah b. Zübeyr’de Mekke’de bazı kişilerin dirhemlerini alır ve Irak’ta bulunan kardeşi Mus’ab b. Zübeyr’e süftece yazardı. Bunlar o süfteceyi götürür Mus’ab’dan paralarını alırlardı.⁴⁸² Süftece daha çok yol tehlikesini ve para taşıma külfetini ortadan kaldırmak için yazdırılırdı. Para süfteceyi yazacak kişiye borç olarak verildiği için o da bu parayı bir süre kullanmış olurdu.

Abbasiler döneminde tüccarlar, sarraf ve cehbezler arasında bu usulle para nakli ve mal mübadelesi yapıldığı gibi, devletin de para nakil işlemlerinde onlardan

⁴⁷⁹ Fîrûzâbâdî, *Kâmûsu'l Muhît*, I/404

⁴⁸⁰ Dûrî, *Tarihu'l-Irakî'l-İktisadî*, 173-174

⁴⁸¹ Meydânî, Abdülğani el-Ğanîmî, *el-Lübâb fi Şerhi'l-Kitâb*, Beyrut 1415/1994, II/162

⁴⁸² Serahsi, *Mebûsât*, XIV/37; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, IV/320

yararlandığı görülmektedir. Böylece devlet, herhangi bir şehirde onların şube veya temsilcilerinden birine parayı yatırıyor ve istediği bir şehirdeki şubesinden yatırılan parayı çekebiliyordu. Dûri, valilerin gelir fazlalarını, Bağdat'a süftece ile gönderdiklerini kaydetmektedir.⁴⁸³

Süftece, çoğu zaman yol riskini ortadan kaldırmak amacıyla yapıldığından, bunun ödünç (karz) karşılığında yarar sağlama ve faiz olup olmadığı müctehidlerce tartışılmış,⁴⁸⁴ oldukça erken dönemlerden itibaren kaynaklarda konuyla ilgili çeşitli görüşler zikredilmiştir.

Süftecenin caiz olmadığını söyleyen âlimlere göre⁴⁸⁵; paranın nakli esnasında ortaya çıkabilecek kaybolma veya çalınma gibi risklere karşı, parayı güvence altına alma maksadıyla uygulanan süftece usulü, bir karz (ödünç) akdinde, şart koşulmaksızın yapılmışsa bunun bir sakıncası yoktur. Ama karz akdi yapılırken böyle bir şart koşulmuşsa, bu uygulama mekruhtur. Çünkü borç veren kişi bu şekilde yol riskinden kurtulmakta ve yarar sağlamaktadır.⁴⁸⁶

Süftecenin caiz olduğunu söyleyen âlimlere göre ise⁴⁸⁷, verilen karzın başka bir beldede ödenmesi caizdir.⁴⁸⁸ Çünkü bu durumda, ödünç verenin taşıma masrafları ve yol riskinden kurtulma gibi menfaatler elde etmesinin yanında, ödünç alan tarafında menfaat elde ettiğini ileri sürmüşlerdir. Şöyle ki; borç alanın, bulunduğu yerde bu paraya ihtiyacı; borcu ödeyeceği yerde de bunu ödeyecek malı vardır. Borç veren ise, hem borç alanın ihtiyacını karşılamakta hem de malını güvence altına almaktadır. Dolayısıyla onlara göre, ortada zulüm içermeyen müşterek bir menfaat bulunmaktadır. Bundan dolayı süftece caizdir.⁴⁸⁹

---

⁴⁸³ Dûri, *Tarihu'l-Irakı'l-İktisadi*, 173-174

⁴⁸⁴ Yeniçeri, *DİA*, "Cehbez", VII/222

⁴⁸⁵ Geniş bilgi için bkz. el-İmrânî, *el-Menfaat fi'l-Karz*, Demmâm 1424, 148-155

⁴⁸⁶ Serahsi, *Mebûsât*, XIV/37

⁴⁸⁷ Geniş bilgi için bkz. el-İmrânî, *el-Menfaat fi'l-Karz*, 148-155

⁴⁸⁸ İbn Kudâme, *el-Muğni*, VI/426

⁴⁸⁹ İbn Kudâme, *el-Muğni*, VI/436

Süftecede tartışılan husus, karzda aslî olarak bulunan menfaatin dışında, yol emniyeti ve yol masrafı gibi ek menfaatlerin bulunmasıdır.⁴⁹⁰

Mesela el-Kudûrî (v. 428/1036); "Sefâtic mekruhtur. O bir karz muamelesidir ki mukrîz (borç veren), bu muamele sayesinde yol riskine karşı güvenceden yararlanır."⁴⁹¹ değerlendirmesini yapar.

İbn-i Âbidîn (v. 1252/1836) de Kitabu'l-Havâle'de "Süftece ki o Poliçe'dir" adıyla bir matlab açıp Süftece muamelesini incelerken doğrudan doğruya Poliçe adını kullanmıştır. İbn-i Âbidîn'in süftece'ye, "o Poliçe'dir" demesi; fıkıh kaynaklarımızda, Kuduri (XI yy.)'den beri "süftece'l-sefatic" terimi ile değerlendirilen bu kurumun, bugün sigorta adıyla bildiğimiz kurum olduğunu göstermektedir. Nitekim İbn-i Âbidîn, "süftece mekruhtur." ibaresini açıklama sadesinde; "Süftece ki sefatic'in tekilidir, Farsça'dan Arapçalaştırılmıştır. Aslı süfte olup Fethu'l-Kadir'de de belirtildiği gibi, 'sağlama bağlayan şey' (hüve's-şey'ul-muhkim) demektir. Konusunu sağlama bağladığı için, bu çeşit sözleşmeye bu ad verilmiştir."⁴⁹² diyerek süftece'nin ifade ettiği sigorta anlamını vurgulamıştır.⁴⁹³

Sonuç olarak süftecenin amacı, bir beldeden başka bir beldeye emânet bir para göndermek isteyen, yoldaki gasp, hırsızlık vb. yol riskini kaldırmak üzere bu parayı beldesine ulaştıracak kimse ile "emânet sözleşmesi" değil "karz sözleşmesi" yapmasıdır. Çünkü emânet olarak gönderilmesi halinde paranın yolda telef olması halinde "kasıt, kusur veya ihmal" bulunmadıkça, emânet alanın sorumluluğu olmayacaktır. Aynı parayı "karz akdi" ile alması halinde ise her durumda bu parayı tazmin riskini üstlenmiş olur. İşte bir bedel karşılığı olmaksızın sırf iyilik, ecir ve sevap için yapılacak bir işte, aracılık edene yol riskinin yükletilmesinde sıkıntı ve bir

---

⁴⁹⁰ İmrânî, *el-Menfaat fi'l-Karz*, 148-155

⁴⁹¹ Kudurî, *el-Kitâb*, el-Mektebetu'l-ilmîyye, Beyrut 1980

⁴⁹² İbn-i Âbidîn, *Reddu'l-Muhtâr*, IV/295

⁴⁹³ Demir, Fahri, AÜİFD, "Sigorta (Akıle Müessesesi ve Süftece Muamelesi Işığında Bir Tedkik)", Ankara 2002, XLIII, Sy. 2, 169-200

yönüyle art niyet vardır. Bu yüzden böyle bir havalenin emanet sözleşmesiyle değil de, "karz akdi" tercih edilerek gönderilmesi mekruh sayılmıştır.⁴⁹⁴

Hanefilere göre, süftece muamelesi, yol tehlikesini bertaraf etmek amacıyla akit sırasında şart koşulmuş veya örfleşmiş bulunursa tahrîmen mekruhtur. Çünkü Hz. Peygamber, menfaat celbeden karzı (ödünç) yasaklamıştır.⁴⁹⁵ Şâfiîler ise, yol tehlikesini kaldırmayı bir menfaat sayarak süfteceyi caiz görmezler.⁴⁹⁶ Mâlikîlere göre malı korumak için zaruret varsa süftece yapılabilir. Hanbelîlere göre ise, karşılıksız olmak şartıyla süftece muamelesi caizdir. İbn Teymiyye, İbnü'l-Kayyim ve İbn Kudâme, mutlak cevaz görüşünü tercih etmişlerdir. Çünkü burada yararlanma tek yanlı olmayıp, iki tarafında süftece (çek-poliçe) işleminde yararı vardır.⁴⁹⁷

---

⁴⁹⁴ Döndüren, Hamdi, *Şamil İA.*, “ Süftece”, Şamil Yayınevi, İstanbul 1992, V/453

⁴⁹⁵ Tirmizi, *Sünen*, Büyü', 19

⁴⁹⁶ eş-Şîrazî, Ebu İshak, *el-Mühezzeb fi fıkhi'l-İmami's-Şâfiî*, Dâru'l Kalem, Dımaşk 1996, I/304

⁴⁹⁷ İbn Kayyim, *İ'lâmü'l-Muvakkî'in*, I/491

SONUÇ

Sosyal bir varlık olan insanoğlu, yeryüzünde yaşamaya başlamasından itibaren diğer insanlarla iletişim kurma ve birlikte yaşama isteği içerisinde olmuştur. Bu isteğin bir sonucu olarak birbirlerinin isteklerini yerine getirme arzusu ortaya çıkmış, neticede insanlar arasındaki bu insani ilişki mübadelenin ortaya çıkmasına ve ticari hukukun gelişmesine sebebiyet vermiştir. İnsanlar arasında kaçınılmaz olan bu sosyal ilişki, sonuçta paranın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Paranın ortaya çıkış gayesi, mübadelelerin daha kolay gerçekleşmesini sağlayarak, ihtiyaçların daha kısa zamanda temin edilmesi amacına yöneliktir. Bu nedenle insanlık tarihi boyunca çeşitli maddeler para olarak kullanılmışsa da, madenlerin kullanılmaya başlaması ve zamanla bu madenlerden altın ve gümüşün önem kazanmasına bağlı olarak büyük bir kolaylık hasıl olmuş, ekonomik faaliyetler ivme kazanmıştır.

İslam dini zuhur ettiğinde devrin iki büyük gücü olan Bizans ve Sâsânî devletlerinin paraları olan dinar ve dirhem Arap yarımadasında da kullanılmaktaydı. Müslümanlar, Hz. Peygamber ve Hulefâ-i Râşidîn dönemlerinde de bu paraları kullanmaya devam etmişlerdir. Ancak Müslümanların gücü arttıkça kendi paralarını basma zorunluluğu ortaya çıkmış, Emevî halifesi Abdülmelik b. Mervan bu ihtiyaca binaen ilk İslam parasını bastırmıştır.

Abbasiler Abdülmelik b. Mervan'ın bastırđıđı dinar ve dirhemlerin ayar ve ağırlıklarına, istisnalar olsa da, genel anlamda sadık kalarak kullanmaya devam etmişlerdir. Ancak ekonominin bozulmasına paralel olarak, altın ve gümüş paralara değeri düşük madenlerin karıştırılmasıyla elde edilen mağşûş paraları basmaya ve kullanmaya başlamışlardır. Yine küçük meblağların ödenmesi için altın ve gümüş dışındaki madenlerden paralar basılmış, İslam fikhında bu paralara fels adı verilmiştir.

Abbasiler bunların dışında özellikle paranın bir yerden başka bir yere taşınmasındaki riskleri azaltmak ve kolaylık sağlamak için sakk, süftece adı verilen bono ve çek benzeri kıymetli evrak uygulamalarına yer vermişlerdir. Paranın bilfiil

kullanılmadığı bu uygulamalar zaman zaman zorda kalan Abbasi halifelerince de kabul görmüştür.

Kuşkusuz tüm bu paralar ve muamelatla ilgili hususlar yeni şartların ve ihtiyaçların ortaya çıkmasına bağlı olarak geliştirilmiş ve değiştirilmiştir. Dolayısıyla Müslümanların parayla ilgili karşılaştıkları bu yeni durumların İslam fihhına uygun olup olmadığı hususu Abbasi dönemi âlimlerince sorgulanmış ve bu hususlarda bazı fikhî hükümler ortaya çıkmıştır:

Zekât miktarlarını ve nisablarını açıklayan meşhur hadisler, gümüşte nisabın 200 dirhem olduğunu açıklamış, bütün İslam âlimleri bu konuda ittifak etmişlerdir. Altının nisâbı ise, sahabe ve tabiin devrindeki uygulamalarda daima 20 miskal olarak kabul edilegelmiş ve böylece bu nisab istikrar bulmuştur. Buna göre zekât nisabı altında 20 dinar, gümüşte de 200 dirhemdir. Hz. Peygamber, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osmân ve Hz. Ali ve Muâviye dönemlerinde bu kullanım devam etmiştir. Emeviler döneminde Abdülmelik b. Mervan'ın tarafından gerçekleştirilen para ıslahatıyla birlikte İslam devletine ait ilk paralar basılmış, paraların ağırlıklarında şer'î ölçüye (7 dinar = 10 dirhem) bağlı kalmaya büyük önem verilmiştir. Araştırmacıların, çeşitli ülkelerin müzelerinde bulunan İslam paralarını incelemeleri sonucunda, Abdülmelik dinarının 4,25 gr. ağırlığında olduğu tesbit edilmiştir. O halde 1 dinar 4,25 gr, 1 dirhem $7 \times 4,25 / 10 = 2,975$ gr. olmaktadır.

Nisabı tamamlamak için altın ve gümüşten her birinin diğerine ilave edilmesi hususunda, Hanefî fukahâsı böyle bir ilavenin mümkün olduğunu, Hanbelî ve Şafîî fukahâsı ise, nisabın aynı cins maldan olması gerektiğini, bu nedenle nisabın tamamlanmasında altın ve gümüşün -nasıl ki saime hayvanlarda farklı cinsler birbirine eklenemiyorsa, aynı şekilde bu iki maddenin de- birbirine ilave edilemeyeceğini söylemişlerdir. Buna göre, altın veya gümüş müstakil olarak tam bir nisaba ulaşamadığı sürece zekât gerekmemektedir.

Altın ve gümüşte ribânın gerçekleşmesi hususunda mezhepler illet olarak farklı hususları esas almışlarsa da, altının altınla veya gümüşün gümüşle mübadelesinde bu işlemin eşit ve peşin olarak yapılması gerektiğini, mübadele farklı

cinsler arasında gerçekleştiği takdirde -altının gümüşle veya gümüşün altınla mübadelesi gibi- peşin olmak şartıyla istenildiği gibi gerçekleştirilebileceğinde ittifak etmişlerdir.

Başta Ebû Hanife olmak üzere İslam hukukçularının bir kısmı, zekâtın sadece ayn üzerinden değil, kıymet veya başka bir cins üzerinden de ödenebileceğini kabul etmişlerdir. İmam Mâlik ise, zekât mallarının ihtiyaç bulunmayan bölgeler de satılması durumunda, değerinin altında satılma ve gelirin büyük bir kısmının ziyan edilme ihtimali sözkonusu olduğundan buna cevaz vermemektedir. İmam Şafî’de İmam Mâlik’in görüşüne mutabık görüş bildirmiştir.

Fukaha, içerisine altın ve gümüşle beraber başka madenler de karıştırılmış olan paraları, katkı maddesinin azlığına çokluğuna göre üç kısma ayırmışlardır. Karışım miktarı, hâlis maddesinden az olan paralarda; “Hüküm çok olana göre verilir” kaidesi esas alarak, gümüşü çok olan paraları gümüş, altını çok olan paraları da altın hükmünde kabul etmişlerdir. Böyle paraların birbiri ile değiştirilmesi veya borç olarak verilmesi durumunda, tartı ve sayı bakımından eşit olması gerektiğini söylemişlerdir. Karışım maddesi ile hâlis maddesi birbirine eşit olan paralar ise; alışverişlerde ve karz akdinde, karışımı az, halisi galip olan paralar gibi; sarf’da ise karışımı galip, halisi az olan paralar gibi kabul etmişlerdir. Bu tür paraların, kendi cinsindeki halis para ile değiştirilmesi durumunda, halis paranın ağırlığı bu paradaki aynı cins maddenin ağırlığından daha fazla değilse akit caiz değildir. Karışım maddesi halis maddesinden çok olan paralar, halis para (dirhem ve dinar) hükmünde değildirler. Bu sebeple birbirleriyle kendi cinsi ile değiştirildiği zaman tartı ve sayı bakımından yekdiğlerinden fazla olarak alıp vermek caizdir.

Sarf ve ribâ konusunda mağşuş ve halis paranın hükmü Hanefilere göre aynıdır. Onlara göre cins birliği durumunda, miktarların eşit olması ve teslimin aynı anda yapılması şarttır. Şafiilere göre mağşuş dirhem, mağşuş veya saf dirheme satımı caiz değildir. Çünkü bu paralar ribevi özellikteki iki malı ihtiva etmektedirler. Maliki mezhebine göre, mağşuş dirhemlerin farklı cins paraya satımı kabzın aynı anda olması şartıyla caizdir. Kendi cinsine satış yapılırsa, miktarın eşit olması gerekir. Hanbelî mezhebine göre, mağşuş paraların aynı cinse karşılık satımı,

mağşuşiyet miktarı eşitse caizdir. Onlara göre, dirhemlerde az miktarda katkı sürekli bulunduğundan, bu miktar önemli değildir.

Hanefilerde geçerli olan görüşe göre felsler paradır ve zekata tabidir. Aynen altın ve gümüş paralar gibi cinsi cinsine fazlalıklı satılması caiz değildir. Riba konusunda fülûs, dirhem hükmündedir. Fülûs fülûsle satıldığında peşin, teslim ve eşitlik şartları vardır. Cinsler farklı olduğu takdirde peşin ve teslim şartları gerekir, fazlalık ise caizdir. Şafiîlere göre, Hz. Peygamber ve O'ndan sonrakilerin bu metallerden zekât almamaları ve nitelik bakımından altın ve gümüşten farklı olmaları sebebiyle felsler zekâta tabi değildir. Buna göre fülûsun kendi cinsiyle fazlalıkla, teslimle ve vadeli olmaksızın alınıp satılması caizdir. Felsler altın ve gümüşe kıyas da edilemez. Çünkü altın ve gümüş bütün memleketlerde felslere nazaran daha yaygındır. Altın ve gümüş karşılığında diğer metaller, vadeli olarak ve belli bir tartıyla satın alınabilir. İmam Malik'e göre fülûste zekât yoktur. Ancak Maliki fukahası, ticarete kullanılan felslerde zekâtın gerekli ve vacip olduğunu söylemişler, İmam Malik'in ictihadını te'vil ile meşgul olmuşlardır. Hanbelîlere göre, alış veriş ve sarf akitlerinde fülûs, dinar ve dirhem gibidir. Çünkü bunlar ıstılâhen paradır. Eğer fülûs kendi cinsi ile satılırsa peşin, teslim ve eşitlik şartları gerekir. Başka bir cinsle değiştirilirse peşin ve teslim şartları gerekir, fazlalık caizdir.

Ebu Hanife ve Ebu Yusuf'a göre, felsler iki tarafın ıstılâhı ile para olmakta veya para olmaktan çıkmaktadır. Yani satıcı ve müşteri aralarında felsleri para olarak kabul ederlerse felsler para olmakta, etmedikleri anda felsler para olma vasıflarını kaybetmekte, bu vasfı kaybedince de tayin ile taayyün etmekte, yani dirhem ve miskalle tartılan (vezni) mallardan olmayıp, misli mal hükmünde olmaktadır. İmam Muhammed bu görüşte değildir. Ona göre rayiç felslerde ribanın her çeşidi, yani hem ribe'l fadl hem de ribe'n nesie tahakkuk eder. Rayiç felsler halk tarafından (genel örfte) para olarak kabul edilmişlerdir. İki taraf, yani alıcı ve satıcı bunları para olarak saymasa da sonuç değişmez. Halkın örfünde bunlar para olarak kabul edildikleri müddetçe, tayin ile taayyün etmezler ve aynlarına (madenlerine) itibar edilmeksizin para muamelesi görürler.

İslâm'ın ilk yıllarında para naklini ve tedavülünü kolaylaştıran sakk (çek) ve havale senetlerinin varlığı bilinmektedir. Abbasiler döneminde sakk sistemi oldukça gelişmiş, bu tarz kıymetli evrakların düzenlenmesinde cehbezler aracılık yapmışlardır. Özel bankalara benzer şekilde çalışan Cehbezler, kendilerine emanet bırakılan mevduatı muhafaza ve idare etme işlemlerinden ücret almışlar; zamanla bu emanet paraları açıktan açığa kredi olarak vermeye başlamışlardır. Ancak 330/941 tarihinde bu türlü faizli muameleleri yapmaları resmî olarak yasaklanmıştır.

İslam tarihinde ilk kez Muktedir Billah (282-320/895-932) döneminde bazı Yahudi cehbezlerden borç aldığı rivayet edilmektedir. Hatta mukataa iltizamlarını üzerlerine almaya başlamışlar, böylece vilâyetin vergi gelirleri devlet hazinesi yerine cehbezlerin kasalarında toplanmıştır. Cehbezler bu vergileri kullanmışlar ve hazine gelirlerinin yeterli olmadığı zamanlarda topladıkları veya toplayacakları vergilere mahsuben devlete para vermişlerdir. Devlet tarafından da verdikleri krediler sebebiyle himaye edilmişlerdir. Şâri' tarafından yasaklanan faiz içerikli uygulamalara İslam devletinin de resmen dâhil olması, dikkatle araştırılması gereken bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.

Abbasiler döneminde göze çarpan mübadele uygulamalarından biri de, paranın nakli esnasında ortaya çıkabilecek kaybolma veya çalınma gibi risklere karşı, parayı güvence altına alma maksadıyla yapılan süftece uygulamasıdır. Bu hususta fukahâ arasında farklı ictehadlar mevcuttur.

Hanefilere göre, süftece muamelesi, yol tehlikesini bertaraf etmek amacıyla akit sırasında şart koşulmuş veya örfleşmiş bulunursa tahrîmen mekruhtur. Çünkü Hz. Peygamber, menfaat celbeden karzı (ödünç) yasaklamıştır. Şâfiîler ise, yol tehlikesini kaldırmayı bir menfaat sayarak süfteceyi caiz görmezler. Mâlikîlere göre malı korumak için zaruret varsa süftece yapılabilir. Hanbelîlere göre ise, karşılıksız olmak şartıyla süftece muamelesi caizdir.

Sonuç olarak Abbasiler, ortaçağın bir mesubu olarak, devrin iki önemli gücü olan Sâsânî ve Bizans'ın kullandığı Dirhem ve Dinar'ı İslamî yapıya uygun şekilde yeniden basarak kullanmışlardır. Yine ticari hayatın bir gerekliliği olarak mağşûş

para, fels, sakk ve süftece gibi uygulamalara yer vermişlerdir. Tüm bu uygulamalar fukaha tarafından değerlendirilerek hukûkî bir zemine oturtulmaya çalışılmış, bu çerçevede konu etrafıca tartışılmıştır. Tartışmalar sonucu ortaya çıkan görüş farklılıklarının aslî meselelerde değil, tâlî meselelerde ortaya çıktığını söyleyebiliriz.

BİBLİYOGRAFYA

AĞIRAKÇA, Ahmet, *Şamil İA*, “*Ashabu'l-Kehf*”, İstanbul 1990

ALİ, Salih Ahmed, *Tanzîmâtü'l İctimâiyye ve'l-İktisâdiyye fi'l-Basra fi'l Karni'l-Evveli'l-Hicrî*, Bağdat 1969

ARDIÇ, Oğuzhan, YILMAZ Pınar, *Para Banka Uluslararası İktisat ve Türkiye Ekonomisi*, Seçkin Yay., Ankara 2002

AREN, Sadun, *İstihdam Para ve İktisadi Politika*, Savaş Yay., 2005

ARTUK, İbrahim, *Bellekten*, “Abbasiler Devrinde Sikke”, XXIV, Sy. 93, T.T.K. Basımevi, Ankara 1960

_____, DİA, “*Fels*”, IX

_____, *İslâmî Sikkeler Kataloğu*, M.E.B. Basımevi, İstanbul 1970

ASKALÂNÎ, Ahmed b. Ali b. Hacer Ebû'l-Fadl, *Fethü'l-Bârî bi-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, I-XIII, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1379

AVCI, Casim, *İslâm Bizans İlişkileri*, Klasik Yay., İstanbul 2003

AVCU, Ali, *Karmatîlerin Doğuşu ve Gelişim Süreci*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2009

AYDIN, M. Akif, *Türk Hukuk Tarihi*, Hars Yayıncılık, İstanbul 2005

AYNÎ, Bedreddin Mahmud b. Ahmed, *Umdetü'l Kârî li-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, I-X, el-Matbaatü'l Amire, İstanbul 1308

BÂCÎ, Süleyman b. Halef el-Endelüsi, *el-Münteka*, I-VII, Mısır 1332

BARTHOLD, W., *İslam Medeniyeti Tarihi*, (Çev. Fuat Köprülü), Ankara 1973

BAYINDIR, Abdulaziz, “Başlangıçtan Günümüze Kadar İslam Toplumunda Medeni ve Kâğıt Paralar”, İÜİF Dergisi, İstanbul 2000, Sy. 2

BEHÛTÎ, Mansur b. Yunus (v.1051/1641), *Keşfu'l Kına*, I-VI, Dâru'l Fikr, Beyrut 1982

BELÂZURÎ, Ahmed b. Yahya b. Cerir, *Fütûhü'l-Büldân*, Matbaatü'l Mısriyye bi'l-Ezher, Kahire 1350/1932

BERKÎ, Ali Himmet, *Mecelle-i Ahkam-ı Adliyye*, Hikmet Yay., İstanbul 1979

BEYHÂKÎ, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin (v.458/1065), *Sünenü'l Kübrâ*, I-X, Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmaniyye, Haydarabad 1355

BİLMEN, Ö. Nasuhi, *Büyük İslam İlmihali*, İstanbul 1947

_____, *Hukuku İslamiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kâmusu*, Bilmen Yayınevi, İstanbul 1967

BOZKUŞ, Metin, *Büveyhîler ve Şiilik*, Vizyon Yayınları, Sivas 2003

BUHÂRÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *el-Câmi'u's-Sahih*, İstanbul 1315

BULUTOĞLU, Kenan, *Para ve İnsan*, İstanbul 1984

CESSAS, Ebû Bekr Ahmed b. Ali, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I-V, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1985

CEVAD Ali, *Târihu'l Arab Kable'l İslam*, Beyrut 1969

CEVDET Paşa, Ahmet, *Kıssası Enbiya ve Tevarihî Hulefa*, Arslan Yayınları, İstanbul 1981

CÜNDÎ, Muhammed Şehhât, *Fıkhu't-Teâmüli'l-Mâlî ve'l-Masrafi'l-Hadîs*, Dâru'n-Nahdati'l Arabiyye, Kahire 1989

ÇAĞATAY, Neşet, *İslam Dönemine Dek Arab Tarihi*, T.T.K. Yayınları, Ankara 1989

ÇEKER, Orhan *Fıkıh Dersleri*, Seha Neşriyat, İstanbul 1994

ÇİVİ, Halil, *Para ve Banka*, Erzurum 1981

DAMALI, Atom, *150 Devlet 1500 Sultan İslam Sikkeleri*, Nilüfer Vakfı Yayınları, İstanbul 2001

DÂRAKUTNÎ, Ali b. Ömer (v. 385), *Sünenü'd-Dârakutnî*, I-IV, Kahire 1966

DÂRİMÎ, Ebu Muhammed Abdullah b. Abdurrahman, *Sünenü'd Dârimî*, Dâru İhyâi's-Sünneti'n-Nebeviyye, yy, ty

DEHLEVÎ, Şah Veliyyullah, *Hüccetüllâhi'l- Bâliğa*, Dâru İhyâi'l-Ulûm, Beyrut 1990

DEMİR, Fahri, AÜİFD, “*Sigorta*” (Akıle Müessesesi ve Süftece Muamelesi Işığında Bir Tedkik), Ankara 2002, XLIII, Sy. 2

_____, *İslam Hukukunda Mülkiyet ve Servet Dağılımı*, İlmi Yayınlar, yy. 1981

DİNLER, Zeynel, *İktisada Giriş*, Ekin Kitabevi Yay., Bursa 2002

DÖNDÜREN, Hamdi, *İslam Ekonomisinde Finansman Meseleleri*, “İslam Ekonomisinde Faiz ve Finans Kaynakları”, Ensar Neşriyat, İstanbul 1992

_____, Şamil İA., I-VI, “*Süftece*”, Şamil Yayınevi, İstanbul 1992

_____, *Ticaret Rehberi*, Erkam Yay., İstanbul 1998

DÜRÎ, Abdulaziz, *İslam İktisat Tarihine Giriş*, (çev. Sabri Orman), Endülüs Yayınları, İstanbul 1991

_____, *Târihu'l-İrâkı'l-İktisâdî fi'l-Karni'r-Rabûi'l-Hicrî*, Beyrut 1974

EBU CEYB, Sa'di, *El Kâmûsu'l Fıkhî Lüğaten ve Istılâhen*, Dâru'l Fıkr, Dimeşk 1982

EBÛ DÂVÛD, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistani, (275/888), *Sünen*, İstanbul 1983

EBÛ İSHAK, İbrahim b. Ali b. Yusuf eş-Şirâzî, *el- Mühezzeb fî Fıkhî'l-İmam eş-Şafii*, Daru'l Kalem, Dimaşk 1966

EBÛ UBEYD, Kasım b. Sellam, *Kitâbu'l-Emval*, (Thk. H. Muhammed Harras), Kahire 1389/1969

EBU'S-SUUD, Mahmud, *İslami İktisadın Esasları*, (Çev. Ali Özek), İstanbul 1969, Fatih Matbaası

ERGİN, Feridun, *Ak İktisat Ansiklopedisi*, I-II, Ak Yayınları, İstanbul 1973

_____, *İktisat*, Hamle Matbaası, İstanbul 1964

_____, *Para Politikası*, Filiz Kitabevi, İstanbul 1983

_____, *Para Siyaseti*, İÜİF Yay., İstanbul 1966

_____, *Para ve Faiz Teorileri*, İstanbul 1983

ERKAL, Mehmet, "İslam'ın ilk devirlerinde para ve zekât nisabının hesaplanması", *MÜİFD*, Sy. 3, İstanbul 1985

_____, *Para Faiz ve İslam*, " Madenî Para, Banknot ve Kâğıt para Mübadelesinde Faiz", İlmî Neşriyat, İstanbul 1992

_____, *Zekât*, MÜİFV Yayınları, İstanbul 2008

ETE, Muhlis, *Para ve Kambiyo*, Bozkurt Basımevi, İstanbul 1936

FERRA, Ebu Ya'la Muhammed b. el-Hüseyn, *Ahkamu's-Sultaniyye*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Kahire 1938/1403

FEYYÛMÎ, Ahmed b. Muhammed b. Ali, *el- Misbâhu'l-Münîr fî Garibi Şerhi'l-Kebir*, el-Mektebetü'l İlmiyye, Beyrut ty.

FÎRÛZÂBÂDÎ, Ebu't-Tâhir (v.817/1415), *el- Kâmûsu'l Muhît*, I-IV, Dâru İhyâit-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1991

HAMİDULLAH, Muhammed, *İslam Peygamberi*, (Trc. Salih Tuğ, Said Mutlu), İrfan Yayınevi, İstanbul 1969

HAMMÂD, Nezih, *İktisâdi Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, (Çev. Recep Ulusoy), İz Yay., İstanbul 1996

HAMÛD, Sami Hasan Ahmed, *Tatvîru'l-A'mâli'l-Masrifîyye bimâ Yettefiku ve's-Şerîatu'l-İslâmiyye*, Matbaatu's-Şark, Kahire 1982

HASENÎ, Ahmed, *İslamda Para*, (Çev. Adem Esen), İz Yay., İstanbul 1996

HEYET, *İslam Ekonomisinde Finansman Meseleleri*, Ensar Yayınları, İstanbul 1992

HEYET, *Para Faiz ve İslam*, İlmî Neşriyat, İstanbul 1992

HEYET, *İbadet ve Müessese Olarak Zekat*, İSAV Yay., İstanbul 1984

HEYET, *el-Fetâva'l Hindîyye*, I-VI, Matbaatü'l-Emirîyye, Mısır 1310

HEYTEMÎ, Ahmed b. Hacer, *Tuhfetü'l Muhtâc bi Şerhi'l Minhâc*, Kırâd ty.

HINZ, Walter, *İslamda Ölçü Sistemleri*, (Çev. Sevim Acar), M.Ü. Yayınları, İstanbul 1990

HİÇ, Mükerrerem, *Para Kredi ve Fiyatlar*, Ankara Üniv. Yay., Erzurum 1971

HİTTÎ, Philip Khuri, *İslam Tarihi*, (Çev. Salih Tuğ), I-IV, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1980

HİZMETLİ, Sabri, *İslam Tarihi*, Özkan Matbaacılık, Ankara 2001

HOLT, P.M.- Lewis, B., *İslam Tarihi*, Kitabevi Yay., İstanbul 1997

HÜSREV, Molla, *ed-Dürerü'l Hükkâm fî Şerhi Gururu'l-Ahkâm*, İstanbul ty.

İBN ÂBİDÎN, Muhammed Emîn b. Ömer Âbidîn (v.1252/1836), *Reddii'l-Muhtâr ale'd Dürri'l-Muhtâr*, I-V, yy. ty.

_____, *Tenbîhü'r Rukûd alâ Mesâili'n Nükûd*, İstanbul 1319

İBN ESÎR, İzzüddin Ebu'l Hasen Ali b. Ebi'l Kerem Muhammed b. Muhammed b. Abdilkerim b. Abdilvahid eş'Şeybânî el- Cezeri, *el-Kâmil fi't tarih*, Mısır 1348

İBN HALDUN, Abdurrahman b. Muhammed (v. 808/1406), *Mukaddime*, (Çev. Zakir Kadiri Ugan), İstanbul 1968

İBN HAVKAL, Ebû'l-Kâsım en-Nasibî (v.350/961), *Sûretü'l-Arz*, Beyrut ty

İBN HAZM, Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Saîd ez-Zahiri, *el-Muhalla*, I-XI, (Thk. Abdurrahman Cezeri), İdaretü't-Tıbaati'l-Müniriyye, Kahire 1349

İBN HÜMÂM, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdülvâhid (v. 681/1282), *Şerhu Fethi'l-Kadîr alâ'l-Hidâye*, I-VII, Dâru'l Fikr, Beyrut ty.

İBN KAYYIM, Şemsu'd-Din Muhammed b. Ebî Bekr el-Cevziyye, *İ'lâmu'l-Muvakki'in*, I-IV, Beyrut 1987

İBN KESÎR, İmâdü'd-Dîn Ebû'l-Fidâ İsmail b. Ömer (774/1372), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1978

_____, *Muhtasar Tefsir*, (Thk. M. A. es-Sâbûnî), Beyrut 1981

İBN KUDÂME, Muvaffakuddîn Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Muhammed (ö.620/1223), *el-Muğnî*, I-XV, Kahire 1992

İBN MÂCE, Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvinî, *es-Sünen*, , I-II, Dâru İhyâi'l Kütübi'l Arabî, Kahire ty.

İBN MANZÛR, Cemaluddin Muhammed b. Mükrim el-İfrîkî, *Lisânu'l-Arab*, I-XV, Dâru's-Sadr, Beyrut 2000

İBN NÜCEYM, Zeynüddîn b. İbrahim b. Muhammed Mısırî el-Hanefî, *el-Bahru'r-Râ'ik Şerhu Kenzi'd-Dekâ'ik*, I-VII, Matbaatü'l-İlmiyye, yy. ty

_____, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, Dâru'l Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1985

İBN RÜŞD, Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Rüşd el-Kurtubî, *Bidâyetu'l-Müctehîd ve Nihâyetu'l-Muktesid*, Dâru'l Fikr, Beyrut, ty.

İBN TEYMİYYE, Takıyyuddîn Ahmet, *Mecmûu'l-Fetavâ*, Dâru Âlemi'l-Kütüb Yay., Riyad 1991

İBNÜ'L ESÎR, *en-Nihâye fi Ğarîbi'l Hadîs*, I-V, Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, Kahire 1963

İMRÂNÎ, Abdullah b. Muhammed, *el-Menfaatü fi'l-Karz*, Demmâm, 1424

KALLEK, Cengiz, *Asr-ı Saadette Yönetim Piyasa İlişkisi*, İz Yayınları, İstanbul 1997

_____, DİA, "Sak" md., XXXV

KARAMAN, Hayreddin, *İslam Hukuk Tarihi*, İrfan Yayınevi, İstanbul 1975

KARDAVÎ, Yusuf, *Fıkhu'z-Zekat*, I-II, (İbrahim Sarmış), Kayıhan Yayınları, İstanbul 1984

KÂSÂNÎ, Alâuddin Ebû Bekr b. Mes'ûd, (v. 587/1191), *Bedâiu's-Sanâi' fi Tertîbi's-Şerâi'*, I-X, Daru'l Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2003

KERMELÎ, Anastase Mari, *er-Resâil fi'n-Nukûdi'l-Arabiyye ve'l-İslâmiyye ve Ilmu'n-Nümiyyât*, Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, Kâhire 1987

KOLOĞLU, Mahmut, *Ekonomi Dersleri*, I-II, A.Ü.H.F. Yay., Ankara 1970

KUDAME b. Ca'fer (v. 337/948), *Kitâbü'l-Harâc ve Sınâatü'l-Kitâbe*, Dâru'r-Reşîd, Bağdat 1981

KUDÛRÎ, *el-Kitâb*, el-Mektebetu'l-İlmiyye, Beyrut 1980

KUYUCAK, Hazım Atıf, *İktisat Dersleri*, İÜİF Yayınları, İstanbul 1960

KÜRDÎ, M. Necmüddîn, *Şer'î Ölçü Birimleri ve Fıkhî Hükümleri*, (Trc. İ. Tüfekçi), Buruc Yay., İstanbul 1996

LEWIS, Bernard, *Ortadoğu*, (Trc. Mehmet Harmancı), Gençlik Yay., İstanbul 1996

_____, *Tarihte Araplar*, (Çev. H.Dursun Yıldız), Anka Yayınları, Ağustos 2003

LOMBARD, Maurice, *İlk Zafer Yıllarında İslam*, (çev. Nezih Uzel), Pınar Yay., İstanbul 1983

MAHLUF, Hasaneyn Muhammed, *et-Tıbyân fi Zekâti'l Esmân*, Mısır 1944

MAKRİZÎ, Takiyyuddîn Ahmed b. Ali b. Abdülkâdir b. Muhammed (842/1442), *Kitâbu'n-Nukûdu'l-Kadîme ve'l-İslâmiyye*, Konstantiniyye 1298/1880

_____, *Eski İslâmî Paralar*, (Çev. İbrahim Hakkı Konyalı), Gavsî Ozansoy Basımevi, İstanbul 1946

MALİK b. Enes, *el Müdevvenetü'l Kübra*, Matbaatü'l Hayriyye, yy. 1324

MANİSALI, Erol, *İktisada Giriş*, AR Basım Yay., İstanbul ty.

MÂVERDÎ, Ebu'l Hasen Ali b. Muhammed (v. 450/1058), *el-Ahkâmu's Sultâniyye ve'l-Velâyetü'd-Dîniyye*, Dâru'l Kütübi'l İlmiyye, Beyrut 1985

MAVSİLÎ, Ebu'l-Fazl Mecduddin Abdullah b. Mahmud (v. 683/1284), *el-İhtiyar li Ta'lîli'l-Muhtâr*, I-V, Çağrı Yayınları, İstanbul 1987

MERGİNÂNÎ, Ebu Bekr, *el-Hidâye*, Bulak 1316

MESÛDÎ, Ebü'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali, *Mürûcu'z-Zeheb* (Thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid), I-IV, el-Mektebetü't-Ticaretî'l-Kübra, 1964

METRUK, Ömer b. Abdilaziz, *er-Ribâ ve'l-Muâmelâtu'l-Masrafiyye*, Dâru'l-Âsime, Riyad 1414

Meydan Larousse, Meydan Yayınevi, İstanbul 1978, I-XIV

MEYDÂNÎ, Abdülğani el-Ğanîmî, *el-Lübâb fî Şerhi'l-Kitâb*, I-III, Beyrut 1415/1994

MISRÎ, Refik Yunus, *el-Câmi fî Usûli'r-Ribâ*, Dâru'ş-Şamiyye, Beyrut 1991

MİRAS, Kâmil, *Sahîh-ı Buhâri Muhtasarı Tecrîdi Sarih Tercemesi ve Şerhi*, DİB Yay., Ankara 1978

MUHAMMED, Abdurrahman Fehmi, *Sancu's Sikke fî Fecri'l İslam*, Matbaatü Dâri'l Kütübi'l Mısriyye, 1957

MÜSLİM, Ebu'l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *Sahîh*, (Çev. Mehmet Sofuoğlu), İrfan Yay., İstanbul 1969

NAKŞİBENDÎ, Nasır Seyyid Mahmud, *ed-Dînârü'l-İslâmî fî'l-Müthafi'l-Irakî : ed-Dînârü'l-Ümevi ve'l-Abbasi*, Bağdat 1953

_____, *ed-Dirhemü'l İslâmî*, Bağdat 1953

NECCÂR, Ahmet, *İslam Ekonomisine Giriş*, (Çev. Ramazan Nazlı), Hilal Yay., İstanbul 1978

NEVEVÎ, Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref b. Nuri, *el-Mecmu' Şerhi'l-Mühezzeb*, I-IX, Dâru'l Fikr, Beyrut 1996

_____, *Sahihi Müslim bi-Şerhi'n-Nevevi*, Daru'l Fikr, 1981-1983

OĞUZ, Orhan, *İktisada Giriş*, M.Ü. Yay., İstanbul, 1992

ORMAN, Sabri, Para Faiz ve İslam, "Modern İktisat Literatüründe Para, Kredi ve Faiz", İlmî Neşriyat, İstanbul 1992

ÖZGÜVEN, Ali, *İktisat Bilimine Giriş*, Filiz Yayınevi, İstanbul 1997

ÖZTÜRK, Osman, *Osmanlı Hukuk Tarihinde Mecelle*, İSAV Yay, İstanbul 1973

PAKALIN, M. Z., *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB Yay., İstanbul 1971

PAMUK, Şevket, *Paranın Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999

PARASIZ, İlker, *Para Ekonomisi*, Ezgi Yay., Bursa 1999

RÂZÎ, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ömer, *Mefatihü'l Ğayb*, I-XXXII, (Nşr. M.Muhyiddin Abdulhamid), Kahire 1934

RÂZÎ, Muhammed b. Ebi Bekr b. Abdulkadir (v. 760), *Muhtâru's-Sihah*, el-Matbaatü'l Emîriyye, Kahire 1922

SÂBÎ, Ebu'l Hasen el-Hılal b. El-Muhsin (v. 359/448) , *Tuhfe el-Ümerâ fi Tarihi'l Vüzera*, Kahire 1958

SADR, Seyyid Muhammed Bâkır, *İktisâdunâ*, Dârü't-Taaruf, Beyrut 1987

_____, *İslam Ekonomi Sistemi*, (Çev. Mehmet Keskin), Rehber Yay., Ankara 1993

SAHİLLİOĞLU, Halil, “*Darphane*”, DİA, VIII

_____, “*Dinar*”, DİA, IX

SAHNÛN, Abdüsselâm b. Said, *Müdevvenetü'l Kübra*, Dâru'l Kütübî'l İlmiyye, 1994

SÂLÛS, Ali Ahmed, “*Ahkâmu'n-Nukûd ve İstibdâli'l-Amelâti fi'l-Fıkhî'l-İslâmî*”, Mecelletü Mecmai'l-Fıkhî'l-İslâmî, Mekke 1987

SAMADÎ, S. B., “*Abbasi Hakimiyeti Döneminde Bağdatın Sosyal ve Ekonomik Hayatından Görünümler*”, (çev. A.Turan Yüksel), İSTEM Dergisi, İstanbul 2008, Sy. 12

SAMUELSON, Paul A., *İktisat* (Çev. Y. Demirgil), Menteş Yayınevi, İstanbul 1966

SERAHSÎ, Şemsü'l-Eimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl (ö. 483/1090), *el-Mebsût*, I-XXX, Daru'l Marife, Beyrut 1414/1993

SIDDIKÎ, Selim A., *İslam Devletinde Malî Yapı*, (çev. Rasim Özdenören), Fikir Yayınları, İstanbul ty

SÖYLEMEZ, M. Mahfuz, *Bedevîlikten Hadârîliğe Kûfe*, Ankara 2001

SUVLA, Refii Şükrü, *Para ve Kredi*, Güven Basımevi, İstanbul 1963

SUYÛTÎ, Celaluddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, (Nşr. Muhammed Mu'tasım Billah el-Bağdâdî), Dâru'l Kütübî'l Arabî, Beyrut 1987

ŞAFÎÎ, Ebu Abdillah Muhammed b. İdris b. el-Abbas, *el-Ümm*, I-V, Bulak 1321

_____, *er-Risâle*, TDV Yayınları, Ankara 2007

ŞÂMÎ, Ahmed, *el-İlâkâtu't-Ticariyye Beyne Düveli'l Halic ve Büldâni's-Şarki'l-Aksâ ve Eseru Zâlike fi Ba'di'l-Cevânibi'l-Hadâriyye fi'l-Usuri'l-Vusta*, el-Müerrihü'l-Arabî, Bağdat 1980

ŞEVKÂNÎ, Ebû Abdillah Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Havlânî, *Neylü'l Evtâr*, I-VIII, Kahire 1971

ŞIKLAR, İlyas, *Para Teorisi ve Politikası*, AÖF Yay., Eskişehir 2004

ŞÎRAZÎ, Ebû İshak Cemaleddin İbrâhim b. Ali b. Yusuf, *el-Mühezzeb fi Fıkhi İmami's-Şâfiî*, I-VI, Dâru'l Kalem, Dımaşk 1996

ŞİRBİNÎ, Şemseddin Hatib Muhammed b. Ahmed (v 977/1570), *Muğni'l-Muhtâc ilâ Ma'rifeti Meâni Elfazi'l-Minhâc*, Dârü'l-Fikr, yy., ty.

TABERÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, (310/932), *Tarîhu't-Taberî (Tarîhu'l-Umem ve'l-Mülûk)* Beyrût 1997

TAHÂVÎ, Ebu Ca'fer Ahmed b. Muhammed, *Şerhu Müşkili'l Âsâr* (Nşr. Şuayb Arnaut), Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1994

TİRMİZÎ, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ (v. 279/892), *Sünenü't-Tirmizî*, I-III, Çağrı Yay., İstanbul 1992

TÖZEN, İbrahim, *Arap-Sasani Paraları*, YKY Yayınları, İstanbul 1975

TÜRKBAL, Aydın, *İktisada Giriş*, Aktif Yay., Erzurum 2000

URAL, İbrahim, *İslam Ekonomisinde Finansman Meseleleri*, “Ortaçağ İslam Dünyasında Bankacılık Türü İşlemler ve Finansman Meseleleri”, İstanbul 1992

ÜSTÜNEL, Besim, *Makro Ekonomi*, İstanbul 1983

VEHBE, Mahmud Arif, “*el-İslâmu'r-Ribâ*”, Mecelletü İslamiyyeti'l Marife, Sy. 24

YAZICI, Mehmet, *Faiz*, Yaylım Yay., İstanbul 1999

YAZICIOĞLU, Yahşi- ERDOĞAN, Samiye, *Aile Ekonomisi*, A.Ü. Yay, Eskişehir 2004

YAZIR, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, DİB Yay., İstanbul 1936

YENİÇERİ, Celal, DİA, “*Cehbez*”, VII

_____, *İslamda Devlet Bütçesi*, Şamil Yayınevi, İstanbul 1983

YILDIZ, Hakkı Dursun, DİA “*Abbasiler*” I

ZA'TERÎ, Alauddin Mahmud, *en-Nukûd Vazâifuha'l İslamiyye ve Ahkâmuhe's-Şer'iyye*, Dâr'u Kuteybe, Dimeşk 1996

ZAMBAUR, “*Dirhem*”, İA, MEB Yayınları, İstanbul 1988

_____, “*Dinar*”, İA, MEB Yayınları, İstanbul 1988

_____, “*Fels*”, İA, MEB Yayınları, İstanbul 1988

ZARAKOLU, Avni, *İktisat İlminin Temel İlkeleri*, A.Ü.H.F. Yay., Ankara 1974

ZELLÛM, Abdulkadim, *İslam'da Maliye*, (Çev. Selim Gökay), Ta-ha Yayıncılık, Ankara 1997

ZERKÂ, Mustafa Ahmed, *el-Fıkhü'l-İslâmî fî Sevbihi'l-Cedîd: el-Medhalü'l-Fıkhıyyi'l-Âm*, Dârü'l-Fıkr, Dımaşk 1967

ZEYLÂÎ, Fahrüddîn Osman b. Ali, *Tebyînü'l Hakâyık Şerhu Kenzi'd Dakâik*, I-VI, Matbaatü'l-Âmiriyye, Bulak 1324

ZİYÂD, Ahmed Hasan-İbrahim Mustafa-Hamîd Abdulkâdir, *el-Mu'cemu 'l-Vasît*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992

ZUHAYLÎ, Vehbe, *el-Fıkhü'l-İslâmiyye ve Edilletuhû*, Daru'l-Fıkr, Dımaşk 1989

